АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ПРАВА: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

2021

УДК 3.071.3

Актуальні проблеми розвитку сучасного права: українські реалії та зарубіжний досвід: колективна монографія / за заг. ред. В.І. Цимбалюка. – Львів: Новий Світ-2000. – 319 с.

Рекомендовано Вченою Радою ННІ права НУВГП, протокол № 9 від 26.05.2021 року.

Рецензенти:

Копотун Ігор Миколайович – доктор юридичних наук, професор, проректор з міжнародних звязків Академії ГУСПОЛ (Чеська Республіка);

Дума Володимир Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний унівесритет ім. акад. С. Дем'янчука»;

Матвійчук Олена Вікторівна – кандидат економічних наук, завідувач кафедри загальнотеоретичних дисциплін Рівненського інституту Київського університету права НАН України.

У монографії висвітлено актуальні проблеми сучасного права. Зокрема, проаналізовано національний та міжнародний досвід філософсько-правових основ правотворчості та правозастосовчої діяльності. Проаналізовано проблемні аспекти сучасного приватного та публічного права. Визначено особливості та основні проблеми функціонування правоохоронних органів в умовах сучасності. Особливої уваги приділено дослідженню теорії та практики юридичної інженерії.

Усі матеріали подаються в авторській редакції

©Автори статей, 2021
©ННІП НУВГП, 202

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРАВОТВОРЧОСТІ ТА ПРАВОЗАСТОСОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Багатко А.С., Гришко В.І. *Порівняльна характеристика приватної детективної діяльності Великобританії та Німеччини……5*

Вовк Ю.Є. *Причини та наслідки утворення Уряду Радянської України в контексті сучасного розвитку України……13*

Градиська Ю.В., Красько З.В. *Особисті права людини: сучасне значення та трактування……23*

Hryshko Victoriia *Normatively-legal adjusting of youth politics in Ukraine: problems and prospects……31*

Денисюк П.Д., Чикун Т.М. *Теоретико-правовий аспект забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина……43*

Матвійчук А.В., Микулець В.Ю. *Філософсько-правова основа формування правової системи Європейського Союзу……54*

Мельничук Ю.І. *Аксіологічний вимір у нормотворенні……64*

Міщук І.В., Пелешок І. І. *Тенденція звернення українців до Європейського суду з прав людини……71*

Кафарський В.І., Коновейчук Х.Б. *Конституційно-правові засади діяльності старост в Україні……81*

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМНИЙ ДИСКУРС СУЧАСНОГО ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Благодир А.А., Благодир С.С., Благодир В.С. *Притягнення особи до адміністративної відповідальності після закриття кримінального провадження……91*

Борисенко В.С., Сахнюк В.В. *Проблемні питання законодавства у сфері діяльності іноземних адвокатів в Україні. ……102*

Бурченко Ю.В. *Адміністративна відповідальність за порушення карантинних заходів: історичний вимір……110*

Головченко О. В. *Врегулювання колективних трудових спорів в Україні……121*

Головченко Д.В. *Порівняльна характеристика наказного та спрощеного проваджень в цивільному процесі України……134*

Прончук І.В., Швець О.М. *Роль адвоката у здійсненні медіації……144*

Ясковець О.А., Віннічук І.В. *Генезис розвитку правового регулювання митних спорів в Україні……152*

РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

Гайдук О.Г. *Проблемні питання щодо визначення розміру вартості судової експертизи……161*

Гвоздецький В.Д. *Законодавчо визначені суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері запобігання і протидії корупції в Україні……169*

Давидюк П.П., Багатко А.С. *Історія криміналістики і криміналістичних установ України……179*

Іщенко О.М., Лесько А. *Зміст та принципи діяльності Національного антикорупційного бюро України……186*

Корнева Т.В. *Правоохоронна функція та повноваження митної служби України у забезпеченні протидії контрабанді та порушенням митних правил……199*

Ляш А.О. *Причини поширення та наслідки корупції в Україні……213*

Onyshchu Roman. *Konflikt v Náhornom Karabachu v súčasnosti: historický a právny rozmer……227*

Пасічнюк В.Б., Семчук А.Г. *Сучасні аспекти балістичних досліджень зброї та її слідів……238*

Подвірна О.В., Лесько А.М. *Порушення договірного зобов'язання та його наслідки в цивільному праві……247*

Самороков В.О., Батарчук І.І. *Особливості здійснення заходів впливу на особу серійного вбивці та їх ефективність……254*

Сулковська А.К., Сулковський Б.Б. *Поняття суб'єктів на яких поширюється обов'язок антикорупційного декларування……260*

Якимчук М.Ю., **Шнайдер А.О**. *Невербальна інформація у професійній діяльності слідчого……269*

РОЗДІЛ 4. ЮРИДИЧНА ІНЖЕНЕРІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Багатко А., Кузьмич В. С. *Використання засобів соціальної інженерії в отриманні конфіденційної інформації……277*

Карпук А.І., Кубай О. В. *Мобільні технології та додатки в правовій практиці: сучасний стан та перспективи……285*

Остапович А., Кубай О.В. *Комп'ютерні злочини в Україні протягом 2015-2020 років……296*

Цимбалюк В.І., Градиська Ю.В. *Теоретико-правова характеристика судово-бухгалтерських експертиз в Україні……305*

Яковчук В.Я., Кубай О.В. *Інформаційна культура та комп'ютерна грамотність сучасного юриста……311*

Багатко А.С.
студентка 2 курсу Навчально- наукового інституту права
Гришко В.І.
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри відновного правосуддя та приватної детективної діяльності
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИВАТНОЇ ДЕТЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ

Неустанне зростання попиту на охоронні та детективні послуги породжує необхідність розвитку вітчизняної приватної охоронної та детективної діяльності. Та якщо вітчизняна приватна охоронна діяльність розвивається вже давно та успішно, то розвиток приватної детективної діяльності в Україні ще тільки починається. У відповідних умовах особливої уваги набуває потреба запровадження іноземного досвіду, із безумовною його адаптацією до українських правових, економічних, суспільних реалій із урахуванням перспектив подальшого розвитку відповідної галузі.

Практика приватного розшуку є нормою і увійшла в звичне життя суспільства для жителів розвинених країн світу. Користуючись очевидним попитом, а також повагою з боку в клієнтів, послуги динамічно розвиваються, розширюючи сферу своїх можливостей залежності ступеня розвиненості демократії. Між тим існує ряд країн, де приватний розшук розвинений мінімально, виступаючи у вигляді доповнення до дій, що вживаються правоохоронними органами, або зовсім заборонений. Причиною того, найчастіше, служить тоталітарний лад і жорстка диктатура, як спосіб управління державою. Як вид окремої професії термін «приватний детектив» існує з 1967 року, коли була видано директиву Європейського Співтовариства, принципи якої гарантують свободу дій підприємництва серед усіх членів ЄС. У

всіх розвинених демократичних країнах вітаються норми свободи приватного підприємництва, закріплені директивою, дія якої тим слабкіша, чим нижчий рівень прав і свобод в тому чи іншому суспільстві. Деякі держави закріпили правовий статус приватного детектива у вигляді «закону про приватну детективну діяльність», який прописує їх компетенції, а також вимоги до детективів.

Мета – здійснити порівняльну характеристику приватної детективної діяльності Великобританії та Німеччини.

Теоретичний аналіз проблеми регулювання детективної діяльності в різних країнах досліджували такі науковці, як: Г. Барчан, О. Барчан, В. Заросило, В. Крутов, Е. Низенко, В. Панфілов, П. Пригунов, А. Чернявський та ін.

Приватна детективна діяльність поширена по всьому світу і користується повагою в багатьох країнах. Але в залежності від ступеня демократизації країн, деякі її не визнають як таку, що має місце або взагалі ігнорують. У країнах диктатури, детективна діяльність найчастіше взагалі заборонена або скасована як допоміжна при правоохоронних органах.

Як правило, детективною діяльністю займаються люди, які мають в минулому відношення до правоохоронних органів, органів державної безпеки, розвідувальних служб або інших державних органів, що мають відношення до оперативної діяльності і дали майбутнім приватним детективам досвід.

В європейських країнах, професія приватних детективів визнана директивою Європейського Співтовариства 1967 року. Ця директива гарантує свободу підприємництва у всіх країнах Євросоюзу. Жодна країна не може заборонити або обмежити права приватного підприємця, не будучи при цьому не засудженим Європейським судом. Але, на жаль, не всі можновладці замислюються над цим, а деякі і взагалі не знають про цю директиву.

Сучасні приватні детективи і сищики в своїй більшості, незалежно від своєї національної ознаки – це «віце» співробітники правоохоронних органів, поліції, спецслужб, які добре знайомі з вирішуваними питаннями зважаючи на

власні компетенції на попередньому місці роботи. Наявність навичок дозволяє приватним детективам накопичувати і використовувати безцінний досвід при реалізації власних послуг. До слова буде сказати, що в сфері приватного розшуку слабка жіноча стать може бути настільки ж затребувана, як і чоловіча. Адже розпізнати дівчину, яка реалізує зовнішнє спостереження, в натовпі часом набагато складніше, ніж чоловіка і багато хто не бере до уваги цей аспект, чим успішно користуються детективи.

Приватні детективи і працівники приватних охоронних організацій мають право застосовувати в процесі своєї діяльності криміналістичні методи, що використовуються як в оперативно-розшукової діяльності, в кримінальному процесі, в адміністративному процесі, так і в інших видах процесуальної діяльності.

Приватні детективи також мають право застосовувати у своїй діяльності спостереження. Даний метод притаманний контррозвідці, зовнішній розвідці, оперативно-розшуковій діяльності та правоохоронним органам.

З метою самозахисту приватними детективами можуть бути використані спеціальні і технічні засоби при використанні вже названих методів.

Регулювання діяльності приватних детективів і працівників приватних охоронних організацій, а також захист від правопорушень, які здійснюються ними при виконанні і використанні своїх посадових повноважень за кордоном, представляє з себе неоціненний досвід, на основі якого будується правова база в даній області.

У науковій літературі вказується, що у Великобританії, Німеччині та інших країнах структури даної діяльності «давно вже набули широкого поширення і зазнали необхідності нормативного регулювання» [10, с.135].

Яскравим прикладом може служити ситуація у Великобританії: чисельність приватних детективів і працівників приватних охоронних організацій перевищує в кілька разів кількість офіційних працівників поліції. У Німеччині в даній сфері в співвідношення приватних і державних службовців приблизно еквівалентно. Нерідко ці агентства конспіруються під такими

назвами як, наприклад, «Бюро нагляду», «Бюро спостереження», «Служба розшуку» та іншими. Саме з цієї причини дійсне число агентств перевищує зазначену цифру в кілька разів.

Великобританія – новий виток розвитку приватного розшуку. Важлива подія в житті приватного розшуку Великобританії відбулася в 2013 році, коли 31 липня Тереза Мей, яка обіймала посаду міністра внутрішніх справ, заявила про те, що необхідно формувати закон, що регламентує права і можливості детективів. Суть закону полягала у тому, щоб захистити від зазіхань особисте життя громадян. Так само як і в Росії, в Англії, Уельсі та Шотландії Ліцензія детектива не видається судимим раніше особам. До слова покарання за порушення у вигляді діяльності без належного дозволу на «Туманному Альбіоні» становить небагато, немало 5000 фунтів. Довгоочікуваний закон про права детективів вийшов і набув чинності у Великобританії на самому початку 2014 року. Найбільш елітні детективи в Королівстві входять в структуру Асоціації британських детективів.

Примітним фактом є те, що детективом в Британії можуть бути люди різної національності та наявність громадянства не є основоположним критерієм.

Можна відзначити, що в європейських країнах описувана діяльність дуже швидко стала галуззю, яка приносить солідний дохід. Приватні детективні та охоронні послуги швидко популяризувалися і набували людську довіру тому, що найчастіше розшуком займалися професіонали, що володіють великим досвідом в даній сфері.

На підтримку твердження про широкий розвиток приватної діяльності не зайвим буде відзначити і той факт, що за кордоном будівлі та офіси, в яких розташовується поліція, часто знаходяться під охороною приватних організацій [3]. Також величезна кількість приватних детективів і охоронців працюють в організаціях, які мають міжнародно-правовий статус.

Приватні детективи та працівники приватних охоронних організацій за кордоном займаються наданням таких послуг, як:

1. Охорона і патрулювання.

2. Розслідування і розшук.

3. Забезпечення різного роду сигналізацій.

4. Забезпечення безпечного транспортування цінних вантажів.

5. Забезпечення безпеки фізичних осіб, які звернулися за допомогою.

Наступне, що можна відзначити – це вимоги до кандидатів, у яких є бажання надавати приватні детективні та приватні охоронні послуги. У кожній країні свої особливості.

Що стосується Великобританії, то тут існує 2 типи приватних детективів і приватних детективних агентств:

1. Детективи, які не є членами Асоціації Британських сищиків. Закон в даному випадку не зобов'язує детективів реєструватися і отримувати ліцензію на проведення своєї діяльності. Таких детективів в країні більша кількість.

2. Детективи, які є представниками Асоціації британських сищиків. Для того, щоб отримати статус члена АБС, кандидат повинен мати юридичну освіту, пройти співбесіду з психологом і висококваліфікованим юристом, а також надати рекомендаційні листи з міжнародного та національного розшуку, поліції [6].

Слід сказати, що в юридичній літературі був відзначений той факт, що законодавча база, що регулює діяльність приватних детективів і працівників приватних охоронних організацій слабо розвинена. Саме через це одні нормативні акти суперечать іншим актам даної сфери діяльності. Однак, головна загроза полягає не тільки в протиріччі нормативної бази, але і в порушеннях законодавства в даній області, що здійснюються приватними детективами і працівниками приватних охоронних організацій при виконанні ними своїх службових обов'язків. Найбільше правопорушень відбувається при зловживанні вищеназваними працівниками своїх прямих обов'язків і пов'язана з посяганнями на права людини і громадянина. До таких посягань, за даними президентської комісії Великої Британії, належать, зокрема:

1. Необгрунтований арешт.

2. Надмірне застосування насильницьких методів.

3. Проведення незаконного обшуку.

4. Порушення недоторканності приватного життя.

Відповідно до результатів досліджень, що проходили у Великобританії, правопорушення і злочини, що здійснюються працівниками приватних охоронних організацій і приватними детективами, були більш ніж в 20 разів вище, ніж у працівників державних органів. Щороку по всій країні налічується понад 2500 злочинів, скоєних працівниками приватного сектора.

Але тим не менш, незважаючи на величезну кількість злочинів і правопорушень, що здійснюються працівниками приватного сектора, західні країни все ж приймають приватних детективів і працівників приватних охоронних організацій як істотну і невідчужувану частину системи громадського порядку і безпеки.

Західні криміналісти, при доскональному дослідженні злочинів і правопорушень в даній сфері, приходять до висновку, що такі порушення відбуваються при наступних причинах і умовах:

1. Досить слабке законодавство, що регулює діяльність приватних детективів і працівників приватних охоронних організацій.

2. Низький рівень правової підготовки, а також низький рівень досвіду працівників приватного сектору.

3. Відсутність необхідного профвідбору.

4. Малоефективний державний контроль за здійсненням даної діяльності.

Про особливості німецького приватного розшуку нам розповість власник одного з найвідоміших німецьких детективних агентств. За його словами перевага німецьких приватних сищиків полягає у величезному професійному досвіді. Безцінні знання для приватно-розшукової діяльності йому особисто дав відділ розслідування компанії Люфтганз, де наш співрозмовник пропрацював не один рік. Багато хто задається питанням, чи є можливість отримання спеціальності приватного детектива в державному вузі? У Німеччині закон не передбачає отримання спеціальної освіти та оформлення власного детективного

агентства у відомстві з реєстрації приватної підприємницької діяльності. Головний критерій для приватного детектива в Німеччині-відсутність записів в поліцейському регістрі.

Зі слів цього приватного детектива зі стажем, не всі детективні агентства пропонують широкопрофільні послуги, тому що для цього необхідна велика кількість матеріальних витрат і найманих співробітників, які працювали б в різних професійних напрямках.

Наприклад, стеження за дружиною або службовцем підприємства, що підозрює в зраді, здійснюється по-різному, різними засобами і бажано різними співробітниками зі спеціальною підготовкою в цих напрямках. Головна мета роботи приватного детектива-видобуток і систематизація інформації для клієнта. А як вже з нею надійде замовник - це його особиста справа і на його совісті. Детективні агентства допомагають підприємствам і компаніям часто проводячи несертифіковані заходи, але в той же час, не порушуючи законів Німеччини і залишаючись в правовому полі.

Свого часу у Великобританії, як і в Німеччині виникло безліч розшукових агентств, але більша їх частина є дрібними. Багато великих промислових компаній, поряд зі звичайними громадянами, звертаються в приватні розшукові агентства. Приватним детективам цієї країни не обов'язково реєструватися, так як немає спеціальних урядових законоположень. Тому тільки близько трьохсот приватних детективів зареєстровані в Інституті професійних слідчих, що знаходиться в місті Блекберн. Є можливість вступити в Асоціацію британських сищиків, для цього треба надати рекомендації з державних установ: Міжнародного або карного розшуку, поліції. У приватного детектива, який бажає вступити в АБС має бути юридичної освіти. Після надання всіх документів з кандидатом проводять інтерв'ю, перевіряють логічне мислення, витримку в стресових ситуаціях. Завдяки цьому процесу, АБС дає гарантію того, що її члени професіонали у своїй справі і діють в рамках закону.

В даний час, Уряд Великобританії розглядає проект введення для приватних сищиків обов'язкової реєстрації з попередньою перевіркою

правоохоронними органами. Це пов'язано з тим, що приватні детективи без ліцензії використовують широкий арсенал криміналістичних засобів, ведуть стеження за будь-яким необхідним їм людиною, при цьому фотографують і знімають його в громадських місцях, і крім того користуються послугами експертів з дактилоскопії.

Найперспективнішими напрямками роботи в сфері приватного розшуку Великобританії є забезпечення безпеки приватних і службових приміщень. Так само в основному звертаються в детективні агентства для виявлення підслуховуючих пристроїв, охорони клієнтів і забезпечення особистої безпеки. Розслідування злочинів, пов'язаних з комп'ютерними системами у Великобританії дуже часто вирішуються силами приватних детективів. Працівниками британських розшукових бюро можуть виявитися не тільки громадяни Англії, а й іноземці.

Підводячи підсумок вищесказаного, можна прийти до наступного висновку – в умовах розвитку діяльності приватних детективів і працівників приватних охоронних організацій з метою протиборства зі злочинністю, а також враховуючи важливу роль діяльності працівників даної сфери, при криміналізації більшої її частини, виникнення кримінальної відповідальності за перевищення посадових повноважень було необхідною умовою, визнаним як в правоохоронних органах, у сфері підприємницької діяльності, так і в сфері приватного сектора.

Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у дослідженні особливостей приватної детективної діяльності в Україні у порівнянні із Великобританією та Німеччиною.

Література:

1. Асанов Р. Ф. Частная жизнь и частно-детективная деятельность // Право граждан на информацию и защита неприкосновенности частной жизни: Сборник научных трудов. Часть II; под ред. В. М. Баранова. Новгород: Нижегородский юридический институт МВД РФ. 1999. 135 с.
2. Богомолова С. Частная охрана. Эффективность и тенденции развития. Мир безопасности. 2011. № 2. 5 с.
3. Ишмуратов П. Н. Определение правового статуса субъектов частной охранной деятельности: Административное право и процесс. 2011. № 6. 35 с.

4. Франчук В. І., Михаліцька Н. Я., Пригунов П. Я., Мельник С. І., Штангрет М. Й. Детективна діяльність у сфері економічної безпеки: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 132 с.
5. Черков В. О., Попов П. О.Приватна детективна діяльність у розвинутих країнах світу. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2010, Вип. 2, С. 248-259.
6. Association of British Investigators. Офіційний сайт Асоціації Британських детективів. URL: http://www.theabi.org.uk/ (дата звернення 12.12.2020).

Вовк Ю. Є.
кандидат юридичних наук, доцент кафедри відновного правосуддя
та приватної детективної діяльності
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ УТВОРЕННЯ УРЯДУ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

На сучасному етапі розвитку держави надзвичайно велику роль в системі державного управління відіграє Уряд України як вищий колегіальний виконавчий орган влади. Від його ефективної і злагодженої діяльності в значній мірі залежить сталий соціально-економічний і політичний розвиток держави.

Діє уряд в межах наданих йому повноважень і керується відповідними нормативно-правовими актами. Значним його вплив є на функціонування державного апарату в цілому, забезпечення розвитку економіки, визначення шляхів та тенденцій політико-правового розвитку. В тій чи іншій країні може не бути з певних причин парламенту, як законодавчого органу, проте наявність відповідної вертикалі виконавчої влади з визначеною ієрархією підпорядкування є обов'язковою.

Під терміном «уряд» в різних країнах розуміють інколи різні за своїм функціональним призначенням, місцем в системі державного механізму, способом формування, повноваженнями органи. Так зокрема в Сполучених Штатах Америки існує широке розуміння даного терміну, який є фактично синонімом органів державної влади взагалі. Під «урядом» (англійською «government») розуміють весь державний механізм, який включає законодавчу,

виконавчу та судову влади. І внаслідок певної розпливчастості даного терміну в англійській мові для позначення вищої виконавчої влади, відмежування її від інших органів, вживають терміни «виконавча» або «урядова влада».

В США функції уряду, в звичному для європейських країн розумінні виконує адміністрація президента, до якої входять міністри та інші державні службовці. Вони допомагають президенту в прийнятті рішення, визначенні державної політики і стратегії розвитку країни.

В інших країнах під «урядом» розуміють сукупність органів державної виконавчої влади, що діють в сфері державного управління. Це зокрема є її колегіальна верхівка (кабінет), галузеві, функціональні, місцеві та інші органи влади.

В Великобританії до складу уряду, який має відповідну ієрархічну структуру, входить близько 100 членів. Вони не збираються у повному складі на засідання, не обговорюють питання і не приймають рішення. Але в разі висловлення уряду вотуму недовіри в парламенті, має місце його колективна відставка.

В складі уряду у Великобританії виокремлюють кабінет, який є реальним вищим колегіальним органом . Його склад визначається Прем'єр-міністром з числа найбільш авторитетних і впливових членів уряду. Як правило це близько 18 членів, які щотижнево збираються під головуванням Прем'єр-міністра для обговорення важливих питань загальнодержавного значення і прийняття відповідних рішень.

Інколи в рамках кабінету виокремлюють ще вужче коло осіб (3-5 членів), які мають найбільший вплив. Це зокрема Прем'єр-міністр, міністр фінансів, міністр внутрішніх справ, міністр оборони. Вони мають значний вплив на прийняття важливих рішень.

Модель уряду, яка існує у Великобританії, США, а також інших країнах не набула найбільшого розповсюдження у світі. Найбільш поширеним є вузьке розуміння «уряду» як вищого колегіального виконавчого органу влади. Він може мати назву «Рада Міністрів», «Кабінет міністрів», «Федеральний уряд»,

«Уряд», «Державна рада» та ін. Його повноваження є здебільшого зазначені на конституційному рівні.

Таким чином попри важливість даного органу влади, на сьогодні не має єдиної точки зору щодо визначення такого поняття як «уряд». І єдиного визначення, єдиного розуміння цього терміну для всіх країн не може бути. Адже в різних країнах існують різні моделі влади, різні системи управління, свої певні історичні традиції. Різними є також сфера компетенції та організаційна структура органів влади.

Свої певні характерні особливості мали також уряди, які діяли в Україні у XX столітті. Особливо це стосується урядів Радянської України. За часів існування радянської влади в Україні, УСРР перебувала спочатку в досить тісних зв'язках з РСФРР. Керівництво України не було самостійним у прийнятті важливих рішень і виконувало всі ті вказівки, що надходили з Росії.

Становлення органів державної влади і управління суверенної української держави почалось після проголошення незалежності України . Але поряд з цим, варто зазначити, що відбувався цей процес не з початкового етапу, а було використано державно – правовий розвиток Радянської України , державний апарат якої, згодом реорганізовано у відповідності до нових вимог і реалій.

Формування першого Уряду Радянської України почалось практично відразу , після завершення роботи І Всеукраїнського з'їзду рад , який відбувся 12 грудня 1917 року у зайнятому червоногвардійцями Харкові і на якому було представлено меншість рад України .На з'їзді , за вказівкою ЦК РСДРП(б) проголошено утворення Української радянської республіки . В офіційних радянських актах , певний час після її утворення , вона іменувалась як Українська Народна Республіка . А перший радянський уряд названо Народним Секретаріатом .

Таким чином , мала місце деяка схожість з назвою уряду Центральної Ради і повна тотожність (на початковому етапі) з назвою Української Народної Республіки, проголошеної Центральною Радою . Зроблено це було не

випадково . З боку більшовиків це був певний тактичний маневр , метою якого було якомога швидше і з меншими втратами підпорядкувати собі Україну.

Назва «Українська Соціалістична Радянська Республіка» - офіційно була затверджена на засіданні Тимчасового Робітничо – селянського уряду 6 січня 1919року (протокол № 6) [1,арк. 23 зв.] . Зокрема серед порядку денного питань, що розглядались, було питання «Про назву Української Республіки». В постанові з приводу цього зазначалось : «Присвоїти Республіці назву «Українська Соціалістична Радянська Республіка»

Вводячи в оману українське суспільство, наголошуючи, що українська державність - проголошена не буржуазією, а робітниками і селянами – існує, російські більшовики уникали гострої конфронтації з національно – визвольним рухом і значно полегшували собі завдання щодо оволодіння досить великою територією України

17 грудня 1917 року, за постановою Центрального Виконавчого Комітету Рад України, підписаною Медведьєвим, створено перший Уряд Радянської України – Народний секретаріат. [2, с .115-116] .

На запровадження радянської влади в Україні, Рада Народних Комісарів Росії в грудні 1917 року виділила Уряду України один мільйон карбованців. Значно більші кошти були виділені Харківському відділенню державного банку Російської Федерації . І витрати цих коштів проводились виключно за розпорядженням центральної влади Російської Федерації [3, арк . 65] .

Між урядами України і Росії встановлювалась відповідна координація в цілях і діях . На це зокрема наголошувалось в резолюціях першого з'їзду Рад України . Зокрема зазначалось, що необхідно встановити між робітничо – селянським урядом Російської Федерації, а також урядами окремих частин Росії і робітничо – селянським урядом України повну погодженість в цілях і діях.

Виконуючи розпорядження, яке надійшло з Росії, 4 січня 1918 року Народний секретаріат віддав наказ про наступ радянських військ в напрямку Києва . В даному наступі брали участь війська, надіслані Радою Народних

Комісарів з Росії, які становили більшість, а також загони що були сформовані в Україні.

Як один з доказів безпосередньої участі російських військ в наступі на Україну , можна привести цитату з досить цікавого документ, який зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України . Це доповідна записка голови ліквідаційної комісії радянських військ Півдня Росії Н. М. Гармашева, адресована в лютому 1919 року Тимчасовому робітничо – селянському уряду України .

В ній зазначалось : « За останній час, в ввірену мені ліквідаційну комісію надійшла велика кількість клопотань про видачу пенсій колишнім червоноармійцям, воювавшим під час громадянської війни 1917 – 1918 років на території України, Донецького і Криворіжського басейнів . Ці червоноармійці не українці, а в більшості випадків робітники Петрограда, Москви, Твері, Ярославля , Костроми , Воронежа і других міст, де в свій час йшло формування червоноармійських загонів, які направлялись в Україну» . [4, арк. 3] .

Цим червоноармійцям Уряд України, на думку голови ліквідаційної комісії, повинен був виділити відповідні кошти , а також призначити пенсію .

За короткий період часу, радянським військам вдалось взяти під свій контроль практично всю територію України . Війська, які на той час залишались вірні Центральній Раді не змогли чинити належний опір і стримати наступ червоноармійських загонів .

30 січня 1918 року до Києва прибув Народний Секретаріат Радянської України . Але розгорнути свою діяльність в Україні Народний Секретаріат в повній мірі не зміг в силу того, що згодом був підписаний Брестський мирний договір, за умовами якого війська Німеччини та Австро – Угорщини окупували територію України .

Згодом, в березні 1918 року Народний Секретаріат фактично припинив свою діяльність на території України, адже за умовами Брестського мирного договору, вся територія України була взята під контроль військами Німеччини та Австро – Угорщини . На зміну Уряду, на території Росії, в Курську для

координації підпільної діяльності та з метою подальшої експансії в Україну, створено Центральний Військово – революційний комітет [5, арк.7] .

Наприкінці листопада 1918 року , після поразки Німечини та Австро – Угорщини в першій світовій війні, на порядку денному знову постало питання щодо утворення і діяльності українського радянського Уряду. Поряд з цим, з приводу цього в Москві не було чіткого плану дій , мала місце певна плутанина у вказівках які давались з центру .

Так зокрема , 27 листопада 1918 року, з м. Курська до м. Москви, (в комінвідділ Радеку) надійшла телеграма за підписом П'ятакова і Затонського в якій зазначалось : «Благаю вас з'ясувати питання про наше політичне і військове становище. Плутанина московських вказівок неймовірна, потрібно встановити єдність командування, єдність цивільної влади, вирішити питання про уряд, питання про взаємовідносини військової і цивільної влади. Наші доповіді є у Сталіна, Вацетіса . Прошу вас допомогти мені вмовити Москву не плутати нашу роботу. Відповідайте терміново»[6, арк. 1] .

На дану телеграму Сталін відповів Затонському, що приїхати не зможе у зв'язку з тим, що обраний членом Всеросійської ради оборони і замість нього приїдуть інші досвідчені командири з Царицинського фронту. [10, арк.3] У відповідь Затонський зазначив , що « це знущання якесь і вся біда полягає в тому, що центр плутає своїми суперечливими розпорядженнями і тією невизначеністю, яка складається немов би навмисно» [7, арк.3] Затонський також від ЦК поставив питання про надання можливості діяти, опублікувати документи, утворити єдине командування і управління .

На наступний день, 28 листопада 1918 року з Москви на адресу Затонського надійшла телеграма від Сталіна, в якій була згода на опублікування відповідного документа (очевидно мова йшла про утворення Уряду) . Але при цьому наголошувалось на необхідності вказати відповідне місто . Затонський у свою чергу відповів , що як відповідне місто визначено Суджу і зранку планується туди виїзд . [8 арк. 4.] .

28 листопада 1918 року датовано протокол першого засідання Тимчасового робітничо – селянського уряду України на якому було розглянуто питання «Про оголошення Тимчасового робітничо – селянського уряду України та місце його перебування». З приводу цього прийнято відповідне рішення і визначено місцем перебування м. Суджу [9, арк 7] .

На початку діяльності Тимчасового робітничо – селянського Уряду України, мала місце відсутність координації у діях, протиріччя в наказах, які давались . На це зокрема вказував Затонський у своїй розмові з Сталіним . Зокрема наголошувалось , що «накази , які суперечать один одному надходили з військової ради , особливої армії, Орловського військового комісаріату, влади в Курську, від Головкому. І над всіма цими наказами існують суперечливі інструкції центру" [10, арк. 10]

Затонський також зазначав, про те що «стратегі в Москві повинні зрозуміти, що Україна не є просто плацдармом для розгортування армій , а є надзвичайно заплутаним клубком , де змагаються гетьманівський , радівський центри, радянські нелегальні безцентрові організації, а також німці»[11, арк. 10].

Очевидним є те, що коли створювався за вказівкою з Москви на території Росіїї Тимчасовий робітничо – селянський Уряд, не було чіткого плану щодо його діяльності . Створений він був як формальний орган, проте з часом, в силу об’єктивних обставин, необхідності оперативно вирішувати актуальні питання радянського державного будівництва , був наділений реальними владними повноваженнями і впливав на ситуацію в Україні . Хоча діяв він під контролем і за погодженням з РКП(б) та КПУ .

В середині січня 1918 року , мала місце досить гостра урядова криза , яка завершилась відставкою голови Уряду П’ятакова та перерозподілом функціональних обов’язків . Так , зокрема 16 січня відбулось засідання Уряду, на якому розглядалось питання щодо урядової кризи .

На засіданні було прийнято рішення про звільнення П’ятакова з займаної посади та про призначення на відповідну посаду Артема . Досить цікавими є

результати голосування з приводу цього. За відставку П'ятакова проголосувало 4 чоловіка, 1 – проти, і 2 – утримались . За призначення Артема – 3 чоловіка , 1 – проти, 2- утримались [12, арк. 52]

Перед закриттям засідання П'ятаков зробив заяву про те, що поскільки його було призначено на дану посаду за рішенням ЦК РКП(б) , то і скласти повноваження, передати справи Артему зможе тільки тоді, коли буде відповідне рішення ЦК РКП(б) .

Зважаючи на позицію П'ятакова , 24січня 1918 року відбулось засідання Уряду , на порядку денному якого було питання про обрання голови Уряду. На дану посаду одноголосно обрано Х . Раковського . Хоча по суті, це було не обрання , а затвердження тієї кандидатури , що була визначена ЦК РКП(б).

Згодом відбулось формування складу Уряду . І 29 січня 1919 року , в Москву, на ім'я Свердлова (копія Леніну, Чичерину , Сталіну) відправлено «Повідомлення голови Тимчасового робітничо – селянського Уряду України Х. Раковського керівництву центру про формування українського уряду і розподіл обов'язків між його членами та прохання відрядити з Москви потрібних спеціалістів для роботи в українському уряді».

В ньому зазначалось : «Тільки вчора вдалось сформувати остаточно Уряд, який був прийнятний для обох груп . За цю неділю, незважаючи на багато бурхливих інцидентів , прийшли до згоди і склалась добра обстановка для організаційної роботи , яка фактично розпочинається тільки зараз» [13 арк . 18] Далі в повідомленні зазначалось , які посади були зайняті тими чи іншими особами , також наголошувалось на необхідності приїзду з Москви відповідальних працівників для роботи в українському Уряді .

Через декілька днів після сформування нового складу Уряду , були вжиті певні заходи з метою забезпечення особистої безпеки його членів , створення належних умов для діяльності . Зокрема сформовано спеціальний кавалерійський полк, а також особливий взвод охорони , в який підібрано надійних, з точки зору комісара військових справ людей . Утворена група

отримала назву загону, імені Тимчасового робітничо – селянського Уряду . І як зазначалось в доповіді Народного комісара військових справ, на ім'я голови Уряду , датованій 3 лютим 1919 року , її створення було обумовлено «безперервним революційним бродінням і неможливістю встановити відразу міцний порядок»[14, арк. 7] .

В березні 1919 року , на третьому Всеукраїнському з'їзді рад затверджено Конституцію УСРР . Відповідно до статті 7 Конституції , центральними органами влади були : « 1) Всеукраїнський з'їзд рад робітничих , селянських і червоноармійських депутатів ; 2) Всеукраїнський центральний виконавчий комітет рад ; 3) Рада народних комісарів» [15, с. 143] . Рада народних комісарів складалась з 16 народних комісаріатів . Очолював Уряд – Х. Раковський .

Влітку 1919 року у зв'язку з поразкою на фронтах , а також в результаті антибільшовицьких повстань в багатьох регіонах , Рада народних комісарів вимушена була припинити свою діяльність на території України . Проте згодом, восени 1919 року , війська Радянської Росії , під командуванням Л .Троцького , відновили контроль над більшою частиною території України

11 грудня 1919 року, як надзвичайний орган влади , на території України , створено Всеукраїнський революційний комітет, який зосередив всю повноту влади . На територію України було поширено декрети РСФРР , які стосувались господарських , фінансових , військових справ, пошти та телеграфу, соціального забезпечення, шляхів сполучення і т. п.

Згодом , в другій половині лютого , відновлено діяльність Ради народних комісарів на чолі з Х. Раковським . У свою чергу Всеукрревком припинив діяльність .

Наприкінці 1920 року Радянська Росія, сконцентрувавши на території України шість армій, загальною чисельністю в один мільйон чоловік – остаточно утвердила радянську владу . Незабаром , з підписанням в грудні 1922 року союзного договору, були утворені загальносоюзні, союзно – республіканські і республіканські наркомати .

В подальшому, по мірі зміцнення радянської влади в Україні , сфера компетенції Уряду поступово звужувалась . СРСР згодом перетворився на жорстко централізовану, унітарну державу .

Таким чином, в період 1917 – 1922 років відбувалось формування Уряду Радянської України . Проходило воно в два етапи . Перший етап тривав з 17 грудня 1917 року, коли за постановою 1 Всеукраїнського з'їзду рад України було створено Робітничо – селянський Уряд України і до березня 1918 року . Другий етап тривав з листопада 1918 року – по грудень 1922 року .

Основною причиною утворення та формування Уряду Радянської України було намагання пришвидшити та полегшити процес поглинення, завоювання України Радянською Росією . Створення і діяльність Уряду відбувались за безпосередньої вказівки з боку керівних діячів ЦК РКП(б) .

Варто також зазначити , що вся документація, яка стосувалась питання формування та діяльності Уряду у 1917 – 1922 роках велась виключно на російській мові. В фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України серед численних документів за цей період немає практично жодного, який був би складений українською мовою . Це може бути ще одним, непрямим доказом залежності Уряду Радянської України .

Проте незважаючи на вище зазначене , Уряд України був наділений , хоча дещо обмеженими і контрольованими, але все ж таки реальними владними повноваженнями . Продиктовано це було необхідністю на місці, не чекаючи коли надійдуть вказівки з Москви , вирішувати питання щодо державного і господарського будівництва .

За весь час існування СРСР існувало таке поняття як Уряд Радянської України . Проте звичайно це не був Уряд в «класичному розумінні слова» як вищий колегіальний орган виконавчої влади держави, адже Україна на той час не мала власної державності і була складовою частиною Союзу Радянських Соціалістичних Республік .

Після розпаду СРСР , проголошення незалежності України , наявність вищого колегіального виконавчого органу влади відіграло позитивну роль в

питанні державотворення . Існував відповідний управлінський апарат , інфраструктура , приміщення . Проблема лише полягала в тому, що на початковому етапі незалежності, а також в подальші роки , не було здійснено глибоких соціально – економічних і політичних реформ, яких потребувала і потребує на даний час Україна .

Література:

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України) - Ф 2 . Оп .1 . Спр . 13 . Арк 23 зв .
2. Хрестоматія з історії держави і права України за редакцією В . Д .Гончаренка у 2 томах . - Т. 2. – К .,.- Ін Юре - 2000 .– 727 с .
3. ЦДАВО України - Ф 1 . Оп .1 . Спр . 7 .Арк .65 .
4. ЦДАВО України - Ф 2 . Оп .1 . Спр . 16 .Арк .3 .
5. ЦДАВО України - Ф 2 . Оп .1 . Спр . 1 .Арк .7 .
6. ЦДАВО України - Ф 2 . Оп .1 . Спр . 1 .Арк .1 .
7. ДАВО України - Ф 2 . Оп .1 . Спр . 1 .Арк .3
8. ЦДАВО України - Ф 2 . Оп .1 . Спр . 1 .Арк .4
9. ЦДАВО України - Ф 2 . Оп .1 . Спр . 13 .Арк .7
10. ЦДАВО України - Ф 2 . Оп .1 . Спр . 1 .Арк .10
11. Там же .
12. ЦДАВО України - Ф 2 . Оп .1 . Спр . 13 .Арк .52
13. ЦДАВО України - Ф 2 . Оп .1 . Спр . 1 .Арк .18
14. ЦДАВО України - Ф 2 . Оп .1 . Спр . 16 . Арк .7
15. Хрестоматія з історії держави і права України за редакцією В. Д .Гончаренка у 2 томах . - Т. 2. – К ., 2000 .- Ін Юре – 727 с .

Градиська Ю.В.,
старший викладач кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Красько З.В.,
студентка 1 курсу навчально-наукового інституту права
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

ОСОБИСТІ ПРАВА ЛЮДИНИ: СУЧАСНЕ ТРАКТУВАННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ

Права і свободи людини є найбільшою цінністю, найвизначнішим досягненням в ході розвитку правової думки, а з нею – і людської цивілізації.

З моменту прийняття Загальних декларацій прав людини Генеральною Асамблеєю ООН пройшло небагато й немало – цілих 73 роки, але навіть протягом цих років світ зазнав незворотних змін.

На сьогодні течія юридичного розвитку спрямована на правову державу, що має під собою основу тісне співтовариство країн в різних міжнародних об'єднаннях та організаціях. Серед цих організацій виділяється Рада Європи, результатом плідної співпраці членів цієї організації є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод – не менш важливий документ в розумінні особистого права.

Кожен рік супроводжується не тільки черговими нововведеннями в законодавстві, але й незліченною кількістю свідомих та несвідомих порушень тих самих прав. І все ж, на жаль, межі особистих прав і свобод людини й досі є нечітко окресленими, а їх трактування змушене змінюватися із плином часу. Тому дослідження сучасних правових тенденцій особистих прав і свобод людини завжди залишатиметься актуальним.

Метою дослідження є вирішення теоретичних понять щодо правових трактувань сьогодення особистих прав і свобод, їх аналіз та виокремлення значення нововведень в трактуванні фундаментальних основ загальнолюдського права.

Дослідниками питання загального сенсу прав людини, його історичного розвитку є такі науковці: В. Трубников, О. Скрипнюк, Л. Глухарева, А. Колодій та інші. Серед наукових праць, присвячених загальним аспектам теорії прав людини та їх видів, можна виділити доробки М. Антонович, М. Козюбри, Г. Шварца, Т. Слінько, Дж. Фінніса, І. Сабо тощо.

Перш за все, особисті права визнаються основною формою взаємозв'язків між особою, світовою общиною та безпосередньо державою. Саме особистими правами повинні встановлюватися основи меж соціальної спроможності та механізм їх реалізації.

Рисунок 1. Види прав людини і громадянина

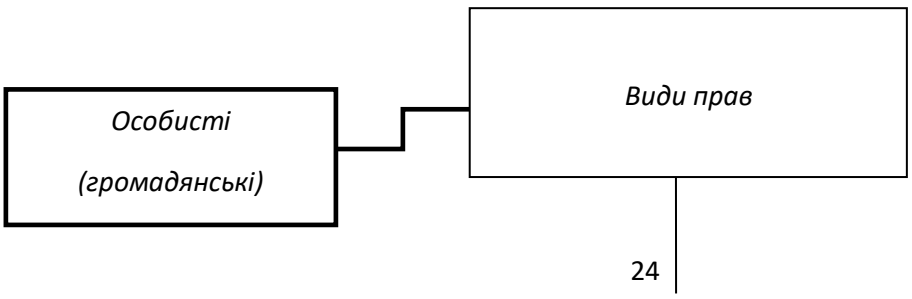

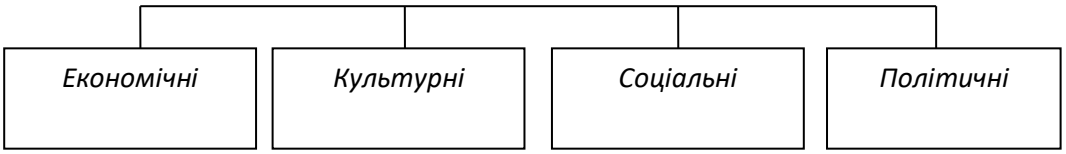

Особисті права вирізняються серед інших видів прав людини, а саме: економічних, політичних, культурних та соціальних.

Характеризуючи основні функції цих прав, можна виділити серед:

- Економічних – можливість бути учасником насамперед майнових відносин;
- Політичних – можливість брати участь у політичному житті;
- Культурних – прилучення до надбань світової культури, вільний простір для творчості;
- Соціальних – забезпечення державою достатнього життєвого рівня та соціальний захист особи.

Особисті права людини дещо відрізняються серед названих, адже передбачають гарантування державою необхідні для існування та базових потреб людини, що є умовним фундаментом для інших видів прав. Тобто, вони є основою самого суспільства та конституційного ладу держави [1].

Однак попри таку бурхливу наукову діяльність в сфері права поки немає точного визначення права людини - не згасає міжнародна дискусія тому, що незрозуміло, чи коректно змінювати значення прав людини для задоволення політиних потреб.

Ґ. Ломанн та Ш. Ґосепат, як філософи, що спеціалізуються у сфері прав людини, вважають, що «на жаль, філософія не може самостійно впоратися з темою прав людини, адже вони є також визначеними конкретними державами та міжнародними. Вони є важливою темою теорії права, теорії демократії та теорії міжнародної політики, а універсальне розуміння прав людини є причиною суперечок між філософськими, національними та загальнополітичними інтересами» [2, с. 16]. Особливо розбіжності виявляються там, де виникає потреба в захисті самої ідеї прав людини та коли пропонується

покращена інтерпретація їх трактування в етичному чи моральному плані. А тоді й виникають розбіжності в розумінні значення та обсягу прав людини, а отже – і в правильному їх трактуванні [2, с.17].

Проблема не тільки в розбіжностях філософського та наукового розумінь, а й в суттєвих відмінностях менталітету націй. Не дивно, що прийняття Загальної декларації прав людини 1948 року стало ледь не найсерйознішим колапсом в правовій світовій арені. На жаль, поки що право не може бути універсальним засобом для усіх країн. Компроміс був знайдений, але, можливо, і не таким шляхом, якого бажали члени Ради Європи.

Так важливим приписом статуту Ради Європи є обов'язковість визнання верховенства права та здійснення прав людини особами, що знаходяться під його юрисдикцією членами Ради Європи [3, ст. 3].

У міжнародних документах, які посилаються на Загальну декларацію, зазначено, що «права людини випливають із властивої людській особі гідності». Водночас там вказується те, що «при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом» [4, ст. 29].

На відміну від аналогових документів, Конвенція про захист прав людини має практичний механізм, створений для захисту зазначених у ній прав і свобод. Цей орган дістав назву - Європейський суд з прав людини.

Його компетенція поширюється на держави, які затвердили юридичну силу Конвенції. Головне завдання Суду полягає в трактуванні та застосуванні правових норм Конвенції, що включає розгляд міждержавних скарг окремих осіб. Оскільки норми Конвенції є досить абстрактно визначеними і не мають практичної сили, тому Суд бере на себе відповідальність постійного їх тлумачення. Юридична сила набувається шляхом трактування тієї чи іншої норми під час розгляду конкретних справ, і лише цей спосіб трактування є істинним, незважаючи на незчисленну кількість можливих варіантів [5, с. 125].

Якість захисту прав людини прямо пропорційно залежить від його тлумачення, тому це питання є досить актуальним, важливим. Як доказ можна

навести праці на цю тему таких науковців: М. Мазур, С. Тагієв, В. Мармазов, Ю. Тодика, О. Трагнюк та Д. Шпільман.

Оскільки істинне трактування права можливе тільки під час розгляду тієї чи іншої справи практично, тому практика є безпосередньо головним способом творення юридично спроможного тлумачення. Розгляньмо ті способи, які використовуються Європейським Судом на практиці:

Рисунок 2. Способи тлумачення права

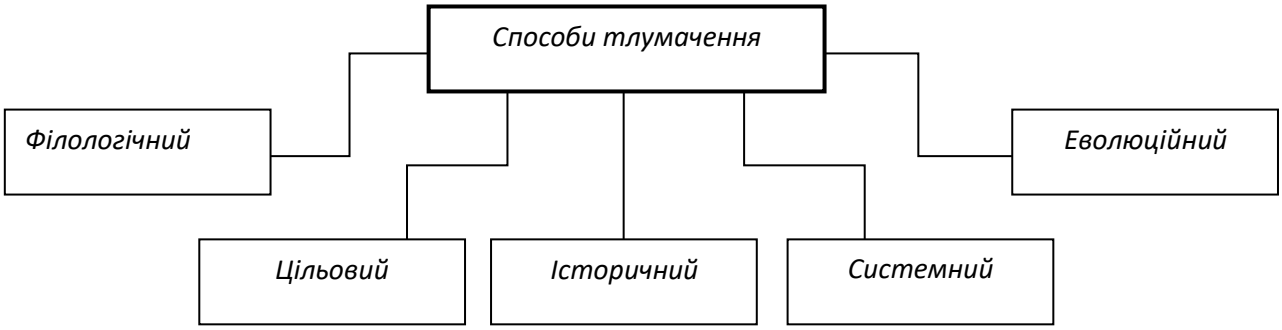

- Філологічний спосіб тлумачення.

Будь-який аналіз супроводжується розглядом тексту документу норми. Філологічним способом тлумачення є дослідження смислових зв'язків та значення певної лексики, що використана у тексті для того, щоб чітко збагнути волю законодавства. Навіть граматичні відмінності чи помилки можуть привести до неочікуваних наслідків у справі.

Одною із таких справ є випадок скарги під назвою «Енджел та інші проти Нідерландів». Заявники вважали втручання з боку влади в їх право на свободу слова невідповідним ст. 2 та ст. 10 Конвенції; стверджували, що статті передбачають обмеження з метою охорони правопорядку тільки включно із метою запобігання можливим злочинам, адже у документі французької адаптації Конвенції поняття з'єднані сполучником «et» («і»). Але обвинувачувані не враховували, що в англійському варіанті Конвенції сполучник інший - «or» («або»), а Європейський Суд надав перевагу саме

англійському варіанту. Рішення обґрунтоване тим, що англійська Конвенція є більш точною, а у дослідженні мети заходів влади Суд не вбачає необхідності.

А здавалося б, французька та англійська версія Конвенції є рівносильними та мають одне й те ж правове підґрунтя [6].

- Цільовий спосіб тлумачення.

Означає визначення змісту, завдань правових норм. Як зазначав Суд, Конвенція та її норми повинні гарантувати не теоретичні аспекти права, а безпосередньо практичне його використання та захист.

Зазвичай цілі статті вказані в її тексті, однак якщо їх не було зазначено або вони не випливають, то Суд тлумачить її за Преамбулою. Тобто стаття може тлумачитися іншими статтями.

- Історичний спосіб тлумачення.

Є дещо специфічним, оскільки означає трактування прав Конвенції згідно історичної обстановки, передуючих випадку обставин, первинних цілей утворення цих прав не у момент розгляду справи, а під час створення використаної статті.

Для використання цього способу Суд звертається до позаправових першоджерел – «Travaux preparatories» («Підготовчі документи»). Це можуть бути проекти конкретного акту, нотатки і праці розробників Конвенції, протоколи засідань суду, документи міжнародних перемовин тощо. Про використання цих документів йдеться в ст. 32 Віденської конвенції про право міжнародних договорів зокрема [7].

Як приклад використання цього способу є одна із відносно недавніх справ – «Олександр Волков проти України», в якій зверталися до першоджерел для підтвердження практики Європейського Суду в використанні певної конкретної дії правового захисту у випадку порушення положень Конвенції. Вперше було дано розпорядження до відновлення особи в його посаді, яку звільнили попри гарантії статей Конвенції, і виникло питання, чи має Суд на це повноваження. Із travaux preparatories (старої версії ст. 50 Конвенції) зробили висновок, що ця вимога відповідає стандартам міжнародного права [8].

- Системний спосіб тлумачення

Полягає у співвідношенні змісту правової норми із іншими. Цей спосіб пояснюється тим, що Конвенція вважається єдиним цілим, де норми доповнюють одна одну і може дати пояснення. При цьому до уваги беруться системні зв'язки статей та протоколів, норми міжнародного та національного прав, правові прецеденти та практика [5, с. 184].

Варто додати, що цей спосіб не є самостійним, адже використовується лише в поєднанні з іншими, найчастіше – із граматичним способом.

Наприклад, в справі «Великобританія проти Болгарії» Європейський суд з розглядав таке питання: чи є тривале восьмирічне очікування на смертний вирок порушенням ст. 3 Конвенції, тобто катуванням або принижуючим честь і гідність. Суд звернувся до міжнародної спільноти і виявив, що на території більшої частини країн-членів Ради Європи було скасовано смертний вирок; було також вислухано думки державних судових органів деяких країн, організацій з прав людини. Результатом судового процесу є визнання довгого очікування на смертну кару порушенням ст. 3 Конвенції з прав людини [9].

- Еволюційний спосіб тлумачення.

Один із самих «живих» з усіх можливих варіантів трактування права, як зазначав Суд у процесі «Ранцев проти Кіпру і Росії» [10]. Є подібним до цільового, однак при його використанні зміст встановлюється в умовах реального часу із урахуванням обставин практичного і теоретичного внесення.

Цей спосіб є досить практичним та ефективним у тому випадку, якщо використання інших способів є досить клопітким або ж і зовсім неможливим. До того ж, еволюційний спосіб дає змогу оперативно долати не тільки проблему часозатратності процесу тлумачення, а й абстрактності норм Конвенції. При цьому Суд ЄС не змінює змісту Конвенції, використовуючи цей спосіб тлумачення, а розширює його шляхом самого розгляду конкретної справи незалежно від позивачів чи країни.

В подальшому розвиток еволюційної норми забезпечує поняття всезагального консенсусу [11]. Воно закріплює необхідність урівноваження

права міжнародного та національного. Поняття консенсусу попереджує загальне і особисто суддівське самоуправство. Також це вирішує проблему різниці правових стандартів, вирівнюючи національне право країн до одного ідеального зразка. Однак з одного боку, можливо, консенсус є лише утопічною думкою, й індивідуальний підхід до права забезпечуватиме усесторонню справедливість та неупередженість. А з іншого боку, відмінності в національному та міжнародному праві породжують масу непорозумінь та правових дискусій. Отже, «глобалізація» правової думки може мати як позитивні, так і негативні аспекти залежно від основи норм.

Отже, особисте право людини і громадянина хоч і є нерозривним із іншими видами прав, але вирізняється серед них своєю універсальністю. Сучасне трактування права відбувається практично, тобто шляхом розгляду справ Європейським Судом з прав людини певними способами. Найбільш вживаним і «живим інструментом» трактування є еволюційний спосіб, який в свою чергу регулюється поняттям консенсусу.

Література:

1. Скрипнюк О. Конституційний лад в Україні : методологічні проблеми розвитку й удосконалення в контексті конституційної модернізації / Проблеми теорії та практики застосування законодавства Розділ І І 79 О. Скрипнюк // Щорічник українського права: зб. наук. пр. / відп. за вип. О. В. Петришин. – Х.: Право, 2013. – №5. – С. 202-212.
2. Ґеорґ Ломанн та Штефан Ґосепат. Вступ // Філософія прав людини / За редакції Ш. Ґосепата та Ґ. Ломанна; Пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. – 2-ге вид. – К.: Ніка-Центр, 2012. – С.15-31.
3. Статут Ради Європи [Електронний ресурс] // Рада Європи. – 1949. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text.
4. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] // Генеральна Асамблея ООН. – 1948. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
5. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України : навч. посіб. / М. В. Мазур, С. Р. Тагієв, А. С. Беніцький, В. В. Кострицький ; [відп. ред. Карпунов]. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. – 600 с.
6. Справа «Пузан проти України» [Електронний ресурс] // ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_840#Text.
7. Віденська конвенція про право міжнародних договорів [Електронний ресурс] // Віденська конвенція. – 1969. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118/ed19690523#Text.
8. Справа «Олександр Волков проти України» [Електронний ресурс] // ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text.

9. European Court of Human Rights, G.B. v. Bulgaria judgment of 11 March 2004 // European Court of Human Rights [Електронний ресурс]. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: www.echr.coe.int.]

10. СПРАВА «РАНЦЕВ ПРОТИ КІПРУ І РОСІЇ» [Електронний ресурс] // Європейський суд з прав людини. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"display":["0"],"languageisocode":["UKR"],"appno":["25965/04"],"documentcollectionid2":["CHAMBER"],"itemid":["001-117743"]}.

11. Spielmann D. Allowing the right Margin the European Court of Human Rights anc the National Margin of appreciation doctrine: waiver or subsidiarity of Euripean review1 ? [Text] / D. Spielmann // Centre for European Legal Studies (CELS). Working Paper Series -University of Cambridge. Faculty of law. -29 Feb. 2012. -30 p., c. 18.

12. КОНВЕНЦІЯ про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] // Рада Європи. – 1950. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

Hryshko Victoriia
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Special Legal Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Law
National University of Water and Environmental Engineering
Rivne, Ukrainian

NORMATIVELY-LEGAL ADJUSTING OF YOUTH POLITICS IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

Every country is always trying to improve the lives of the younger generation in different ways. One of the most common ways is to introduce the state youth policy of the country for the smooth operation of all areas that can help young people.

The emergence of public youth policy as a political phenomenon is associated with Franklin Delan Roosevelt's New Deal (32nd President of the United States 1933-1945 years): in order to prevent even greater unemployment from high school graduates, the Roosevelt administration invented social significant activities for young people, including labor camps for social work. For the same purpose, the term of study in secondary school was increased from 10 to 12 years. After that, a number of European countries took the American model as an example, improved it, added new details, and this is how youth policy in general began to develop all over the world.

On beginning of 90th (after this official UNO), there were more than 100 countries, that already accepted the special legislative acts from the qu

estions of development and social protection of young people and their implementation in society. Approximately 90 countries have at the highest state level structures and bodies involved in the development and coordination of state youth policy (8, p. 129).

In the modern world, youth policy is seen as a tool for strategic development of the state, which ensures the geopolitical competitiveness of the country, promotes the long-term development of society and regional communities (9). The European Youth Centers now operate in Budapest and Strasbourg and are the mainstay of the Council of Europe's youth sector. They act as educational laboratories for the development of quality standards for youth work and centers for the concentration of innovation in the formation of youth policy (5).

Ukraine also seeks to create an environment in which the rights of young people are respected, where everyone will have the opportunity to reach their full potential in the professional and personal spheres.

The basis of youth policy in Ukraine was laid with the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine of the Declaration *On General Principles of State Youth Policy in Ukraine* (15 December 1992) (3) and the Law of Ukraine *On Promoting Social Formation and Development of Youth in Ukraine* (5 February 1993).) (7), which determine the general principles as defined by our country to create organizational, socio-economic, political and legal conditions for social formation and development of youth, the main directions of state youth policy in Ukraine.

A public youth policy of Ukraine is one of priority and specific directions of activity of the state, that comes true in interests of young person, society, state and taking into account possibilities of Ukraine, her economical, social, historical, cultural development and world experience state support of young people.

A public youth policy is system activity of the state in relationships with personality, young people, youth motion, that comes true in legislative, executive, judicial spheres and puts an aim creation of socio-economic, political, organizational, legal terms and guarantees for vital self-determination, intellectual, moral, physical

development of young people, realization of her creative potential both in own interests and in interests of Ukraine (3).

The concept of youth policy is not clearly defined and is a set of different activities and processes. In particular, Storozhuk R. the concept of youth policy of society means "clearly and objectively defined system of ideas, principles, theoretical provisions regarding the place, role and prospects of youth in the progressive development of society, enshrined in laws, regulations and other documents (in program documents of political parties, statements of public organizations, speeches of individual public leaders), as well as inherent in public opinion, especially young people, and the activities of youth policy actors (which are various social institutions, as well as young people themselves) to implement the most effective means of these ideas, theoretical positions in reality in the interests of youth and society as a whole" (10).

E. Borodin notes that youth policy is a comprehensive theoretical, conceptual provisions on the tasks of society, the state, public institutions for socialization, support, promotion of social formation of youth and practical activities of political and social actors aimed at solving the problems of the younger generation as a whole or its individual categories (2, 249-250).

Lisovskyi V. understands this concept as a kind of youth section of state (national), municipal (regional, district) socio-economic policy. “Youth policy, he said, is a set of measures to "conquer", maintain and maintain a certain social (economic, legal, political, ethnic, cultural, etc.) status of a group of young people, which for one reason or another has been or may be in the future. Difficult, limited situation in comparison with other groups (strata) of the population and at the same time on their own unable to improve their situation” (9, p. 43).

The concept of youth Policy contains several components and has an extensive structure, the main place in which is the state youth policy. According to Barabash V., youth policy is the activity of all public institutions, including parties, public organizations, other institutions of civil society, in order to socialize the younger generation, its integration into social processes, the state youth policy is policy, ie.

activities of the state, which is aimed at young people, for the new generation, these are the existing legally enshrined ideas about the place and role of youth in the progressive development of society, as well as a system of various government measures that contribute to the implementation of these ideas (1, p. 119).

Skrobova A. argues that "state youth policy - is the activity of the state with the development of doctrine, conceptual directions of youth policy and providing them with a holistic system of socio-economic, organizational measures to create socio-legal protection (guarantees) of the younger generation, the realization of his rights for free social development, creative initiative in accordance with the fundamental interests, inclinations, physical capabilities and taking into account the interests of the reforming society, its progress " (8, p. 130).

We believe that the concept of youth policy can not exist outside the state, so we adhere to the formation of this concept as state youth policy, we propose to interpret it as one of the activities of the state (namely public policy), and comprehensive assistance from the state , which includes the main spheres of life (economic, legal, political, ethnic, cultural, etc.), which is aimed at the new generation, ie youth or youth movement and is the activity of all social institutions (including parties, NGOs, other institutions civil society), working together aimed at the socialization of the younger generation, their self-realization in the country and includes the development of creative potential, which is enshrined in laws, regulations and other documents.

In Ukraine, youth policy is formed and implemented through:

- adoption of legislative acts, decrees of the President of Ukraine, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, orders of heads of regional and district state administrations and local self-government bodies;

- annual hearings in the Verkhovna Rada of the state of implementation of youth policy and the situation of youth, preparation of a report on this issue to the President of Ukraine and the Verkhovna Rada of Ukraine;

- organization of work in державної government bodies and structural subdivisions regional, district state administrations and organs of local self-government, that will realize youth politics on places;;

- organization of work and creation of social services for families, children and youth and training of social specialists;

- development and implementation of local targeted comprehensive.

According to researchers, over 20 years, almost 700 laws of Ukraine and about 800 bylaws in one way or another were aimed at solving youth problems. First of all, we are talking about regulations on labor, education, culture, health, alternative military service, defense, entrepreneurship, etc. (1).

The first conceptual and legal document of the new state youth policy in modern Ukraine was adopted on 15 December 1992 by the sixth session of the Verkhovna Rada of Ukraine of the twelfth convocation. This was the Declaration of the Verkhovna Rada of Ukraine *On the general principles of state youth policy in Ukraine* (3).

The implementation of the state youth policy in Ukraine in terms of social formation and development of youth is carried out through the Law of Ukraine *On Promoting Social Formation and Development of Youth in Ukraine* № 2998-XII of 05

February 1993, the Law of Ukraine *On Child Protection* № 2402-III from 26 April 2001 - the legal bases of protection of the rights and interests of minor youth aged 14 to 18 are formed and regulated, the Law of Ukraine *On social work with families, children and youth* № 2558-III from 21 April 2001 social work with young people who are in difficult life circumstances is regulated.

Organizational and legal principles of formation and activity of youth and children's public organizations are defined by the Law of Ukraine *On youth and children's public organizations* № 281-XIV of 01 December 1998.

In addition, it is worth noting that in 2014, due to the rise of civic activity and external aggression, there was an urgent need for legislation and improvement of the following issues:

- formation of a new concept of national-patriotic education of youth;
- internal and external migration of youth;
- mobility in the forced change of residence and social security of the forcibly displaced young people;
- participation of young people in hostilities;
- adaptation of young people after demobilization, taking into account the acquired psychophysical and emotional features of health, the consequences of diseases, injuries and injuries, etc.

The solution of these issues is partially provided by the Concept of the State Targeted Social Program *Youth of Ukraine for 2016-2020*, developed on the basis of scientific analysis of the state and problems of Ukrainian youth development and the main program requirements of the Strategy of State Youth Policy of Ukraine until 2020, The Charter of Fundamental Rights of the European Union, the European Pact for Youth, the Youth Strategy of the European Union and other international instruments.

The priority areas of the program are the development of non-formal education, youth employment, youth housing, healthy lifestyles, development of civic activity and national-patriotic consciousness of youth and youth support of temporarily occupied territories and young people from the number of internally displaced persons (5, p. 142-143).

According to world practice, the legal element of governance in any field consists of the Constitution, the Charter of Rights, international agreements and conventions, legislation, agreements between individual jurisdictions.

Regarding the field of youth policy, the legal mechanism combines the following components:

- adoption of legislative acts, decisions of public administration bodies aimed at the formation and implementation of state youth policy;

- preparation of an annual report to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine on the situation of youth in Ukraine, the state of implementation of state youth policy;

- creation of mechanisms and institutions for the implementation of laws on the protection of the rights and interests of young people;

- development and implementation of measures to ensure the exercise of youth rights, enshrined in the Constitution of Ukraine, laws and regulations;

- development and legislative approval of state standards;

- elaboration of mechanisms for implementation of international legislation, ratification of documents of international organizations.

Key concepts in the field of state youth policy are systematized by the Law of Ukraine *On Promoting Social Formation and Development of Youth in Ukraine* (7). It provides a definition of such concepts as: youth, young citizens; minors; social formation of youth; first job; youth labor centers; young family; social service centers for families, children and youth; youth public organizations; youth labor detachments. The institutional principles of the state youth policy and the main spheres of its implementation are highlighted.

There are articles that define the main areas of state support for youth: work, support for entrepreneurial initiative and activity, improving living standards, living conditions, education, cultural development, health, physical development.

The issues of guarantees of legal protection of youth, legal status of youth public organizations and guarantees of activity of youth public organizations are considered in separate articles.

The significance of the Law of Ukraine *On Promoting the Social Formation and Development of Youth in Ukraine* is that the following elements and instruments of the Ukrainian model of state youth policy have been introduced and supported in practice at the central, regional and local levels:

- development of youth legislation;

- creation of governing bodies on youth issues;

- allocation of budget funding for youth programs;

- introduction of targeted youth programs;
- creation of a network of social services for young people;
- providing the first job for young citizens;
- development of various structures for young people;
- introduction of a set of scholarships, grants, awards;
- guaranteeing travel benefits for students and pupils;
- introduction of youth housing and educational lending;
- determining the legal status and guaranteeing the activities of youth NGOs (6).

The Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Family, Youth Policy, Sports and Tourism carries out drafting, preparation, preliminary consideration of issues related to the powers of the Verkhovna Rada of Ukraine, and performance of control functions in the field of state youth policy.

The central executive body in the field of state youth policy is the Ministry of Youth and Sports of Ukraine. It develops and makes changes to legislative acts, programs concerning youth; is the responsible executor of the approved target programs on promotion of a healthy way of life, development of physical culture and sports, etc.; provides state support to children's, youth and other public organizations, promotes employment of various categories of youth; promotes international cooperation on issues within its competence, etc.

Important for the development of the legal framework of state youth policy are parliamentary hearings, which are a traditional form of parliament, which consists in public discussion of socially important issues within its competence, by involving representatives of public authorities, local governments, associations citizens, scientific institutions, the public (participants in parliamentary hearings), and the adoption of recommendations on their results, which allowed for independent work in Ukraine since independence to improve youth policy.

Parliamentary hearings on the situation of youth were held almost annually and were devoted to various aspects of youth issues: *On the situation of youth in Ukraine* (7 December 1995); *On the situation of youth in Ukraine* (following the results of

2011); *On the situation of youth in Ukraine* (following the results of 2013); *On the practical activities of executive bodies and local governments on the implementation of legislation in the field of youth policy* (21 June 1999); *Integration of youth in modern economic relations* (following the results of 2000); *Social formation of youth as one of the main factors in improving welfare* (14 June 2000); *The new generation of independent Ukraine (1991-2001)* (27 November 2002); *Formation of a healthy lifestyle of Ukrainian youth: status, problems and prospects* (26 November 2003); *Rural youth of Ukraine: the state, problems and ways to solve them* (following the results of 2003); *Rural youth of Ukraine: the state, problems and ways to solve them* (following the results of 2004); R*ural youth: the state, problems and ways to solve them* (23 November 2005); *Rural youth: the state, problems and ways to solve them* (2008-2009); *Status and prospects of development of youth housing construction in Ukraine* (15 March 2006); *On the situation of youth in Ukraine (regarding the support of young families, strengthening the social protection of children and youth in 2001-2006)* (20 December 2006); *Student Youth of Ukraine: the modern dimension* (following the results of 2008); *Formation of a healthy lifestyle of Ukrainian youth: status, problems and prospects* (following the results of 2009); *Youth for a healthy lifestyle* (3 November 2010); *On health and recreation of children and youth* (9 February 2011); *Youth participation in public life: economic activity* (20 November 2013); *Value orientations of modern Ukrainian youth* (2 November 2016).

Recent parliamentary hearings have shown that the value component is a system-forming factor in the formation and implementation of state youth policy. Defining the basis of social values implies a clear understanding of the result we should get, ie the features of which citizen we should educate, for which state, and what are the expectations of young people in this regard.

An important task is to deepen the integration of the modern concept of youth education in the state economic, environmental policy, employment policy, cultural policy. The formation of a system of value orientations of youth should gain more practical orientation on the basis of diversification of forms of work with youth to

educate an independent, responsible person for their own lives and the life of the country, an active member of civil society.

At the present stage of constant changes in the life of society, the orientation of the state youth policy on the formation of the need for self-development and self-realization of the intellectual, creative potential of youth acquires special significance. An important point that needs to be taken into account is that the formation of values of young people should be an integral part of state-building processes, development of society and inclusion of young people in these processes (6).

Thus, youth policy has extensive legislation that guarantees the right of young people to occupy an important place in society. The main directions and measures for the formation and implementation of youth policy in Ukraine during independence were:

- creation of the legislative base of the state youth policy;

- holding hearings in the Verkhovna Rada of Ukraine on the situation of youth and preparing a report on this issue to the Verkhovna Rada of Ukraine and the President of Ukraine;

- creation of structural subdivisions dealing with youth issues in public authorities of all levels;

- creation of social services for young people;

- promoting the establishment and operation of public youth and children's associations;

- implementation of targeted comprehensive youth programs. However, the regulatory framework is virtually unsystematic, which complicates its application.

There is a need to optimize the mechanisms for implementing these legislative guarantees in the youth sphere in accordance with modern realities and to adapt youth policy in Ukraine to EU youth policy standards.

In particular, since the revised European Charter for Youth Participation in Public Life at Local and Regional Level identifies the main tools for involving young people in society: preparing young people for participation in public life, informing

young people, youth participation in society through information and communication technologies; expanding the participation of young people in the media, encouraging young people to work for free and serving society, supporting youth projects and initiatives, developing youth organizations, participation of young people in non-governmental organizations and political parties, the legal framework of state youth policy began to require appropriate changes.

In 2015, at the initiative of the deputies, a draft of the new Law *On Youth* was prepared, which takes into account European principles and values, as well as the experience of European countries in the youth field (6).

The draft law is designed to improve the functioning of youth policy in Ukraine, methods and tools for its implementation. The bill is a comprehensive piece of legislation that improves the principles of youth policy by:

- implementation in Ukrainian legislation of the provisions of the Revised European Charter on the Participation of Young People in Public Life at Local and Regional Level;

- codification of youth legislation by merging the Laws of Ukraine *On Promoting Social Formation and Development of Youth in Ukraine* and *On Youth and Children's NGOs;*

- adaptation of youth policy in Ukraine to EU youth policy standards. In 2016, the bill was submitted to the youth community for discussion at the initiative of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine and with the support of UNICEF. Consultations with young people took place in different regions of the country, as a result of which it was amended accordingly.

The development of the draft Law of Ukraine *On Youth* is certainly an important step in the development of state youth policy, but the importance of this legislation for the future of Ukrainian state policy in the youth sphere requires careful revision of the document taking into account comments and suggestions.

One of the sources of legislative initiatives for youth and for young people in Ukraine are international documents, legislation and EU programs, as well as the

experience of the most successful in initiating and developing the content of youth policy. Sweden, Germany, Austria and France.

However, it should be borne in mind that, despite the definition by EU member states of common values and directions in the field of youth policy, each country develops and implements legislation and youth programs for its own youth, the differences between which far exceed what they agree and what they share. implemented by these countries.

Ukraine's youth legislation cannot be based solely on copying the legislative models of EU member states without its own scientific study, analysis and generalization. Given the experience of European countries, there is a need to form an independent research base of Ukraine in the youth sphere as an evidence base of sound youth policy that takes into account the real state and needs of the state system and public institutions, based on the needs and aspirations of Ukrainian youth. Ukraine is inevitably forced to develop its own research base to identify precisely those priorities that are constantly changing in the process of growing up of different generations of young people and which are not equivalent to the established public perception of the needs of young people.

Scientific substantiation on the basis of systematic interdisciplinary and multidisciplinary research will allow to form adequate legislation, normative base and practice of perspective development of youth policy of the Ukrainian state adequate to general public initiatives of youth and individual initiatives of young people.

Thus, we can conclude that the transformational processes taking place in youth policy necessitate the study and possible consideration of European experience in this field. This issue is most relevant for the regulation of the regulatory framework of Ukraine. The emphasis on the specifics of youth policy is an important feature of the Ukrainian model of state support for youth. Therefore, in order to increase the effectiveness of the implementation of state youth policy, it is advisable to conduct constant monitoring of the situation of youth and changes in the youth environment.

To this end, it is necessary to approve the National Indicators of Youth Policy, developed in accordance with the recommendations of the UN Economic and Social

Council "Proposed set of indicators for the World Program of Action for Youth", and to introduce mechanisms for their collection, calculation and official publication.

Bibliography:

1. Barabash V. (2004), Youth Movement as an object and subject of youth policy, Scientific Journal "Ukrainian Society", № 1, p. 119-130.
2. Borodin E. (2009), Youth Policy, Sociology of Politics: Encyclopedic Dictionary, V. Poltorak, O. Petrov, A. Tolstoukhov, Kyiv, p. 249-250.
3. Declaration "On General Principles of State Youth Policy in Ukraine"(1992), Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1993, No. 16, Article 166, Kyiv, December 15, 1992, No. 2859-XII
4. H. Luks. (2003), Sotsyalnoe ynnovatsyonnoe proektyrovanye v rehyonalnoi molodezhnoi polytyke, Samara, 278 s.
5. Hrynchyshyn S. S. (2019) Youth policy in Ukraine in modern conditions of social development Manager. Bulletin of Donetsk State University of Management. Public Administration Series. №1 (82). P.143- 150.
6. National-patriotic education is a state priority of national security: Annual report to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine on the situation of youth in Ukraine (following the results of 2014), I. Zhdanov, I. Belyaeva, S. Mitrofansky (ed.) And others.(2015), Kyiv, p. 142-143.
7. On youth: the draft Law of Ukraine, № 3621,10.12.2015, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/ webproc34?id=&pf3511= 57368&pf35401=368589.
8. On promoting social formation and development of youth in Ukraine: Law of Ukraine, № 2998-XII, February 5, 1993, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2998-12.
9. PROMOTION OF EU VALUES AND STANDARDS IN THE FIELD OF YOUTH POLICY IN EUROPEAN COUNTRIES Saveliev E.V.1, Sharova O.S. 2 (2020), Scientific notes of KROK University №1 (57), 49.
10. R. Storozhuk, Foreign experience in the implementation of youth policy, State Building, 2006, № 1, http:// nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2006- 1/doc/5/07.pdf
11. Skrobov A. (1998), On some new approaches to youth policy in the context of reforms, Socio-Political Journal, № 3, p. 129-140.
12.V. Lysovskyi (1996), Sotsyolohyia molodezhy: uchebnyk, SPb., 458 s.

Денисюк П.Д.,
кандидат юридичних наук, голова Рівненського міського суду
Чикун Т.М.,
студентка 1 курсу Навчально-наукового інституту права
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Ідеї прав і свобод зародилися дуже давно. Впродовж майже всієї історії людства люди намагались встановити певні правила, які можуть захистити їхнє

життя та їхні бажання. Звісно, тодішнє поняття про права дещо відрізняється від сучасного тлумачення даного терміну, але слід визнати те, що концепція права існувала, як в історичних культурах так і в стародавній філософії.

Не один раз у працях мислителів можна було зустріти думки про права громадян на певну власність та участь у громадських справах. Однак, ні стародавні греки, ні римляни не змогли створити концепцію універсальних прав — рабство вважалося цілком нормальним явищем [1]. Саме наявність рабовласницької традиції показує відмінність сучасного та стародавнього розуміння про «права людини». Обов'язки ж громадян країни без проблем встановлювали в обов'язковому порядку і їх було звичайно набагато більше.

В часи Середньовіччя ситуація не сильно покращилась. Хаос, який приносили з собою постійні війни, епідемії, та фанатизм до релігії, заважав зрозуміти необхідність переосмислення думок про права людей. Середньовічні хартії свобод, такі як «Велика хартія вольностей», також відома світу під назвою Магна Карта, звісно вважаються першими юридичними документами, у яких закладено основи концепції права; але якщо вникнути в ситуацію трохи глибше, не визначали прав будь-якої людини, а були тільки чимось схожим на політичні і юридичні угоди, що відповідали конкретній політичній ситуації.

Починаючи саме з 16 століття ми можемо спостерігати за переосмисленням прав людини. Прийняття 1525 року Дванадцяти статей, революції в Америці та Франції, прийняття Декларації прав людини і громадянина, та Декларації незалежності США надзвичайно вплинули на думки про права і свободи. Крім того, у Віргінській декларації прав 1776 року було укладено низку основних громадянських прав і свобод. Зокрема, в Декларації незалежності США було сказано: «Ми вважаємо за самоочевидні істини, що всіх людей створено рівними; що Творець обдарував їх певними не відбірними правами, до яких належать життя, свобода і прагнення щастя…» [2]. Відміна рабства у багатьох країнах, встановлення мінімальних вимог до умов і тривалості праці, заснування Міжнародного комітету Червоного Хреста та перші Женевські

конвенції заклали основу сучасного права, що отримало подальший розвиток після двох світових воєн.

За кульмінацію створення сучасного бачення прав людини, що склалося після Другої світової війни, можна вважати проголошення Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р. «Загальної декларації прав людини». Перша стаття декларації проголошує: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю й повинні діяти один щодо іншого в дусі братерства » [3] .

Багато країн світу приклало велику кількість зусиль до розвитку людського права, і Україна відіграла у цьому формуванні не меншу роль. Це сприяло підвищенню міжнародного авторитету нашої держави в очах світової спільноти та зміцнило кредит довіри до неї. Така позиція внесла зміни у свідомість українців, і сприяла усвідомленню необхідності змін старого державно-суспільного укладу, ідеології, спонукало відчуття необхідності проведення нових реформ. На превеликий жаль, попри позитивну тенденцію створення нових реформ та законів для захисту свободи, права та реалізації обов'язків громадянина, питання забезпечення прав та свобод все ще залишається складною темою. Не дивлячись на те, що в Конституції України було чітко прописана та розширена з певних питань, система прав і свобод людини, і громадянина, в яку включено всі відповідні положення міжнародно-правових актів, що безпосередньо стосуються прав і свобод, сама ж їхня реалізація не завжди якісна і часто ігнорується через бажання збільшити свої прибутки чи просто забезпечити власні інтереси, що є прямим порушенням закону України .

Метою даної наукової роботи є дослідження теоретико-правових аспектів забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні.

Зростання інтересу до захисту власних прав та свобод і є причиною написання багатьох наукових робіт з цього питання. Такі дослідники, як Б.С. Кінаш, О.В. Пушкіна, Є.Є. Колесніков, В. Заяць, О.О. Семіног, В.О. Серьогіна. М.В. Вітрук, О.В. Негодченко, Ж.М. Пустовіт, Е.Б. Червякова, І.Я. Семенюти, О.В. Батанов, А. Олійник, О.В. Зайчук, А.А. Романова в своїх працях описували

свої думки на цю тему та розглядали структуру захисту цих життєво важливих речей.

В першу чергу слід з'ясувати, що ж таке – *права людини*. Варіантів тлумачення цього словосполучення насправді досить багато, але всі вони зводяться до одного – «це природні можливості індивіда, що забезпечують його життя, людську гідність і свободу діяльності у всіх сферах суспільного життя в межах визначених законодавством» [4] .

Основною особливістю є те, що права у людей з'являються з моменту їхнього народження і є не тільки засобом і невід'ємною умовою існування, а також є способом реалізації власних бажань та амбіцій.

За своїм змістом права людини – «це певні соціальні можливості, які пов'язані з конкретно-історичними умовами; об'єктивно обумовлені досягнутим економічним і культурним рівнем життя суспільства, вони виявляють сукупність потреб, задоволення яких сприяє забезпеченню людині певного стандарту життя, характерного для конкретного суспільства» [5]. Права людини мають універсальний характер, неподільні, взаємопов'язані і взаємообумовлені, вони є надбанням кожної людини. [6]

Часто поняття «свобода» та «право» об'єднують в одне ціле, хоча обидва цих терміни мають дещо різне значення. Якщо перше більшою мірою пов'язане з характеристикою можливостей особи, які визначають сферу її самостійності, захисту від втручання в її особистий простір (свобода слова і думки, свобода віросповідання, тощо), то друге поняття передбачає реалізацію та здійснення певних дій чи послуг з боку держави, або здатність особи на участь у діяльності певних структур. У статті 3 Конституції України чітко вказано, що : «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави» [7]. В своїй роботі А.А. Романова зазначила, що: «...закріпивши на найвищому нормативному рівні це положення, держава створює основу, на базі якої права людини не лише утверджуються, але і створюються дієві механізми

забезпечення прав, метою яких виступає можливість кожної окремої людини ефективно втілювати у повсякденне життя свої права» [8].

До громадянських прав і свобод людини, які визнані основними та пріоритетними, належать такі права і свободи, як право на життя, право на свободу та особисту недоторканість, право на повагу до своєї гідності, право на недоторканість житла, таємницю листування, телефонних розмов, право на невтручання в особисте й сімейне життя [9].

У науковій юридичній літературі мають різні думки щодо визначення поняття «забезпечення прав і свобод людини та громадянина». Певний час, деякі з авторів вважали, що забезпечення є лише стадією реалізації прав людини, і здебільшого виконує лише допоміжну роль. Проте, такий підхід все ж не отримав широкої підтримки в рядах науковців, адже з точки зору більшості, забезпечення прав людини, навпаки, є більш широким та об'ємним поняттям. Е.Б. Червякова зазначає: «Під забезпеченням основних прав розуміють, з одного боку, систему їх гарантій, з іншого – діяльність органів держави зі створення умов для реалізації прав громадян, їх охорони, захисту і відновлення порушеного права» [11]. Також можна знайти думку М.В. Вітрука на рахунок цього питання, а саме він в своїй роботі пише : «Під забезпеченням конституційних прав і свобод розуміється система їх гарантування, тобто система загальних умов і спеціальних (юридичних) засобів, які забезпечують їх правомірну реалізацію, а в необхідних випадках – і охорону» [12]. На думку ж В.С. Бігуна: «...забезпечити права людини означає створити умови, за яких права людини визнаються – як державою, так і особою, та ефективно реалізуються, за потреби, захищаються за допомогою права» [13].

А. Олійник та В. Заяць зазначають, що забезпечення прав громадян включає в себе:

1. Створення умов, що сприяють реалізації прав;

2. Охорону прав від порушень зі сторони кого б то не було;

3. Процес реалізації і захист цих прав від вже здійсненого реального їх порушення;

4. Обов'язкове відновлення порушених прав на всіх стадіях реалізуючого правопроцесу [14].

У розумінні ж Ю.О. Загуменної забезпечення прав і свобод охоплює собою здійснення певних коригуючих дій, спрямованих на:

1. Удосконалення національного законодавства країни і приведення його до міжнародних стандартів у галузі прав людини;

2. Реалізацію громадянами своїх прав і свобод;

3. Охорону прав і свобод людини та громадянина;

4. Захист прав і свобод людини та громадянина [15] .

Підсумовуючи різні позиції науковців до визначення поняття «забезпечення», можемо зробити висновок, що забезпечення прав і свобод людини і громадянина це певна система умов та принципів, які направлені на ефективну, чітку реалізацію людиною її прав і свобод.

Говорячи більш детальніше про систему забезпечення слід спершу зупинитись на значені слова «система». Визначення поняття система досить просте – «це сукупність елементів, які утворюють єдине ціле та взаємодіють один з одним та навколишнім середовищем» [16] .

Як і будь-яка інша система, «система забезпечення прав і свобод людини і громадянина» має певну структуру. Тобто, можна виділити чотири її складових елементів, а саме:

1. Інституційне забезпечення.
2. Правове забезпечення.
3. Організаційне забезпечення.
4. Ресурсне забезпечення.

Усі ці елементи діють на підставі таких початкових принципів, як єдність мети, взаємна залежність, взаємний вплив. Тобто, усі елементи системи забезпечення прав і свобод людини та громадянина діють задля досягнення єдиної мети – забезпечення прав і свобод [17]. Діють вони покладаючись на принцип взаємної залежності. Без ефективного функціонування одного з цих елементів усі інші не мають можливості виконувати покладені на них функції

оскільки вони взаємопов'язані між собою. Взаємний вплив цих елементів показує, що усі інші елементи при певних змінах в одному з них, теж підлягають змінам. Саме єдність мети та впливу і породжує такий тісний зв'язок між елементами. Але не все так просто, адже кожен з елементів має власні особливості.

Інституційне забезпечення прав і свобод людини та громадянина це в першу чергу система, поділена на рівні і містить у собі державні органи, органи місцевого самоврядування та інститути громадянського суспільства, задіяні у безпосередньому забезпеченні прав і свобод людини та громадянина. Таким чином у статті 102 Конституції України закріплено, що Президент України є гарантом прав і свобод людини і громадянина. Стаття 119 у пункті 2 встановлює, що місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують додержання прав і свобод громадян. [18] Також до цієї системи необхідно віднести судові та правоохоронні органи, політичні партії, адвокатуру, органи місцевого самоврядування, профспілки, неурядові громадські організації, засоби масової інформації та ін. Тобто, інституційне забезпечення дещо виходить за рамки виключної діяльності органів державної влади по забезпеченню прав і свобод людини та громадянина. В цьому і криється відмінність цього елементу системи забезпечення від інших елементів.

Правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина містить в собі всю сукупність міжнародних правових актів в галузі прав людини, згоду на обов’язковість яких надала Верховна Рада України.

Організаційне забезпечення прав і свобод людини та громадянина можливо окреслити як механізми та процеси соціального управління направлені на забезпечення прав і свобод. До соціального управління в рамках цього елементу системи забезпечення прав та свобод людини та громадянина слід віднести державне, міжнародне та громадське управління. На відміну від інституційного забезпечення, яке встановлює систему органів, які забезпечують права і свободи, організаційне забезпечення включає у себе діяльність цих органів [19].

Ресурсне забезпечення прав і свобод людини та громадянина проявляється через комплекс таких показників:

1. Матеріально-технічне забезпечення;
2. Фінансово-економічне забезпечення;
3. Кадрове забезпечення;
4. Наукове забезпечення;
5. Інформаційне забезпечення.

Тобто, цей елемент системи включає у себе ті засоби, за допомогою яких можна досягнути головного результату – забезпечення прав і свобод.

Розглядаючи вищесказане, стає зрозумілим, що система забезпечення прав і свобод людини, і громадянина є сукупністю взаємозалежних та взаємопов'язаних елементів, направлених на досягнення єдиної мети – забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Крім системи забезпечення прав та свобод громадян, слід також розглянути його механізм. Саме гарантії реалізації цих свобод та прав і є основною складовою механізму. Суть гарантій полягає в забезпеченні всіх рівними можливостями для набуття, реалізації, охорони суб'єктивних прав та свобод. В науковій літературі можна зустріти досить велику кількість різних класифікацій гарантій прав і свобод громадянина. Серед них слід виділити найбільш чіткі та різносторонні.

П.М Рабинович поділяє гарантії прав і свобод на загально-соціальні і спеціальні. Серед перших слід виділити економічні, політичні, духовно-ідеологічні. Спеціальні, в свою чергу, це – «Встановлені державою юридичні норми, які спрямовані на забезпечення прав людини, практична діяльність із застосування цих норм, а також правозастосовні акти відповідних органів влади» [20].

Дещо іншу думку має І.Г Стеценко. Дослідник вказує. що основними видами гарантій є – стан законодавства, його стабільність і відповідність розвитку відносин у суспільстві, стан діяльності з попередження та протидії правопорушень, зокрема заходи юридичної відповідальності, доступність і

якість правосуддя (адже завдяки ньому і реалізується велика частина захисту прав та свобод), ефективність контролю над реалізацією правових актів [21].

Підсумовуючи, механізм для реалізації і забезпечення прав та свобод дійсно є дієвим, але все ж не дивлячись на численні корекції та розуміння його суті, дещо застарілий. Людство не стоїть на місці і цей механізм потребує вдосконалення, для того, щоб у повному обсязі виконувати власне завдання.

Отже, права і свободи є дійсно важливим елементом життя кожної людини, але багато хто забуває про не менш важливий аспект життя громадянина України, а саме його обов'язки, егоїстично ставлячись до певних життєвих ситуацій.

Говорячи про обов'язки слід знати, що – це об'єктивно обумовлена вимога держави до особи діяти чітко визначеним у законі чином або утриматися від здійснення певних дій [10]. Обов'язок розглядають, як певне вимушене обмеження прав людини для запобігання хаосу і свавілля. Людина повинна підкорятися певним правилам, щоб здійснення своїх прав і свобод не завдавало шкоди іншим людям. Також забезпечується спеціальний механізм покарання, який має держава. За невиконання обов'язку держава встановлює юридичну відповідальність. Обов'язки виникають:

1. З закону
2. З договору та іншого правочину;
3. З квазідоговору (наприклад, безпідставне збагачення внаслідок банківської помилки тягне за собою обов'язок повернути кошти попри те, що особа нічого не порушувала і нічого не підписувала);
4. З делікту (завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі);
5. З квазіделікту (наприклад, поховання в чужу могилу);
6. З інших юридичних фактів[22].

Насправді Конституція України покладає на свого громадянина лише чотири обов'язки:

1. Стаття 65. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

2. Стаття 66. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

3. Стаття 67. Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом.

4. Стаття 68. Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Виконання цих обов'язків є дійсно важливим правилом. Незнання законів не звільняє від відповідальності нікого. Тому ми повинні знати і вивчати всі аспекти наших прав, свобод і ніколи не забувати про обов'язки, адже за їх невиконання настає юридична відповідальність .

Аналізуючи все дослідження теоретико-правових аспектів забезпечення прав, свобод та реалізації обов'язків людини і громадянина в Україні, можна підсумувати, що забезпечення прав і свобод людини і громадянина це чітка система правил та принципів, які направлені на ефективну, чітку реалізацію людиною її прав і свобод. Сама ж система забезпечення прав і свобод людини і громадянина є сукупністю взаємозалежних та взаємопов’язаних елементів, направлених на досягнення єдиної мети – забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Складовими системи є інституційне, правове, організаційне, ресурсне забезпечення, де кожен з елементів є взаємодопоміжним та взаємопов'язаним. Якщо говорити про механізм забезпечення прав та свобод, то його головним аспектом є гарантія, чиєю основною метою стало надання можливості для набуття, реалізації, охорони суб'єктивних прав та свобод. Не менш важливим аспектом є обов'язки громадян, що є списком правил, які слід виконувати, щоб здійснення своїх прав і свобод не завдавало шкоди іншим

людям. За їх невиконання держава приміняє методи покарання та контролю, а саме юридичну відповідальність. Всі аспекти прав. свобод та обов'язків слід знати кожному громадянинові. Незнання законів не відміняє відповідальності за їх невиконання. Також сама система забезпечення і реалізації прав та свобод потребує суттєвої доробки та модернізації, адже не дивлячись на існуючі закони люди продовжують частково ігнорувати певні права та свободи інших. Цьому необхідно протидіяти негайно, всіма силами стараючись покращити життя в нашій державі.

Література:

1. Freeman, Michael Human rights: an interdisciplinary approach. Wiley-Blackwell. 2002. С. 15–17. ISBN 9780745623559.
2. Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки (Declaration of independence of the United States of America, July 4, 1776): веб-сайт. URL: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20(07)%2004.USA.php
3. Загальна декларація прав людини: Генеральна Ассамблея.1948: веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
4. Реалізація і захист прав людини: Головне управління Пенсійного фонду України в Тернопільській області: веб-сайт. URL: https://www.pfu.gov.ua/tr/272068-realizatsiya-i-zahyst-prav-lyudyny/
5. Питання реалізації і захисту прав людини: веб-сайт. URL: https://vysh.gov.ua/pytannya-realizatsiyi-i-zahystu-prav-lyudyny/
6. Вербицька П., Волошенюк О. , Гарленко Г. Громадянська освіта 3D демократії : методичний посібник. Частина 4. «Пакт, Інк», 2018. Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба»
7. Конституція України. ч.2 ст.3: веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр?find=1&text=право#Text.
8. Романова А.А., СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ. Інститут права ім. В. Сташиса Класичного приватного університету. 2012. С. 599-602.
9. Конституція України. ст.27, ст.28, ст.29, ст.30, ст.31 ст.32 : веб-сайт URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр?find=1&text=право#Text
10. Святокум О.Е. Правознавство розробки уроків академічний рівень 10 клас: навчальний підручник. 2010. С. 119, : веб-сайт. URL: https://books.google.com.ua/books?id=zzXxDMXP0vwC&pg=PA119&lpg=PA119&dq=Обов%27язок+-+це+об%27єктивно+обумовлена+вимога+держави+до+особи+діяти+чітко+визначеним+у+законі+чином+або+утриматися+від+здійснення+певних+дій.&source=bl&ots=E61vm3EL1i&sig=ACfU3U1dnWXwDuewTrBGu0Kf2k3KA7y7OA&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwjU59mU6bjwAhUKmIsKHe0QBakQ6AEwBXoECAYQAw#v=onepage&q=Обов'язок%20-%20це%20об'єктивно%20обумовлена%20вимога%20держави%20до%20особи%20діяти%20чітко%20визначеним%20у%20законі%20чином%20або%20утриматися%20від%20здійснення%20певних%20дій.&f=false
11. Червякова Е.Б. Защита конституционных прав граждан средствами прокурорского надзора (проблема общенадзорной деятельности): дис. кандидата юрид. наук : 12.01.10 / Червякова Е. Б.

12. Витрук Н. В. Социально-правовой механизм реализации конституционных прав и свобод / Витрук Н. В. / под ред. Б. Н. Топорни-на – М. : Юрид. лит-ра, 1980. – С. 195–196.
13. Бігун В. С. Судове право розуміння у механізмі забезпечення прав людини / В. С. Бігун: веб-сайт. URL: http://bihun.in.ua/jushits/jurhit/article/632.
14. Романова А.А., І СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ. Інститут права ім. В. Сташиса Класичного приватного університету.2012. С. 599-602.
15. Загуменна Ю.О., ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ. Харківський національний університет внутрішніх справ. 2010. С. 377-382
16. Обрусна С. Ю. Система судового управління: поняття та правова характеристика /Світлана Юріївна Обрусна // Наше право. 2010. № 2. Ч. 2. С. 37–40.
17. Романова А.А., СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ. Інститут права ім. В. Сташиса Класичного приватного університету. 2012. С. 599-602.
18. Конституція України. ст.102, ст.119 : веб-сайт URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр?find=1&text=право#Text (стаття
19. Романова А.А., СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ. Інститут права ім. В. Сташиса Класичного приватного університету. 2012. С. 599-602.
20. Альфйорова Т.М. Сутність механізму забезпечення прав і свобод людини в адміністративно юрисдикційній діяльності Державтоінспекції
21. Стеценко С. Г Адміністративне право україни : Навчальний посібник/С.Г Стеценко, - К : Атіка, 2007. - 687с.
22. Стаття 11. Підстави виникнення цивільних прав та обов'язків: Протокол юридичний інтернет-ресурс: веб-сайт URL: https://protocol.ua/ua/tsivilniy_kodeks_ukraini_stattya_11/

Матвійчук А. В.
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін
Національний університет водного господарства та природокористування,
Микулець В. Ю.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету
Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка С. Дем'янчука
м. Рівне, Україна

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Від моменту проголошення 24 серпня 1991 року незалежності новітньої української держави одним із пріоритетних напрямів зовнішньої й внутрішньої

політики України є реалізація євроінтеграційних прагнень – повноправне й повноцінне входження у європейський політичний, економічний, правовий простір. Ідеологічною передумовою цих євроінтеграційних прагнень очевидно є незаперечний факт європейського за духом і змістом характеру української держави, яка поділяє спільну історію та цінності з країнами Європейського Союзу. Правове закріплення наміру України розбудовувати відносини з ЄС на принципах інтеграції було вперше здійснене у Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 року «Про основні напрями зовнішньої політики України». Цим актом було визначено, що «перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських Співтовариствах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам».

Станом на 2021 рік правовою основою реалізації політики євроінтеграції й набуття членства в ЄС є Закон України від 1 липня 2010 року «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (в редакції від 1 січня 2015 року). Водночас, фундаментальним документом, що визначає зміст відносин України з Європейським Союзом є Угоді про асоціацію, політичну частину якої було підписано 21 березня 2014 року, а економічну частину – 27 червня 2014 року, з подальшою синхронною ратифікацією 16 вересня 2014 року Верховною Радою України та Європейським Парламентом. Угода про асоціацію потрактовувалась українською владою як інструмент та дороговказ для внутрішніх перетворень, а виконання вимог цієї Угоди – засобом наближення членства у Євросоюзі.

Серед завдань, що постають на шляху до повноправного членства у європейському інтеграційному об’єднанні, принциповим для України є приведення національного законодавства у відповідність до принципів та норм права Європейського Союзу. В ідеалі українська правова система має набути тієї ж функціональності й ефективності, що і правова система ЄС у питаннях гарантування демократичних свобод і прав людини, а також забезпечити ефективність та незалежність органів правосуддя і органів конституційної юрисдикції, як чинників правого й демократичного функціонування державних інституцій, проведення вільних і справедливих виборів, періодичної й

легітимної зміни влади. Практичне вирішення вказаних завдань не можливе без чіткого розуміння феномену правової системи Європейського Союзу, її змісту, особливостей функціонування і, звичайно, філософсько-правової основи її формування. Переконані, що дослідницька увага до вказаних феноменів як ніколи актуальна й перспективна у практичному плані.

Передусім констатуємо, що Європейський Союз є яскравим прикладом розгортання процесів регіональної інтеграції держав, що є характерною рисою другої половини XX століття. При цьому, ЄС є оригінальним за своєю правовою природою утворенням, що формується на стику національного та міжнародного права і постає як специфічний результат складних міжнародних та міждержавних відносин. Євросоюз поєднує у собі риси двох видів державних об'єднань: міжнародної міжурядової організації і федерації. Зрештою, по факту, нині Європейський Союз є регіональною міжнародною організацією інтеграційного й наднаціонального типу із потужним федеративним потенціалом. Своєрідність юридичної природи Євросоюзу німецький дослідник Гельмут Вагнер [1] пояснює тим, що політики Європи доволі обережні у питанні обрання того чи іншого варіантів інституційного розвитку ЄС, аби не зменшити кількість прихильників євроінтеграції, особливо зважаючи на те, що вона нині переживає не найкращі часі. Підтвердженням цієї думки став сумнозвісний Brexit, який фактично відбувся на наших очах.

Та попри усі колізії і виклики, що їх в останні десятиріччя переживає Європейський Союз, він функціонує й розвивається, а його принциповою рисою є наднаціональність політичної і правової системи. Це проявляється у добровільній відмові держав-учасниць у певних сферах від частини своїх суверенних прав на користь інститутів європейського інтеграційного об'єднання, а також визнання пріоритету права ЄС над національними системами права. Відповідно наднаціональна влада є ієрархічно вищою порівняно з державною владою, вона є незалежною від держав-учасниць ЄС, її волевиявлення має пріоритет і пряму дію на території держав-учасниць об'єднання. Отож сьогодні Євросоюз є структурою, яка регулює здійснення

економічної, політичної та правової інтеграції 27 європейських держав (Австрії, Бельгії, Болгарії, Голландії, Греції, Данії, Естонії, Ірландії, Іспанії, Італії, Кіпру, Латвії, Литви, Люксембургу, Мальти, Німеччини, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Фінляндії, Франції, Чехії, Хорватії, Швеції). Принагідно зауважимо, що навіть вихід Великобританії зі складу Євросоюзу в основі своїй мав норми права ЄС.

Без сумніву, ефективна діяльність інститутів Євросоюзу і загалом успішна інтеграція – політична, економічна та культурна, серед іншого відбулися завдяки якісній нормативно-правовій базі. Право ЄС стало основою формування й поступу європейського інтеграційного об'єднання. Без перебільшення феномени Європейських Співтовариств і Європейського Союзу відбулися, на основі продуманих й зважених правових конструкцій [2]. Важливість права ЄС зумовлює необхідність його спеціальної характеристики.

Отож право ЄС визнане експертами [3; 4; 5; 6], як одна з найбільш динамічних правових систем сучасності, що охоплює правові установки європейської системи захисту прав людини та європейське інтеграційне право з урегулюванням взаємовідносин, що складаються у процесі європейської інтеграції. Право ЄС фактично становить основу функціонування усієї інституційної системи європейського інтеграційного об'єднання і формалізує обмеження суверенних прав держав-членів на користь органів ЄС. Норми права ЄС мають верховенство по відношенню до національного права держав-членів, що означає, що його джерела мають більшу юридичну силу, ніж джерела права, що приймаються в рамках окремих держав-членів ЄС.

Водночас, право ЄС виступає в якості особливої правової системи перш за все тому, що вона має новий і нестандартний характер, що не зводиться до традицій «класичних» правових систем, які виникли і розвивалися протягом тисячоліть. З одного боку, право ЄС є похідним від держав-членів, які добровільно делегували інститутам об'єднання частину своїх суверенних повноважень. При цьому право ЄС володіє обов'язкової силою в рамках національних правопорядків. Тому право Європейського союзу постає по

відношенню до держав-членів одночасно «зовнішнім» і «внутрішнім». Своєрідність права ЄС, відмінності від звичних внутрішньодержавного і міжнародного права, зумовили його характеристику як наднаціонального (або наддержавного, чи транснаціонального) права.

Ми поділяємо точку зору тих науковців, які вважають, що той рівень інтеграції, що його при всіх складностях демонструє Євросоюз впродовж семи десятків років, особливо у правовому аспекті, можливий тільки у суспільстві, де правова культура створювалася поступальним суспільним розвитком, шляхом напрацювання значного правового досвіду – правотворення і, передусім, коректного та ефективного правозастосування. Очевидно, це стало можливим в Європі, оскільки саме тут сильнішими є правові традиції й високо розвинена правова культура. І ось тут ми переходимо до проблематики філософсько-правової основи формування права ЄС.

Передусім вважаємо за необхідне наголосити, що право Євросоюзу має фундаментальну ціннісну основу. Свого часу Президент Європейського економічного та соціального комітету «Різноманітність Європи» Арно Метцлер наголошував, що першочерговим завданням європейських інституцій є підтвердження своїми діями основних цінностей ЄС [7, с. 3]. Відповідними цінностями для європейського інтеграційного об’єднання є повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права та повага прав людини, включаючи права осіб, що належать для меншин. Вказані цінності очевидно мають універсальний характер, адже прямо перегукуються з універсальними цінностями, що зафіксовані у Декларації тисячоліття, ухваленої Організацією об’єднаних націй (United Nations Millennium Declaration): свобода, рівність, солідарність, толерантність, спільна відповідальність [8]. За великим рахунком, орієнтація на вказані цінності добре прочитується у змісті права ЄС, що покликане забезпечити правову основу функціонування усієї інституційної системи ЄС.

Зокрема, принципово важливою темою для Європейського Союзу є тема прав людини, що не дивно, адже для побудови гармонійного суспільства,

комфортного для всіх його членів фундаментальне значення має практична реалізація ідей-цінностей рівності, справедливості і свободи у соціальній царині. Отож особливої актуальності набуває тема соціальної політики й пов'язаного з ним права соціального забезпечення як дієвих засобів підвищення добробуту й безпеки громадян, зниження соціального напруження, досягнення стабільності у суспільстві. Відзначимо, що питання соціальної політики з'явилися в Римських договорах [9, с. 3], якими було передбачено співпрацю між державами-членами в питаннях зайнятості, трудового законодавства, умов праці, професійної підготовки, соціального забезпечення й прав профспілок. Цим документом було запроваджено вільний рух робочої сили всередині Співтовариства, заборонено дискримінацію за національною ознакою. Згодом фундаментальна установка й найважливіший принцип демократичної правової держави – вищою цінністю є людина, її життя і особиста гідність, були зафіксовані у таких актах первинного права ЄС як-от: Єдиний європейський акт (1986 р.), Хартія основних соціальних прав трудящих Співтовариства (1989 р.), Договір про Європейський Союз (1992), Зелена книга європейської соціальної політики (1994) та дві Білі книги (1995).

Показово, що і сьогодні одним з ключових напрямів політики Європейського Союзу як створення простору свободи, безпеки та правосуддя. При цьому, здійснення цього напряму політики передбачає практичне забезпечення трьох цінностей: свободи (через заснування простору вільного пересування осіб), безпеки (шляхом створення простору внутрішньої безпеки) і правосуддя (організація й підтримання загального судового простору). Тут також варто згадати, що основною метою Договору про заснування Європейського Економічного Співтовариства, підписаного у Римі 25 березня 1957 року було створення між державами-членами об'єднання єдиного економічного простору, всередині якого зможуть безперешкодно переміщатися фізичні особи, товари, капітали і послуги, що зрештою, сприяє утворенню більш тісного союзу народів Європи, забезпечує збалансований й стабільний соціальний і економічний прогрес шляхом посилення економічної і соціальної

взаємодії. Згодом ця стратегія здобула свого розвитку в укладеному у 1986 році Єдиному Європейському Акті, а також знайшла відображення у Договорі про створення Європейського Союзу, що був підписаний 7 лютого 1992 року у Маастрихті.

Як бачимо цінності Євросоюзу – повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права та повага прав людини, мають не декларативний характер, а постають важливим елементом європейської суспільно-правової свідомості і на практиці визначають напрям і характер розвитку європейської спільноти, у тому числі набуваючи свого вираження у нормах права ЄС, а також у практиці правозастосування. Водночас, розмірковуючи про філософсько-правової основи права ЄС необхідно вказати на їхню деонтологічну складову.

Концептуальною позицією для нас є той факт, що «Європа це не лише територія демократії, але й простір відданості ідеям верховенства права та законності, визнання принципової важливості належного та шанобливого виконання обов'язків, значення суспільно-прийнятних й суспільством санкціонованих імперативів внутрішнього та зовнішнього характеру» [10, с. 40]. При цьому класичні деонтологічні проблеми реалізації належного та виконання обов'язку у практиці правозастосування Європейського Союзу із розряду теоретичних переходять у розряд цілком практичних. Не буде перебільшенням стверджувати, що практичне конструювання комфортних соціальних умов, продуктивна й позитивна соціальна діяльність як стратегічні завдання демократичного, з високим рівнем правосвідомості й соціальної відповідальності суспільства в цілому передбачають визнання фундаментального значення належного виконання обов'язків (норм, правил і приписів) у просторі суспільних відносин. «В сучасній теорії належного (деонтології) принциповою є теза, відповідно до якої, дотримання певних процедур є передумовою позитивного результату. Іншими словами, дії за правилами є суспільно бажаними, а активність у процесі реалізації суб'єктивних прав і свобод, задоволенні власних потреб прийнятна за умови

дотримання усталених імперативів» [11, с. 213]. При цьому, деонтологічний підхід, що яскраво проявляє себе у практиці нормотворення й правозастосування Європейського Союзу, генеалогічно пов'язаний з філософією Іммануїла Канта, у якій представлено найбільш повну експлікацію «належного» у вигляді етики обов'язку. Експерти вказують, що після Канта усі адемти деонтології (теорії належного) так чи так використовують напрацювання німецького класика, крім того основним об'єднавчим елементом більшості сучасних деонтологічних теорій є кантівська повага до людини та віра у її моральний потенціал [12]. Останнє, зауважимо, добре корелює з означеними вище ціннісними установками європейської спільноти.

Треба відзначити, що у контексті трактування обов'язку як основного принципу морального життя Кант переконував, що для здійснення обов'язку, а отже для морального життя важлива добра воля людини. Мислитель, фактично, утверджує самоцінність доброї волі, яка в нього «добра не завдяки тому, що вона призводить до дії або виконує; вона добра не через свою придатність до досягнення певної поставленої мети, а лише завдяки волінню, тобто сама по собі» [13, с. 229]. Для того, щоб бути вільною, людина повинна керуватися у своїй поведінці саме моральним обов'язком, тобто дотримуватися необхідного, належного – навіть усупереч власним нахилам та інтересам. Індивід у Канта стає людиною саме тоді, коли починає керуватися обов'язком як особливим моральним законом [14]. Належне ж, що стосується світу інтелігібельних ідей, «може стати дійсним завдяки нашій поведінці» [13, с. 279].

Зрештою проведений нами аналіз різних соціально-філософських доводить одностайність щодо необхідності звернення й обґрунтування нормативних елементів у процесі створення теорії суспільства. Водночас «для соціального простору завжди залишається актуальною проблематика обов'язку, при чому на різних рівнях (наприклад, людина – людина або людина – суспільство)» [15, с. 109]. Тому для європейського суспільства аксіоматичного характеру набуло положення, що реалізація прав особистості на активне формування соціальних умов передбачає усвідомлення й прийняття

особистістю почуття обов’язку та відповідальності як передумови суб’єктивно-особистісних волевиявлень. Тому ст. 4 Договору про Європейський Союз [16] прямо вказано, що держави-члени вживають усіх належних заходів, загальних або спеціальних, щоб забезпечити виконання зобов’язань, що постають з Договорів або випливають з актів установ Союзу. Крім того у Преамбулі до вказаного Договору, наголошується на відданості ЄС принципам свободи, демократії, верховенства права, поваги до прав людини та основоположних свобод.

Нарешті особливої уваги заслуговують міркування щодо філософсько-правової основи права ЄС відомого фахівця у питаннях європейського інтеграційного об’єднання Сергія Кашкіна. Одразу відзначимо, що право ЄС дослідник потрактовує як інтеграційне право, що має внутрішню будову, зовнішню організацію і сутнісний зміст якого полягає у взаємодії об'єднань народів і держав відповідно до визначених ціннісними орієнтаціями масштабних соціальних цілей, програм або проектів [17]. Філософія інтеграційного права спрямована на розуміння інтеграційних процесів і водночас формує основу інтеграційних відносин. Отож, Кашкін наголошує, що для розуміння інтеграційних відносин особливо важливі закони діалектики: закони взаємного переходу кількості в якість, єдності і боротьби протилежностей, заперечення заперечення.

Так закон взаємного переходу кількості в якість, найвиразніше відображає якісні етапи розвитку інтеграції, зафіксовані в праві Європейського Союзу: від Європейського об’єднання вугілля та сталі (1951) до Європейських Співтовариств (1957) і Європейського Союзу (1992). Натомість закон єдності і боротьби протилежностей зумовлює саму сутність європейського права та інтеграційного права. Цей закон діє у різних сферах правового регулювання інтеграційних процесів (наприклад, природному розвитку монополій ставиться перепона у вигляді антимонопольного законодавства ЄС, розвиток регіонів і окремих країн іноді вступає в протиріччя з інтересами Європейського Союзу в цілому). При цьому здатність конструктивно і мирно вирішувати різноманітні

суперечності є головним досягненням європейського права. Зрештою, закон заперечення заперечення є однією з принципових засад європейського права, що забезпечують його ефективний розвиток. Так, принцип верховенства права Європейського Союзу і принцип прямої дії прямо зачіпають суверенітет національного права держави, фактично, заперечуючи його. «Але саме на цьому будується поняття наднаціонального права і забезпечується ефективність права ЄС, його нові якісні характеристики, які роблять цю організацію державоподібною. Тобто заперечуючи держава, Союз в своєму подальшому розвитку все більш прагне бути на нього схожим» [17]. Як справедливо наголошує Сергій Кашкін, засвоюваність права ЄС на законах діалектики сприяє його формуванню й життєдіяльності, забезпечуючи здатності до саморозвитку та самовдосконалення у відповідь на мінливі умови життя.

У підсумку зауважимо, що дослідження й усвідомлення філософсько-правової основа формування правової системи Європейського Союзу має практичне значення у контексті завдання з реалізації євроатлантичних прагнень України. На наше переконання, це завдання передбачає визначення певної правової стратегії, що не можливо без з'ясування філософських підвалин функціональності й ефективності правової системи ЄС у питаннях гарантування демократичних свобод і прав людини, а також забезпечити ефективність та незалежність органів правосуддя. Водночас, феномен правової системи ЄС цікавий і тим, що є яскравим прикладом реальної можливості практичної реалізації (у позитивному праві) філософсько-теоретичних концептів, що ґрунтуються на універсальних гуманістичних цінностях, базових для Європейського Союзу.

Література:

1. Вагнер Гельмут. Европейская интеграция – благо для всех. *RELGA.* 2011. 4 [222]. URL: http://aej.org.ua/analytics/739.html (дата звернення: 30.12.2018).

2. Марченко М. Н. Виды источников права Европейского союза. Источники первичного права. *Вестник Московского университета. Серий 11: Право.* Москва, 2009. № 3. С. 3–15.

3. Міжнародні інтеграційні процеси сучасності: монографія / А. С. Філіпенко та інш. Київ: Знання України, 2004. 304 с.

4. Марченко М. Н. Правовая система Европейского Союза: монография. Москва: НОРМА: ИНФРА-М, 2012. 703 с.

5. Палєєва Ю., Григорченко Д. Безпрецедентний феномен Європейського Союзу щодо юридичної форми. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Дніпропетровськ, 2015. № 1 (6). Серія «Юридичні науки». С. 83–90.
6. Свобода П. Вступ до європейського права. Київ: К.І.С., 2006. 280 с.
7. Finding a new consensus on European civil society values and their evaluation. Study. Brussel: «Visits and Publications», 2020. 135 p.
8. United Nations Millennium Declaration. General Assembly resolution 55/2 of 8 September 2000. The Office of the High Commissioner for Human Rights. URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Millennium.aspx (дата звернення: 08.10.2020).
9. Договір про заснування Європейської Спільноти *(консолідована версія станом на 1 січня 2005 року)*. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text (дата звернення: 08.05.2021).
10. Матвійчук А. В. Місце деонтологічної теорії у практиці вищої школи. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. Київ, 2019. Вип. 3 (52). С. 40–46.
11. Матвійчук А. В., Матвійчук О. В. Громадянське суспільство та деонтологічний дискурс. Сучасне державотворення: правова трансформація в умовах світових змін: монографія / за заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького, Київський університет права НАН України. Київ: Талком, 2020. С. 195–217.
12. Gerald F. Gaus. What is Deontology?, Part Two: Reasons to Act. *Journal of Value Inquiry*. 2001. Vol. 35. P. 179–193.
13. Кант И. Основы метафизики нравственности. Соч. в 6 т. Т. 4, ч. 1. Москва: Мысль, 1965.С. 219–310.
14. Кант Иммануил. Критка практического разума. Сочинения в шести томах Т.4; ч.1 Москва: Мысль, 1965. С. 311–501.
15. Матвійчук А. В. Екологічна деонтологія: філософсько-методологічне осмислення наукових перспектив: монографія. Рівне: О. Зень, 2014. 400 с.
16. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями, Законодавство України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (дата звернення: 18.05.2021).
17. Кашкин С. Ю. Философия интеграционного права. Cyberleninka. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/filosofiya-integratsionnogo-prava (доступ: 05.05.2021).

Мельничук Ю.І.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри правових природоохоронних дисциплін
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР У НОРМОТВОРЧОСТІ

Буття людини у суспільстві передбачає врахування норм співжиття. Ці норми, які виражаються в усній чи письмовій формах уможливлюють гармонійне співіснування членів суспільства. Суспільне життя різноманітне, тому соціальні норми відрізняються одна від одної не лише за сферами

регулювання суспільних відносин, а й за способами становлення і забезпечення, за суб'єктами та їх прийняття. Соціальні норми відображають ступінь правового, економічного, соціально, духовного розвитку держави та суспільства.

Право, як зазначають В. Селіванов та Н. Діденко, є сукупністю етичних суспільних цінностей, таких як: справедливість, порядок, моральність, правдивість та інші, які ґрунтуються на ідеї соціальної рівності [7, с. 16]. Такий підхід до розуміння поняття черпає свої витоки із періоду античності, коли значна увага акцентувалась на справедливості. Так, Платон, обґрунтовував своє розуміння права як першопричину всіх явищ буття [8, с. 648]. В історичному контексті розвитку філософсько-правової думки, можна прослідкувати інтерпретування ідеї права з погляду ідеї свободи. Наприклад, Гегель аналізує право в трьох іпостасях: право як свобода (ідея права), право як визначений ступінь і форма свободи (особливе право), право як закон (позитивне право) [9, с. 15].

Онтологічною основою права, як зазначає Нерсесянц В.С., постає право в статичному стані (як певна система правових норм) та право в динамічному стані (як атрибут норми, якою встановлюються правила поведінки суб'єкта у певних випадках [10, с. 475-476]. У такому контексті варто розглянути ціннісний критерій права – мораль. Як зазначають М.С. Кельман, О.Г. Мурашин, мораль – норми, принципи, правила поведінки, які склалися в суспільстві під впливом громадської думки відповідно до уявлень про добро та зло, обов'язок, справедливість, честь і забезпечуються через внутрішнє переконання та засоби громадського впливу [11, с. 40].

Як систему норм і принципів, які виникають із потреби узгодження інтересів індивідів один з одним і суспільством, спрямовані на регулювання поведінки людей відповідно до понять добра і зла і підтримуються особистим переконанням, традиціями, вихованням, силою громадської думки розглядає мораль О.Ф. Скакун [2, с. 287]. Виділенню моральних норм із системи соціальних норм сприяють особливості, зокрема: базуються на уявленні про

справедливість, невіддільні від суспільної свідомості, забезпечуються силою громадської думки.

Взаємозв'язок моралі та права, який втілюється у правовій системі, складний процес, який є динамічним та постає як регулятор суспільних відносин.

Розглядаючи правову систему, більшість дослідників, виділяють такі її структурні компоненти як: нормативний; інституційний, який пов'язаний із існуванням та функціонуванням правотворчості та правозастосування; статусний (система суб'єктів права); комунікативний (взаємозв'язок у системі) та ідеологічний [12].

Впродовж останніх років проблематика ціннісних характеристик права актуалізується у філософсько-правовому дискурсі. Правова система є відображенням ціннісної орієнтації правової свідомості законодавця. Важливим елементом постає ієрархія цінностей, яка динамізується під впливом зовнішніх причин правового і не тільки характеру та впливає на правотворчу діяльність.

Впродовж останніх десятиліть до аксіологічного підходу трактування проблем юриспруденції у своїх працях звертались: М.М. Алексєєва, А,К, Бичко, В,І, Шинкарук, М.Г. БратосюкМ.Г. Марчук, О.О. Бандура, М.П. Рабінович, В.М. Братасюк та ін. У площині дискурсу ціннісних значень та вимірів нормотворчості, тобто впливу ціннісного базису права на розвиток нормотворчості.

Н.Н. Тарасов зазначає, що існує два підходи щодо розуміння терміна норма. По-перше, норма - природній стан деяких суб'єктів (систем, відносин, процесів); по-друге, норма - це правило поведінки, пов'язане із волею та свідомістю людини, що виникає в процесі культурного розвитку та соціальної організації суспільства [6, 244].

Проблемою сьогодення є вдосконалення нормотворення, поліпшення якості формалізованих норм права, підвищення соціальної ефективності законодавства. Варто зазначити, що незмінним у процесі нормотворення залишається: забезпечення порядку, удосконалення права, регулювання різних

соціальних процесів у правових рамках. Виникнення нормотворення з моменту необхідності забезпечення дієвого механізму регулювання відносин між державною та суспільством [1,86].

Головне призначення нормотворчості - формування правових норм, які притаманні соціальним відносинам. Зміна чинних і скасування застарілих правових норм сприяють утвердженню нових, які входять до складу нормотворчості [2, 311]. Атрибути нормотворчості: здійснюється уповноваженими суб'єктами; є формою владної вольової діяльності уповноважених суб'єктів, яка включає в себе вивчення, узагальнення і систематизацію типових конкретних правовідносин, що виникають у суспільстві; є процедурою формулювання норм, які властиві суспільним відносинам; виражається у санкціонуванні існуючих чи встановленні нових, скасування засталірих правових норм на підставах, передбачених законом; набуває завершення в письмовому нормативно-правовому акті; здійснюється відповідно до правового регламенту [2, 312].

Сферами людської діяльності є нормотворчість та нормореалізація, які мають оцінний характер. Правові цінності та оцінки у сфері правосвідомості мають регулятивне значення. Відтак правові норми у яких фокусуються цінності постають як об'єкти оцінки.

Взаємопов'язаними у нормотворчості є тлумачення оціночних понять, таких як: добросовісність, порядок, розумність та ін. Використання цих понять зумовлюється потребою збереження правом можливості бути пристосовуваним до різноманітних фактичних обставин для безпосперенього проникнення панівних суспільних ціннісних уявлень [3, 224].

Цінності, зазвичай, розглядаються через призму логічних зв'язків, а саме: суб'єкт-відношення-об'єкт. Варто зауважити та те, що сприймання цінностей можливе через об'єктивізм, тобто цінності існують об'єктивно, незалежно від свідомості суб'єкта. У такому випадку суб'єкт може використовуючи їх здійснювати правильну чи неправильну оцінку. З іншої позиції, тобто суб'єктивістської, цінності розглядаються як результат творіння суб'єктів. У

загальному розумінні під правовими цінностями варто розумінні атрибути права, які є істотно значущими для людини. Норма права як універсальний регулятор суспільних відносин є цінністю і серед інших феноменів посідає домінуюче місце. Право наповнюється сенсом через цінності, оскільки на них фокусується свідомість суб'єкта права, що дозволяє сформувати дозволи та заборони. Важливим є те, що нормотворчість є результатом відображення цінностей у свідомості творця норм права.

В аксіологічному контексті процес вибору дотримання чи ні тієї чи іншої норми є внутрішнім ставленням суб'єкта до результату та залежить від внутрішнього імперативу. Цінність самого права визначається критерієм ефективності.

Враховуючи зазначені особливості можемо вказати на те, що саме неправильна оцінка (оцінка із дефектами), підміна понять, імітування значимості, призводить до недотримання сформульованих ціннісних орієнтирів.

Проблема втілення цінностей права в правові норми має соціальне значення. Ієрархія цінностей має деталізуватись при розробці законів та відображатись у правових нормах. Відтак правові цінності впроваджуватимуться у всі сфери суспільних відносин.

У контексті юснатуралізму можемо сформувати положення щодо тих цінностей, які мають формалізуватись у законодавсті, як от: справедливість, свобода, рівність, гуманізм. Природне право визначає вихідні принципи на основі яких мають прийматись чинні правові норми і відбувається їх оцінка. Оцінка здійснюється відповідно до ієрархій цінностей, зокрема вирішуючи питання про ціннісне відношення людини до світу [4].

Нинішня ситуація в Україні маркується прагненням до демократичних ідеалів правової держави із репрезентацією соціальної рівності та закріплюється в Конституції та законодавстві. Ідеї функціонування суспільства, які встановлюються нормотворцем та, які є загальнообов'язковими правилами поведінки, повинні бути логічними, систематизованими у виборі

цінностей. У іншому випадку, коли відбувається змішування непоєднуваних ідеалів, веде до втрати правом своєї регулятивної функції.

Зазначимо, що при здійсненні нормотворення варто враховувати розвиток суспільних відносин та реальну ситуацію. Якщо запропоновані ціннісні орієнтири будуть штучно встановлені або при їх формування не враховуються реалії сьогодення, то виникнуть проблеми при правозастосуванні таких норм. А також, якщо при створенні норми не враховуються реальні потреби суспільних відносин під дією низької правової культури та правосвідомості творців норм та їх професійної деформації.

У філософії права сформовано наступні основні підходи до правової культури: аксіологічний, антропологічний, інформаційний, структурно-семіотичний. Як стверджує К. Лінєйцева, в основу аксіологічного підходу розуміння правової культури покладена головна ціннісна установка, а саме: забезпечувати баланс сил та інтересів спільноти, яке стабілізує суспільні відносини і створює умови для їх еволюції [5,38].

Коли відбувається з'ясування аксіологічного виміру норм права, то зважується на те, наскільки правові цілі та засоби, які закріплюються у правових нормах, є виправданими. При оцінці цілей нормотворчості варто враховувати і особливості реалізації. Осмислення нормотворчості з позицій аксіологічного підходу спрямоване проти спотворення, деформації правових норм, особливостей впровадження.

Сучасне право направлене на урегулювання конфліктів та компенсацію нанесених збиткі. Відображення трансформації ціннісних ієрархій законодавства сприяє появі нових галузей права. Наприклад, визначення інформації як цінності та необхідності регулювання інформаційних відносин спричинило нормотворення у сфері інформації (інформаційне право). Ієрархія цінностей залежить від світобачення творця норм. Фокусування уваги на ціннісному підході до розуміння правової системи сприяє обґрунтуванню тенденцій до появи нових галузей права. Не варто не звертати увагу на помилки у правотворчості, зокрема яких припускаються у сфері правотворчої політики.

Не дотримання аксіологічних атрибутів при нормотворенні призводить до виникнення ряду проблем, деякі з них були вже озвучені. Для їх подолання чи недопущенні варто враховувати наступні моменти: чітке визначення тих правових цінностей, які є актуальними для сьогодення та повинні бути втілені в право; для досягнення гармонізації необхідно здійснювати розприділення цінностей по рівнях правотворчості; забезпечення цінності права; враховувати можливості правозастосування.

Нормотворчі помилки в аксіологічному плані, також, можуть виражатись у: порушенні ієрархії правових цінностей; невідповідність запропонованої творцем права ціннісно-правової ієрархії системі цінностей соціуму; підміна цінностей.

Без розуміння права застосування цінностей неможлива нормотворчість. На творця норм покладається завдання щодо формалізації цінностей таким чином, щоб правила поведінки були реальними та відображали суспільні відносини. У випадку відсутність суб'єктивних ціннісних орієнтацій при нормотворчості, серед членів суспільства, низький рівень правосвідомості та правової культури призводить до недосконалості норм та неможливості їх реалізації.

Право і мораль мають спільне для них цільове призначення – це вплив на поведінку суб'єктів; функціонування права та моралі предметно не обмежене певною сферою соціальних відносин, вони діють в єдиному полі соціальних зв'язків; право та мораль мають загальне функціональне призначення, вони формують еталони поведінки, ціннісно-нормативну орієнтацію суспільства; вони характеризуються структурною єдністю, оскільки формують власні системи, в які включають суспільні відносини, суспільну свідомість і норми; право та мораль засновані на спільності соціально-економічних інтересів, культури суспільства, прихильності людей до ідеалів свободи і справедливості, вони мають єдину духовну природу, єдиний ціннісний стрижень - справедливість.

Література:

1. Дорохов Р.П. До питання про теоретико-методологічні засади нормотворення. Митна справа. 2011. №5(77). Ч. 2. С.84-92.
2. Скакун О.Ф. теорія права і держави: підруч. К.: Альтера. 2009. 520с.
3. Быдлински Ф. Основные положения учения о юридическом методе. (пер. с нем. Ч.2. Весник гражданского права. 2006. №2. Т.6. С. 185-226
4. Філософія права: навчальний посібник: за ред. О.Г. Данільяна. К.: Юрінком Інтер. 2002. 272с.
5. Линейцева К.С. К вопросу о понятии «електоратно-правовая культура». Право и государство: теория и практика. 2013. №5 (101). С. 35-41.
6. Теория государства и права. под ред. Корельского В.М., Перевалова В.Д. М.: Норма - Инфа, 1998
7. Селиванов В., Віденко Н. Правова природа регулювання суспільних відносин. Право України. 2000. № 10.
8. Платон. Кратил. Собр. соч. В 4-х т. Т. 1. М., 1990.
9. Гегель Г.В.Ф. Философия права. М.: Мысль, 1990
10. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. М.: Норма - Инфа, 1999.
11. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія права (зі схемами, кросвордами, тестами). К.: Кондор, 2002.
12. Актуальні грані загальнотеретичної юриспруденції : моногр. Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.; за ред. Ю.И. Оборотова. О. : Фенікс. 2012. С.96-105.

Міщук І.В.
кандидат юридичних наук. доцент,
доцент кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Пелешок І. І.
студентка 2-го курсу навчально-наукового інституту права
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

ТЕНДЕНЦІЯ ЗВЕРНЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Забезпечення прав і свобод людини та громадянина є одним з ключових напрямків діяльності кожної держави. Кожна особа має право на захист своїх інтересів у судовому порядку і це стосується не лише судів України. Так як Україна ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод українці можуть звертатися до Європейського суду з прав людини, якщо вважають, що з боку України було висунуто несправедливий вирок. Та останнім часом бачимо тенденцію збільшення таких звернень до Європейського суду з прав людини. Тому у наші роботі ми хочемо

дослідити тенденцію звернень українців до ЄСПЛ, визначити основні причини таких звернень та розглянути їх приклади.

Тему звернень українців до ЄСПЛ досліджувало багато науковців, але у нашій роботі ми використали праці таких авторів як Буткевич О., Кузьміна І., Мартинюк Я., Чугуєвська М., також в роботі є посилання на електронні ресурси: Юридична газета online та Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

У нашій роботі ми хочемо дослідити причини звернення українців до ЄСПЛ та розглянути приклади таких звернень.

Тема нашого дослідження «Тенденція звернення українців до Європейського суду з прав людини», тому на нашу думку дане дослідження можна умовно розділити на дві частини. Перша – теоретичні положення про ЄСПЛ та зобов'язання України виконувати його рішення, у другій частині ми хочемо розглянути приклади звернень українців до ЄСПЛ.

Європейський суд з прав людини – одна з інституцій Ради Європи, створена 21 січня 1959 року для контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, закріплених в Європейській конвенції з прав людини, ратифікованій 1953 року.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) є постійно діючим міжнародним судовим органом, основною метою якого є захист громадян її державчленів, виявлення порушень Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у країнах, що її підписали, та перевірка дотримання державами прав і гарантій їх забезпечення, передбачених цією конвенцією. ЄСПЛ приймає до розгляду скарги про порушення прав людини державою (державними установами) після того, як відповідні скарги пройшли всі судові інстанції в цій державі та не були ними задоволені. Він не може виступати апеляційним органом щодо національних судів; проводити нові слухання у справах; скасовувати, змінювати чи переглядати ухвали національних судів або закони, прийняті на національному рівні [1].

Європейська система захисту прав людини охоплює дві основні групи міжнародно-правових засобів: міжнародно-правові акти (документи) та міжнародні, міждержавні органи, організації із спостереження і захисту цих прав (комітети, комісії, суди, трибунали) [2, с. 292].

Надзвичайно важливе значення для подальшого демократичного розвитку нашої держави має вступ у Раду Європи. У вересні 1995 р. Україна приєдналась до шести Конвенцій Ради Європи, а вже 31 жовтня 1995 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про приєднання до Статуту Ради Європи».

Правовим базисом регіональної системи захисту прав людини Ради Європи є Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка прийнята 4 листопада 1950 р. Цей документ набув чинності 3 вересня 1953 р. [2, с. 292].

Рішення ЄСПЛ є обов'язковим для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції. Україна ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 17 липня 1997 року, а вже 11 вересня того самого року вона набула чинності. Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-15, суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [3, с. 79].

Тобто цей документ є частиною національного законодавства та має застосовуватися поряд з іншими нормативноправовими актами, а рішення Європейського суду з прав людини підлягають прямому виконанню на національному рівні [3, с.79].

Згідно з даними, оприлюдненими ЄСПЛ, кількість справ, що надходять до розгляду з України, — чи не найбільша серед усіх країн—членів Ради Європи (нині третє місце за кількістю звернень громадян). Фактично протягом 1997—2010 років до ЄСПЛ надійшло 26 955 заяв від українського позивача, і, як свідчить статистика, кількість скарг щорік збільшується. Нині на розгляді

ЄСПЛ перебуває понад 12 тисяч справ з України, що становить 8% від кількості справ із усіх 47 країн [1].

Найпоширенішими причинами скарг українських громадян до Європейського суду з прав людини є порушення їхніх прав на справедливий судовий розгляд, ефективний засіб юридичного захисту (ст. 6 Європейської конвенції з прав людини) та на власність [1].

За інформацією ЄСПЛ, 96% цих заяв визнано неприйнятними для розгляду й лише щодо 4% прийнято відповідні рішення. За період із 1997 до 2011 року ЄСПЛ виніс 822 ухвали проти України, в яких установлювалося хоча б одне порушення Європейської конвенції [1].

Однак очевидним є факт, що будь-яке рішення (навіть Європейського суду з прав людини), винесене на користь заявника, не має практичного значення, якщо відсутній реальний механізм його виконання [1].

Переважною більшістю проблем, які призводять до констатації Європейським судом порушень Україною положень Конвенці, є такі: невиконання або тривале виконання рішень національних судів, тривале провадження досудового слідства у кримінальних справах та тривалий розгляд справ судами; погане поводження з особою, яка перебуває під контролем держави (в місцях досудового тримання під вартою або в місцях виконання покарань); неефективність розслідування кримінальних справ, яке проводилося правоохоронними органами за фактами смерті, зникнення осіб, а також за фактами поганого поводження з боку представників державних органів, передусім у місцях досудового тримання осіб під вартою або в місцях виконання покарань; недоліки законодавства та судової практики, які призводять до тримання особи під вартою без належної законної підстави; недоліки судової практики, що призводять до порушення права особи на справедливий судовий розгляд; недоліки судової практики, за якою обвинувальні вироки національних судів вирішальною мірою ґрунтуються на визнавальних показаннях, які були надані особою на досудовому слідстві в

якості свідка та/або від яких особа на стадії судового слідства відмовляється, небезпідставно стверджуючи про недобровільність їх надання [3, с. 79-80].

Діяльність ЄСПЛ має значний вплив як орган, до якого звертаються у пошуках справедливості поза рамками внутрішньодержавної правової системи. Водночас у позовних заявах часто зазначалося негативне ставлення до національної правової системи, невіра у справедливість національних судових рішень за доволі значного розуміння внутрішньодержавного матеріального і процесуального права [2, с. 294].

Скаргу до Європейського суду можуть подати:

- фізична особа;
- група осіб;
- неурядова організація;
- держава - член Ради Європи.

У разі, коли заява визнається прийнятою, заявник повинен довести, що він вичерпав усі можливі національні засоби правового захисту в державі, де, як стверджується у заяві, відбулося порушення права. Заяву потрібно надсилати впродовж шести місяців після дати прийняття судом певної країни остаточного рішення.

У випадку визнання звернення прийнятним суд може запропонувати:

- дружнє врегулювання;
- вирішити справу за відповідністю власної процедури [4].

Варто зазначити, що ЄСПЛ розглядає тільки конкретні скарги з тим, щоб встановити, чи дійсно були допущені порушення вимог Конвенції. З цього випливає такий аспект, що перш ніж звернутися із заявою до міжнародних органів Ради Європи з захисту прав людини, відповідно до ст. 34

Конвенції, потрібно взяти до уваги наступні рекомендації:

- необхідно визначити міжнародний орган, до якого буде подано скаргу;

- якщо це Європейський суд з прав людини, то повинні бути чіткі докази порушеного права, а саме норм Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод;
- повинні бути вичерпані всі внутрішньодержавні засоби правового захисту;
- особа, чиє право було порушене, повинна бути згодна виступити позивачем у справі;
- необхідно розрахувати час і можливості, маючи на увазі, що звернення до міжнародних органів і розгляд справи можуть вимагати декількох років, а підтримка звинувачення проти держави у Суді неможлива без кваліфікованого адвоката;
- взяти участь у підготовці скарги;
- бажано знайти громадську організацію, яка має досвід спілкування з міжнародними органами з захисту прав людини, і звернутися до неї за допомогою; бажано, щоб така допомога була безкоштовною.
- використати засоби масової інформації для повідомлення про подання скарги, про хід її розгляду і результати [4].

О. Буткевич у своїй праці «Застосування практики та виконання Україною рішень Європейського Суду з прав людини» зазначає, що останнім часом велика кількість заяв (понад 3500) зумовлена окупацією Донбасу та порушенням окупаційним режимом ЄКПЛ (багато із заяв подано проти РФ і України). Також значну частину заяв становлять скарги на незаконні дії пправ людини проти учасників євромайданів і автомайданів [5, с. 20].

Відповідно до ст. 46 Конвенції зазначено, що Високі Договірні Сторони (уряди держав - членів Ради Європи, які підписали Конвенцію) зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами. Остаточне рішення Суду передається Комітетові Міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням [6, ст. 46].

Окрім можливого зобов'язання сплатити встановлену суму справедливої сатисфакції, Суд може зобов'язати, з одного боку, вжити індивідуальні заходи на користь заявника з метою припинення протиправного акту та виправлення наслідків його застосування, а з іншого – вжити заходи загального характеру з метою попередження виникнення можливих подібних порушень у майбутньому.

Заходами загального характеру можуть бути такі: внесення змін до законодавства, прийняття нового законодавства, зміни у правозастосовчій практиці тощо. Однак держава вільна щодо вибору необхідних заходів для належного виконання свого зобов'язання. Водночас необхідно звернути увагу на формування Судом можливості відходу від цього принципу через процедуру пілотних рішень або прийняття квазіпілотних рішень. У таких рішеннях Європейський суд вказує на наявність структурної, масштабної проблеми та чітко визначає заходи, які держава має зробити, встановивши часові межі виконання цього рішення [2, 295].

Не зважаючи на те, що Україна зобов'язалася виконувати рішення ЄСПЛ, а також ухвалила спеціальний закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» у 2006 р. не можна однозначно сказати, що Україна чітко та повноцінно дотримується своїх зобов'язань. Ці проблемні аспекти мають вираження у слабкості української правової системи, адже на думку багатьох науковців ми не можемо впоратися з тим, щоб забезпечити повноцінне виконання Європейської конвенції з прав людини.

Правозахисники, юристи, науковці останнім часом неодноразово вказують на наявність багатьох проблемних питань у сфері захисту прав людини в Україні та на невідповідність українського законодавства і практики стандартам Ради Європи. Такі проблеми стосуються не лише необхідності проведення масштабних реформ у судовій системі, в системі соціального забезпечення, в медичній сфері, а й виявляють наявність проблем у реалізації свободи мирних зібрань, права на свободу від катувань, свободи слова тощо [2, 295].

Окрім проблеми невідповідності законодавства, маємо ще таку негативну особливість як низька кваліфікація та обізнаність судів нижчих інстанцій саме у сфері застосування рішень ЄСПЛ. Це можна пояснити так: за статистикою найбільш часто рішення ЄСПЛ використовують у своїй практиці судді Конституційного та Верховного судів України та інших судів вищих інстанцій.

Отож якщо підсумувати вище вказане, то можемо виявити такі дві основні проблеми, що стосуються застосування рішень ЄСПЛ в Україні: невідповідність українського законодавства та низький рівень кваліфікація та обізнаність судів нижчих інстанцій у сфері застосування рішень ЄСПЛ.

На нашу думку, варто звернути увагу на кілька конкретних справ і рішення ЄСПЛ щодо них. Саме власне їх аналіз, дасть змогу з'ясувати, що кожна особа, незалежно від її національності, соціального стану, майнового стану та інших ознак має право на звернення до Європейського суду з захисту прав людини.

Справа «Лазарєва проти України» є вартою уваги. В зазначеній справі йдеться про усиновлення дитини сімейним подружжям, яке надало органу опіки та піклування підтвердження щодо матеріального забезпечення та стану здоров'я, має будинок, де буде дотримано всі вимоги задля комфортного і належного виховання дитини. Сімейна пара стала на облік у відповідному державному відомстві у вересні 2012 року, але цікавим фактом стало те, що у хлопчика як виявилося є тітка, яка в серпні 2012 року виявила бажання взяти племінника під свою опіку. Так як ніяких підтверджень з боку тітки про сімейні зв'язки з хлопчиком не було представлено, то відповідно суд першої інстанції надав дозвіл сімейній парі на всиновлення хлопчика. В лютому 2013 тітка хлопчика оскаржила рішення суду першої інстанції, стверджуючи, що суд :не врахував наявності у хлопчика близьких і зауважила, що вони не були поінформовані про судове; не перевірив громадянства дитини, тому і не дотримався порядку усиновлення, встановленого міжнародними договорами; не взяв до уваги її повідомлення українській службі у справах дітей про намір

стати опікуном свого племінника, для чого вона здійснювала підготовку необхідних документів.

Апеляційний суд Чернівецької області ухвалою від 6 лютого 2013 року не задовольнив її оскарження, так само як і Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ 10 липня 2013 року відмовив у відкритті касаційного провадження. Тоді жінка звернулася до Європейського суду з прав людини, заявивши про порушення ст.8 Конвенції, що полягало в неповазі до її сімейного життя внаслідок прийняття рішення про усиновлення та унеможливлення встановлення опіки на племінником, а також про порушення ст.6 Конвенції, оскільки вона була позбавлена доступу до провадження щодо усиновлення її племінника.

ЄСПЛ видав рішення у якому постановив:

- що було порушення статті 8 Конвенції;
- що встановлення порушення само по собі становить достатню справедливу сатисфакцію будь-якої моральної шкоди, якої зазнала заявниця;
- що упродовж трьох місяців з дати, коли це рішення набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач повинна сплатити заявниці 215 (двісті п’ятнадцять) євро та додатково суму будь-якого податку, що може нараховуватись заявниці, в якості компенсації судових та інших витрат [7].

Розглянемо ще одну справу, а саме: «Парамущак та Шпаковський проти України». Для початку зазначимо те, що це є дві окремі справи, але зазначимо такий факт як те, що ЄСПЛ вирішив об’єднати ці справи в одну, так як предмети заяв були схожими. У цій об’днаній справі йдеться про те, що Заявники, тобто Парамущак та Шпаковський, скаржилися на неналежні умови тримання їх під вартою та відсутність у них ефективного засобу юридичного захисту у зв’язку з цим. У своїх заявах вони посилалися на статті 3 та 13 Конвенції, які передбачають таке: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» [6, ст. 3]. «Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції,

було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі ...» [6, ст. 13].

Розглянувши всі надані матеріали, Суд не вбачає жодних фактів або аргументів, здатних переконати його дійти іншого висновку щодо прийнятності та суті цих скарг. З огляду на свою практику з цього питання Суд вважає, що у цій справі умови тримання заявників під вартою були неналежними [8].

Рішення суду, щодо цієї заяви було таким:

1. ЄСПЛ Вирішує об'єднати заяви;

2. Оголошує заяви прийнятними;

3. Постановляє, що ці скарги свідчать про порушення статей 3 та 13 Конвенції у зв'язку з неналежними умовами тримання під вартою;

4. Постановляє, що:

(a) упродовж трьох місяців держава-відповідач повинна сплатити заявникам суми, зазначені у таблиці в додатку; ці суми мають бути конвертована в національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу;

(b) із закінченням зазначеного тримісячного строку до остаточного розрахунку на зазначені суми нараховуватиметься простий відсоток (simple interest) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в період несплати, до якої має бути додано три відсоткові пункти [8].

Проаналізувавши вище вказані заяви можемо визначити, що Європейський суд з прав людини у своїй діяльності чітко керується Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод і дійсно захищає права та свободи абсолютно всіх осіб, які звертаються до нього.

Отже, в результаті дослідження ми прийшли до наступних висновків, а саме, основними причинами через які українці звертаються до ЄСПЛ, є: невиконання або тривале виконання рішень національних судів, тривале провадження досудового слідства у кримінальних справах та тривалий розгляд справ судами; погане поводження з особою, яка перебуває під контролем

держави; неефективність розслідування кримінальних справ, яке проводилося; недоліки законодавства та судової практики, які призводять до тримання особи під вартою без належної законної підстави; недоліки судової практики, що призводять до порушення права особи на справедливий судовий розгляд; та ін..

Також було названо хто може подати скаргу до ЄСПЛ: фізична особа; група осіб; неурядова організація; держава - член Ради Європи.

Проаналізувавши справи «Лазарєва проти України» та «Парамущак та Шпаковський проти України», прийшли до висновку, що Європейський суд з прав людини у своїй діяльності чітко та неухильно дотримується положень Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та дійсно гарантує захист прав та свобод абсолютно всіх осіб, які звертаються до нього.

Література:

1. Чугуєвська М. Виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини: проблемні аспекти. Віче. друк. наук. фахове вид. 2013. Вип. 2.
URL: http://veche.kiev.ua/journal/3895/
2. Мартинюк Я. Значення європейської системи захисту прав людини для українського суспільства. Актуальні проблеми правознавства. Молода наука, № 4 (20), 2019. С. 292-298
3. Кузьміна І. С. Аналіз статистичних даних звернення громадян до Європейського суду з прав людини Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування Матеріали наукового семінару, 2017. С. 78-81
4. Роль ЄСПЛ у забезпеченні належного та ефективного механізму захисту прав людини в Україні. Юридична газета online. Серпень 2019.
URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/rol-espl-u-zabezpechenni-nalezhnogo-ta-efektivnogo-mehanizmu-zahistu-prav-lyudini-v-ukrayini.html
5. Буткевич О. Застосування практики та виконання Україною рішень Європейського Суду з прав людини. Лабораторія законодавчих ініціатив. Листопад 2017. 28 с.
6. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (дата звернення: 29.03.2019).
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#T
7. Справа «Лазоріва проти України», заява № 6878\14 від 17.04.2018 (дата звернення 29.03.2020)
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/974_d30
8. Case of Paramushchak and Shpakovskyy v. Ukraine - [Ukrainian Translation] by the Ministry of Justice of Ukraine
URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207834

Кафарський В.І.
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри спеціальних юридичних дисциплін
Коновейчук Х. Б.
староста Марковецького старостинського округу Івано-Франківської області,

Аспірантка навчально-наукового інституту права
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРОСТ В УКРАЇНІ

Нове для України поняття «староста» з'явилось у вітчизняному законодавстві в контексті врегулювання питання добровільного об'єднання територіальних громад. У 2015 році ця посада була введена Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», з одночасним внесенням змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Не зважаючи на те, що ст. 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» відносить старосту поруч з іншими посадовими особами орган місцевого самоврядування та самоврядних утворень до елементів системи місцевого самоврядування нормативного визначення поняття «староста» не закріплено в чинному законодавчому акті [1]. Зі змісту ст. 1 цього закону бачимо, що староста здійснює свою діяльність на території відповідного старостинського округу під яким ця стаття розуміє частину території об'єднаної територіальної громади на якій розташовані один або декілька населених пунктів (сіл, селищ), крім адміністративного центру об'єднаної територіальної громади, визначеної сільською, селищною, міською радою з метою забезпечення представництва інтересів жителів такого населеного пункту (населених пунктів) старостою [2].

Досвід становлення та функціонування інституту старост в Україні виявив низку проблем і недоліків, зокрема щодо порядку обрання та призначення старост, закріплення за старостами відповідного обсягу повноважень. Тому на порядку денному постало питання його оптимізації на рівні законодавчого регулювання та безпосередньої практичної діяльності.

Загальні засади функціонування інституту старост визначає Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [1]. Сучасна юридична наука говорить, що самоврядування – це різновид соціального управління в основі

якого лежить спільне вирішення проблем життєдіяльності сільських громад, зокрема й тих, що увійшли в територіальне об'єднання. Основний метод функціонування місцевого самоврядування – організаційна робота, що спирається на спільну господарську діяльність, культуру, традиції, духовні і моральні цінності жителів історично сформованої сільської спільноти та авторитет її кращих представників. З числа самодостатніх і визнаних громадою людей мали б призначатися (якщо закон не передбачає їх виборів) й старости села. Питання, пов'язані з діяльністю старости регулюються Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [3]. Відтак, зміни ще діючої, як і запропонованої законом моделі місцевого самоврядування, неможливі без врахування внутрішньої політики, яка буде вибудовуватися на засадах ринкових відносин в сфері землекористування та зовнішніх, в першу чергу європейських моделей розвитку, які направлені на зміцнення муніципальної влади за для того, щоб на місцевому рівні створити можливості реалізації соціальних та інших прав жителів села шляхом втілення в життя принципів доброго врядування. Згідно ст. 54^1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» староста затверджується сільською, селищною, міською радою на строк її повноважень за пропозицією відповідного сільського, селищного, міського голови. Відповідно до ст. 141 Конституції України, цей строк складає п'ять років [4]. Також староста, говорить п. 2 ст. 54^1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», є членом виконавчого комітету відповідної ради за посадою і працює в ньому на постійній основі [1]. Натомість, ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» в частині затвердження кандидатури старост поданих головою ради такого повноваження не закріплює. За цією статтею місцеві ради лише уповноважені на утворення старостинських округів; затвердження Положення про старосту; прийняття рішення щодо дострокового припинення повноважень старости у випадках, передбачених Законом [1].

Прикінцеві положення Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» закріпили норму, згідно з якою старости були

включені до системи місцевого самоврядування. У той час такий підхід був цілком зрозумілим. Для мінімізації дискомфорту втрати сільськими жителями раніше обраних сільських, селищних голів та відповідних рад потрібно було в процесі добровільного об'єднання належним чином популяризувати посаду старости, що, власне, і було зроблено. Для цього радам об'єднаних громад в межах тодішньої редакції ст.14[1] Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» навіть було надано право у Положенні про старосту визначати повноваження старости на власний розсуд. Через два роки ради об'єднаних громад були позбавлені такого права, оскільки нормативний зміст Положення про старосту було звужено, а у вище зазначеному законі з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» з'явилася нова ст. 54[1], яка зафіксувала значно ширший перелік повноважень старост [5]. Втім, з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» старости перестали обиратися за процедурою місцевих виборів і перейшли до числа затверджуваних відповідною радою, законодавець вирішив прибрати старост із системи місцевого самоврядування, що й передбачалося у поданому Проекті Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку інституту старост» №4535 [6]. Очевидно, що залишення старост у системі місцевого самоврядування на тлі відібраного у сільських жителів права обирати собі старосту на місцевих виборах, було зроблено з прицілом на приватизацію землі, яка без визнаних законом представників села може привезти до обезземелення значної частини селянських господарств. І хоча ці та інші далекосяжні плани у законодавчій площині, без будь-якого перебільшення можуть мати негативний вплив на життєдіяльність звичайних українських сіл, а отже і на систему місцевого самоврядування. На наше переконання, можна було б залишити питання вибору старост без змін, адже для багатьох жителів територіальних громад староста – це представник влади на селі, який може і зобов'язаний захищати інтереси його жителів.

Слушною є позиція Врублевського О., який стверджує, що триваюча дискусія навколо питання щодо місця та ролі старости у місцевому самоврядуванні спонукає до думки, що законодавче закріплення обрання старост за процедурою місцевих виборів, включення їх до виконкому за посадою та ще й із низкою представницьких повноважень було свого роду маркетинговим ходом в процесі добровільного об'єднання громад. Са́ме завдяки цьому в Україні й було утворено переважну більшість територіальних громад. Адже жителі сіл здебільшого повірили, що поруч із виборним депутатом матимуть ще одного власно обраного представника своїх інтересів, який гарантовано входитиме до виконкому та забезпечуватиме у ньому на постійній основі оперативне представництво інтересів жителів відповідних територій, а також у те, що надані старості компетентності будуть залишатися у нього як невід'ємний атрибут його правового статусу. Але не так сталося як гадалося, права у них (в порівнянні з сільськими головами) забрали, а обов'язки залишили. Права, в незрозумілий для жителів села спосіб, перейшли до представників тих партійних осередків районні чи обласні організації яких перемогли на виборах в тих чи інших виборчих округах і сформували відповідні адміністративні та представницькі органи. Якщо брати до уваги, що у більшість сільських партійних осередків увійшло не так багато авторитетних для села людей, то в організаційному плані громади залишилися без сформованих на протязі багатьох років органів саморегуляції та суспільної взаємодії.

Після того як старости перестали обиратися на місцевих виборах, їх намагалися позбавити членства у виконкомі й суттєво урізати обсяг здійснюваної ними представницької функції, бо реальний їх зміст може конкурувати із представницькою функцію депутатів місцевої ради та сприятиме «вирощенню» потенційних претендентів на посаду голови громади на наступних місцевих виборах [7]. Вважаємо, що така мотивація, є черговою спробою не удосконалити інститут старост, а навпаки, поступового знівелювати роль та значення старост у місцевому самоврядуванні, перетворити

їх із виборних представників інтересів жителів старостинського округу в представників голови громади на периферійних територіях, та ще з таким обсягом делегованих повноважень.

Мова йде про те, що п. 4 ст. 54^1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплює за старостами досить велике коло не так повноважень, як обов'язків, зокрема:

1) представляти інтереси жителів відповідного села, селища у виконавчих органах сільської, селищної, міської ради;

2) брати участь у пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради та засіданнях її постійних комісій;

3) право на гарантований виступ на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради, засіданнях її постійних комісій з питань, що стосуються інтересів жителів відповідного села, селища;

4) сприяти жителям відповідного села, селища у підготовці документів, що подаються до органів місцевого самоврядування;

5) брати участь в організації виконання рішень сільської, селищної, міської ради, її виконавчого комітету, розпоряджень сільського, селищного, міського голови на території відповідного старостинського округу та у здійсненні контролю за їх виконанням;

6) брати участь у підготовці проекту місцевого бюджету в частині фінансування програм, що реалізуються на території відповідного старостинського округу;

7) вносити пропозиції до виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради з питань діяльності на території відповідного старостинського округу виконавчих органів сільської, селищної, міської ради, підприємств, установ, організацій комунальної власності та їх посадових осіб;

8) брати участь у підготовці проектів рішень сільської, селищної, міської ради, що стосуються майна територіальної громади, розташованого на території відповідного старостинського округу;

9) брати участь у здійсненні контролю за використанням об’єктів комунальної власності, розташованих на території відповідного старостинського округу;

10) брати участь у здійсненні контролю за станом благоустрою відповідного села, селища та інформує сільського, селищного, міського голову, виконавчі органи сільської, селищної, міської ради про його результати;

11) отримувати від виконавчих органів сільської, селищної, міської ради, підприємств, установ, організацій комунальної власності та їх посадових осіб інформацію, документи і матеріали, необхідні для здійснення наданих йому повноважень;

12) сприяти утворенню та діяльності органів самоорганізації населення, організації та проведенню загальних зборів, громадських слухань та інших форм безпосередньої участі громадян у вирішенні питань місцевого значення у відповідному селі, селищі;

13) здійснювати інші повноваження, визначені цим та іншими законами [1]. По суті надані сільським старостам повноваження не виходять за межі прав, які надані громадянам України ст. 10^1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [8].

Окрім загальних повноважень визначених п. 4 ст. 54^1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» орган місцевого самоврядування може покласти на старосту додаткові обов’язки, не передбачені цим законом, наприклад, щодо вчинення нотаріальних дій, реєстрації актів цивільного стану, покладання обов’язків ведення військового обліку, вчинення дій щодо реєстрації та/або зняття з реєстрації місця проживання фізичних осіб, земельні питання, надання адміністративних послуг через ЦНАП тощо (що здійснюється згідно з рішенням виконавчого комітету відповідної ради). У такому випадку староста буде додатково керуватися і спеціальним законодавством з цих питань: Законом України «Про нотаріат» [9], Законом України «Про реєстрацію актів цивільного стану» [10], Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі

органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру» [11] та ін.

Зрозуміло, що основним завданням децентралізації було наближення місцевих послуг до жителів територіальних громад. З одного боку такий підхід є доцільним та зрозумілим для місцевих жителів, яким не потрібно звертатися в адміністративний центр громади з того чи іншого питання. З іншого, як показує практика, штат старостинських округів здебільшого складається з двох осіб: староста та діловод, які фізично не в змозі справитися з таким обсягом покладених повноважень. Тому, для більш чіткого регулювання цієї діяльності потрібна якісна місцева нормативно-правова база, яка б конкретизувала законодавчі норми і адаптувала їх до місцевих умов, а також чітко регламентувала всі пов’язані з цим процедури, надаючи старостам реальні важелі впливу як для представництва, так і для захисту інтересів жителів своїх сіл і селищ. Йдеться по-перше, про Положення про старосту, затверджене сільською, селищною, міською радою, по-друге, про Статут територіальної громади, а також регламенти місцевої ради та її виконавчих органів. При цьому слід мати на увазі ст. 19 Конституції України, відповідно до якої органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [4]. А це значить, що передача старостам цих додаткових повноважень не повинна суперечити чинному законодавству.

Вважаємо, що для того, щоб зменшити тиск на старост з боку голови місцевих рад та депутатського корпусу слід мінімізувати ризик зняття їх з посади як таких, що не підтримали політичних лідерів місцевих правлячих партійних організацій, або протидії спробам перетворення їх на ще один механізм впливу місцевої партійної організації на реалізацію своїх довгострокових програм (основна з яких - робити усе можливе, щоб перемогти на майбутніх виборах), зберегти і посилити свій вплив на сільських жителів за рахунок нових членів та прибічників, що часто пов’язане з безпосередньою

допомогою у вирішенні їхніх особистих або корпоративних інтересів без згоди на то старости та громадськості.

Отже, старости як представники сільських громад мають не призначатися, а обиратися на місцевих виборах, що дасть можливість сільським громадам компенсувати втрату власних органів місцевого самоврядування і стати своєрідним запобіжником від зловживань адміністративних центрів об'єднаних територіальних громад [12]. На законодавчому рівні необхідно чітко визначити обсяг повноважень та обов'язків старост при цьому враховувати можливості їх реалізації. Усе це слід закріпити в Положенні про старосту, оскільки він та ще один працівник старостинського округу не може конкурувати з адміністративними органами об'єднаної територіальної громади чисельністю штатних працівників яких може сягати понад 100 чоловік.

Відсутність досвіду організації діяльності представницьких і виконавчих органів об'єднаних територіальних громад, які часто копіюють стиль роботи районних адміністрацій та представницьких органів влади теж негативно впливають на статус і стиль роботи старост, яких намагаються перетворити на «хлобчиків на побігеньках». Адже на сьогодні вони не мають жодних важелів впливу на вирішення реальних проблем життєдіяльності сільських громад, які навіть у такий спосіб позбавляються права «самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України» (ст. 140 Конституції України) [4].

Щоб ліквідувати існуючі прогалини в чинному законодавстві щодо прийняття та застосування статуту не тільки в територіальній, а й в об'єднаній територіальній громаді слід:

1) Внести зміни до ст. 141 Конституції України та встановити, що територіальні громади мають право на основі загального, рівного, прямого виборчого права обирати шляхом таємного голосування не тільки депутатів та голів місцевих рад, але й старост села, селища.

2) Прийняти Закон України «Про місцевий референдум», в якому закласти положення проте, що фінансування місцевого референдуму здійснюється за

рахунок коштів місцевих бюджетів; передбачити можливість створення громадських фондів як легітимного джерела фінансування місцевих референдумів.

3) В Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» закласти наступні зміни: а) ч. 2 ст. 8 викласти в такій редакції: «рішення загальних зборів (конференції) громадян є обов'язковими для виконання органами місцевого самоврядування, якщо вони не суперечать Конституції і чинному законодавству України; б) в ст. 54^1 закласти норму про те, що староста здійснює й інші обов'язки, які покладає на нього громада та закріплює їх в статуті об'єднаної територіальної громади.

4) На законодавчому рівні розподілити та чітко окреслити питання, які врегульовуються Законом, а які статутом територіальної громади, що, в першу, чергу стосується Закону України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення».

5) Кабінету Міністрів України розробити і затвердити нове Положення про загальні збори громадян за місцем проживання, в якому: визначити суб'єкти ініціативи скликання загальних зборів; передбачити проведення зборів за спрощеною процедурою, а саме шляхом скликання зборів (конференції) представників громадян.

Покращення рівня правового регулювання суспільних відносин, що виникають та діють в процесі реалізації соціальних прав має відображатися, яки пише І.Дробуш, й у локальній нормотворчості, зокрема міститися в статутах територіальних громад, а також рішеннях як представницьких органів місцевого самоврядування, так і самої територіальної громади, прийнятих, зокрема загальними зборами громадян або, які є результатом місцевих ініціатив та громадських слухань [13, с.23]. Відтак, правове регулювання питань соціально-економічного характеру не можливе без участі самих мешканців відповідної території. Чого не можливо досягти без глибокого розуміння основоположних принципів гуманізму, які визнають права людини найвищою

цінністю. Саме на це має бути спрямований зміст і діяльність місцевого самоврядування.

Література:

1. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України № 280/97-ВР від 21.05.1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text. (дата звернення: 05.04.2021).
2. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України №157-VIII від 05.02.2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/157-19. (дата звернення: 05.04.2021).
3. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України №2493-III від 07.06.2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2493-14. (дата звернення: 05.04.2021).
4. Конституція України. Закон. № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80. (дата звернення: 05.04.2021).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства: Закону України № 805-IX від 16.07.2020 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/805-20. (дата звернення: 05.04.2021).
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку інституту старост: Проекті Закону № 4535 від 22.12.2020 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70734. (дата звернення: 05.04.2021).
7. Олександр Врублевський Трансформація змісту посади старости: зрада чи перемога? URL: https://decentralization.gov.ua/news/13377.
8. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 року № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2939-17/ (дата звернення: 05.04.2021).
9. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 року № 3425-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3425-12. (дата звернення 05.04.2021).
10. Про реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 року № 2398-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2398-17. (дата звернення: 05.04.2021).
11. Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 року № 207. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/207-2016-%D0%BF. (дата звернення: 05.04.2021).
12. Колесников О. Старости в об'єднаних громадах: потреба в модернізації законодавства. Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування: [Електронний ресурс]. – режим доступу: www.buk-visnyk.cv.ua
13. Дробуш І.В. Соціальна функція місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики / автореф.. на дисер. на здоб. наук. ступ. д.ю.н. – К.: Інститут Держави і права ім.. В.М. Корецького НАН України.- 2017. – с. 38.

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМНИЙ ДИСКУРС СУЧАСНОГО ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО ПРАВА.

Благодир А.А.,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри відновного правосуддя та приватної детективної діяльності
Благодир С.М.,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри відновного правосуддя та приватної детективної діяльності,

Національний університет водного господарства та природокористування,
м. Рівне, Україна
Благодир В.С.,
кандидат юридичних наук, адвокат,
м. Івано-Франківськ

ПРИТЯГНЕННЯ ОСОБИ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІСЛЯ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Стан реалізації засади невідворотності покарання в Україні потребує вжиття системних заходів, оскільки безкарність завжди призводить до здійснення ще більш тяжких правопорушень.

Невідворотність покарання за вчинення протиправного діяння є засадою як кримінального процесуального так і адміністративного права. Покарання завершує складний процес викриття будь-якого виду правопорушення. Цей процес включає в себе встановлення особи, яка вчинила таке правопорушення, зібрання доказів, що є переконливими для винесення рішення у справі та визначення покарання.

В деяких випадках питання притягнення особи до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення тісно пов’язані з діяльністю щодо розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Зазначене зумовлює необхідність дослідження відповідності окремих норм кримінального процесуального права та адміністративного права.

Питання закриття кримінального провадження в досудовому слідстві постійно знаходяться в полі зору науковців. До цієї проблеми звертались в своїх роботах багато відомих юристів, в тому числі такі як П. П. Михайленко Ю. І. Азаров, Ю .П. Аленін, О. В. Баулін, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, З. З. Зінатуллін, Л. М. Лобойко, А. О. Ляш, М. М. Михеєнко, П. П. Михайленко, В. Т. Нор, С. М. Стахівський, Л. Д. Удалова, В. П. Шибіко, М. Є. Шумило та інші.

В свою чергу питання притягнення до адміністративної відповідальності розглядали такі вчені як О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, А. С. Васильєв, І. П. Голосніченко, М. М. Долгополова, Р. А. Калюжний, Л. В. Коваль, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, В. І. Курило, В. Л. Ортинський, О. І. Остапенко, М. М. Тищенко та інші.

Праці вітчизняних та зарубіжних вчених, мають велике теоретичне і практичне значення. Однак ступінь наукової розробленості питань пов'язаних з удосконаленням діяльності правоохоронних органів щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності після закриття відносно них кримінального провадження, недостатній і потребує переосмислення й удосконалення.

Метою статті є дослідження теорії і практики діяльності правоохоронних органів щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності після закриття відносно них кримінального провадження.

Загальні правила притягнення особи до відповідальності за вчинене адміністративне правопорушення передбачене Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [1].

Згідно зі ст. 9 цього закону адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Відповідно до п. 7 ст. 247 КУпАП провадження в справі про адміністративне правопорушення не може бути розпочато, а розпочате підлягає закриттю через закінчення на момент розгляду справи строків накладення адміністративного стягнення.

Статтею 38 КУпАП передбачено, що адміністративне стягнення може бути накладено не пізніш як через два місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні - не пізніш як через два місяці з дня його виявлення, за винятком випадків, коли справи про адміністративні правопорушення підвідомчі суду (судді).

В тому випадку, якщо справи про адміністративні правопорушення відповідно до КУпАП чи інших законів підвідомчі суду (судді), стягнення може бути накладено не пізніш як через три місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні - не пізніш як через три місяці з дня його виявлення, крім справ про адміністративні правопорушення, зазначені у частинах третій - шостій ст. 38 КУпАП.

За окремі види адміністративних правопорушень встановлені інші строки накладення стягнення. Зокрема: за вчинення правопорушення, які передбачені частинами третьою – шостою ст.164^{-14} КУПАП, стягнення може бути накладено протягом шести місяців з дня його виявлення, але не пізніше двох років з дня його вчинення; за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, а також правопорушень, передбачених статтями 212^{-15}, 212^{-21} КУпАП – протягом шести місяців з дня його виявлення, але не пізніше двох років з дня його вчинення; за вчинення правопорушень, передбачених статтями 204^{-1} і 204^{-2} КУпАП – протягом трьох місяців з дня їх виявлення, але не пізніше року з дня їх вчинення, а у разі вчинення таких правопорушень іноземцями або особами без громадянства, стосовно яких у встановленому законом порядку прийнято рішення про примусове повернення чи примусове видворення з України, – протягом часу, необхідного для їх виїзду з України, але не пізніше строку, визначеного законом для виїзду цих осіб з України чи забезпечення їх примусового видворення з України.

Законом України від 16.02.2021 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» внесені істотні зміни щодо строків притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які вчинили керування транспортними засобами або суднами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції [2]. Законодавець встановив, що на таких осіб може накладатися стягнення протягом одного року з дня вчинення правопорушення.

КУпАП також визначено строки накладення адміністративного стягнення щодо порушника у разі закриття кримінального провадження, але за наявності в його діях ознак адміністративного правопорушення.

Слід зазначити, що Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель», стаття 38 КУпАП викладена у новій редакції, згідно з якою у разі закриття кримінального провадження, але за наявності в діях порушника ознак адміністративного правопорушення, адміністративне стягнення може бути накладено не пізніш як через три місяці з дня прийняття рішення про закриття кримінального провадження (ч.7) [3].

КПК України та КУпАП не передбачено окремих норм, якими встановлено коло суб'єктів, що уповноважені приймати процесуальні рішення щодо визначення конкретних осіб, на яких може бути накладене адміністративне стягнення, у зв'язку із закриттям кримінального провадження, та які, у випадку закриття справи, уповноважені складати адміністративні протоколи.

Зі змісту статей 30, 36 - 40^{-1}, 216, 284 та 298 КПК України слідує, що слідчий, дізнавач, прокурор та суд можуть закрити кримінальне провадження у випадках які визначені законом.

Зокрема ст. 284 КПК України встановлено, що виключно судом може бути закрите кримінальне провадження: у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; якщо не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати; якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом; якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, крім випадків вчинення особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи або злочину, за який згідно із законом може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі.

Також судом закривається кримінальне провадження, яке перебуває на його розгляді, якщо досягнуто податковий компроміс у справах про

кримінальні правопорушення, передбачені ст. 212 КК України, відповідно до підрозділу 9^{-2} розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України.

Слідчий та дізнавач приймає постанову про закриття кримінального провадження, якщо: встановлена відсутність події кримінального правопорушення; встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення; набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; досягнуто податковий компроміс у справах про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 212 КК України, відповідно до підрозділу 9^{-2} розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України; існує нескасована постанова слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, зазначених вище, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності.

Однак, закрити кримінальне провадження щодо підозрюваного, може тільки прокурор, крім випадків коли таке закриття відноситься до виключної компетенції суду.

Таким чином тільки слідчий, дізнавач, прокурор та суд, в межах своєї компетенції, мають право прийняти остаточне рішення щодо завершення розслідування у кримінальному провадженні. Саме ці суб'єкти, приймаючи остаточне рішення у провадженні, зобов'язані надати процесуальну оцінку усім встановленим юридичним фактам, в тому числі стосовно вчинення чи невчинення конкретними особами адміністративного правопорушення. Своє рішення з цього питання, відповідно до статей 110 та 369 КПК України слідчий, дізнавач та прокурор викладають у формі постанови, а суд у формі ухвали.

Існують протилежні позиції щодо можливості суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності, який приймає рішення про закриття кримінального провадження, складати протоколи про виявлені адміністративні правопорушення. Висловлювалася думка про те, що слідчий органів Національної поліції, як і будь-який інший поліцейський, має право самостійно

складати протоколи про адміністративні правопорушення в межах своїх повноважень як поліцейського [4, с. 8].

Вважаємо, що така позиція не відповідає вимогам закону.

Згідно з п.17 ч.1 ст. 3 КПК України слідчий – службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень.

Повноваження слідчого чітко визначені КПК України та іншими законами. Виконання ним функцій, які не передбачені законом, є порушенням конституційного принципу законності.

Відповідно до п.8 ч.1 ст. 255 КУпАП слідчий уповноважений складати протоколи про правопорушення у справах, які кваліфіковані за частиною четвертою статті 184, статею 185-4 та 185-11 КУпАП. А пунктом 11 ч.1 ст. 255 КУпАП надано таке право прокурору лише у справах, які кваліфіковані статтями 172^{-4} - 172^{-20}, 185^{-4}, 185^{-8}, 185^{-11}). Зазначеною статтею взагалі не передбачена можливість складання адміністративних протоколів дізнавачами та суддями.

Отже слідчі, дізнавачі, прокурори та судді фактично позбавлені можливості складати протоколи про адміністративні правопорушення щодо порушника у разі закриття кримінального провадження, але за наявності в його діях ознак адміністративного правопорушення.

Тому особа, яка встановила правопорушника, у зв’язку із закриттям кримінального провадження (слідчий, дізнавач, прокурор, суд), повинна направити постанову (ухвалу) про закриття цього провадження та інші необхідні матеріали, до службової особи, яка уповноважена складати протокол про адміністративне правопорушення.

Зазначені положення повинні бути чітко зафіксовані як в КПК України так і КУпАП.

Практика свідчить про те, що найчастіше на особу складається протокол за вчинення адміністративного правопорушення, склад якого є суміжним зі складом кримінального правопорушення, щодо якого закрите кримінальне провадження.

Слід погодитися з авторами, які вважають, що серед найбільш поширених суміжних складів кримінальних та адміністративних правопорушень є наступні:

- у сфері обігу наркотичних засобів: 1) ст. 44 КУпАП (Незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах) та ст. 309 КК України (Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту); 2) Стаття 106-2 КУпАП (Незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку чи конопель) та ст. 310 КК України (Посів або вирощування снотворного маку чи конопель);

- в сфері посягання на власність та охорони природних ресурсів: 1) ст. 51 КУпАП (Дрібне викрадення чужого майна) та ст. 185 КК України (Крадіжка), КК України 190 (Шахрайство), 191 КК України (Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем) КК України; 2) ст. 77 КУпАП (Порушення вимог пожежної безпеки в лісах) та ст. 270 КК України (Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки); 3) ст. 153 КУпАП (Знищення або пошкодження зелених насаджень або інших об’єктів озеленення населених пунктів) та ст. 245 КК України (Знищення або пошкодження об’єктів рослинного світу);

- у сфері безпеки дорожнього руху – ст. 122 КУпАП (Перевищення встановлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху)

та ст. 286 КК України (Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом);

- у сфері економіки та захисту прав споживачів: 1) ст. 155-2 КУпАП (Обман покупця чи замовника) та ст. 190 КК України (Шахрайство); 2) ст. 163-9 КУпАП (Незаконне використання інсайдерської інформації) та ст. 232-1 КК України (Незаконне використання інсайдерської інформації);

- у сфері публічного порядку та безпеки громадян: 1) ст.173 КУпАП (Дрібне хуліганство) та ст. 296 КК України (Хуліганство); 2) ст. 173-2 КУпАП (Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування) та ст. 126 КК України (Побої і мордування);

- у сфері публічного управління та посягання на безпеку працівників правоохоронних органів – ст. 185 КУпАП (Злісна непокора законному розпорядженню або вимозі поліцейського, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця) та ст. 342 КК України (Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб) [4, с. 8-11].

Притягнення особи до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, склад якого є суміжним зі складом кримінального правопорушення, щодо якого закрите кримінальне провадження, не викликає жодних сумнівів.

Наприклад. За постановою дізнавача сектору дізнання Івано-Франківського ВП ГУНП в Івано-Франківській області від 17 лютого 2021 року, кримінальне провадження, внесене до Єдиного реєстру досудових розслідувань за №120210950100001371 від 06 лютого 2021 року, було закрито у зв`язку з відсутністю в діянні особи складу кримінального правопорушення, оскільки розмір вилученого у неї наркотичного засобу екстракта канабісу в кількості

0,0107 грам, є не достатнім для притягнення до кримінальної відповідальності. Після закриття кримінального провадження на особу був складений протокол про вчинення нею адміністративного правопорушення. Постановою Івано-Франківського міського суду від 31 березня 2021 року (справа № 344/3970/21) особу визнано винуватим у вчиненні правопорушення, передбаченого ч.1 ст.44 КУпАП та на неї накладено адміністративне стягнення у виді штрафу в розмірі 25 (двадцять п’ять) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 425 (чотириста двадцять п’ять) гривень [5].

На наш погляд, законодавець не пов’язує застосування адміністративного стягнення до особи, у зв’язку з закриттям кримінального провадження, з діяннями, які не є предметом кримінального переслідування.

Однак, проведеним опитуванням встановлено, що біля 20 відсотків працівників правоохоронних органів вважають правомірним складання адміністративного протоколу стосовно особи, яка вчинила правопорушення не пов’язане з розслідуваним і закритим кримінальним провадженням.

Стосовно особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, яке не пов’язане з розслідуванням кримінального провадження може бути складений адміністративний протокол у будь-який момент, зокрема під час чи після закриття кримінального провадження. Однак строки давності притягнення до адміністративної відповідальності, в такому випадку, будуть обчислюватися не з моменту закриття кримінального провадження, а з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – з дня його виявлення.

Наприклад. Тисменицьким ВП ГУНП в Івано-Франківській області проводилося досудове розслідування кримінального проступку передбаченого ч.2 ст. 125 КК України, відомості про яке внесені 27.08.2020 до ЄРДР за №12020095250000050 [6]. Під час розслідування встановлено, що підозрюваний керував власним автомобілем у стані алкогольного сп’яніння. Поліцейським Тисменицького ВП ГУНП було складено адміністративний протокол про вчинення адміністративного правопорушення передбаченого ч.1 ст.130 КУпАП. Це адміністративне правопорушення безпосередньо не пов’язане з

розслідуванням нанесення умисного легкого тілесного ушкодження, тому Тисменицький районний суд обґрунтовано закрив провадження у справі про адміністративне правопорушення №352/1734/20, оскільки з моменту його вчинення пройшло більше трьох місяців [7].

Ще одне важливе питання стосується можливості закриття кримінального провадження стосовно особи, яка не має статусу підозрюваного, з подальшим складенням щодо неї адміністративного протоколу.

Як зазначалося вище, закрити кримінальне провадження стосовно підозрюваного, має право виключно прокурор, крім випадків коли таке закриття відноситься до виключної компетенції суду. Якщо жодна особа не мала статусу підозрюваного то за вказаними підставами слідчий, дізнавач чи прокурор може закрити кримінальне провадження лише в цілому.

На практиці є непоодинокими випадки, коли особа не мала статусу підозрюваного, однак слідчий закриває кримінальне провадження стосовно цієї особи, а уповноважена особа складає відносно неї адміністративний протокол. При цьому кримінальне провадження в цілому не закривається. Підставою для складання протоколу, у зазначених випадках, слугує постанова слідчого про закриття кримінального провадження стосовно конкретної особи.

Наприклад. В березні 2021 року до Івано-Франківського міського суду направлено обвинувальний акт щодо осіб, які обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених ч.2 ст.307, ч.3 ст.307, ч.2 ст.309, ч.3 ст.313, ч.2 ст.317 КК України (кримінальне провадження №12019090000000291 від 16.04.2020, справа 344/1202/21 [8]. В зазначеному кримінальному провадження, слідчим ГУ НПУ в Івано-Франківській області, винесено постанову про закриття кримінального провадження стосовно особи, яка не мала статусу підозрюваного. Зазначена постанова та копії матеріалів кримінального провадження направлені до Івано-Франківського ВП ГУ НПУ в області, для складання відносно цієї особи протоколу про вчинення адміністративного правопорушення передбаченого ч.1 ст.44 КУпАП.

Такі дії слідчого не відповідають вимогам закону, а винесена ним постанова підлягає скасуванню в порядку встановленому законом.

Література:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 80731-X (Редакція станом на 17.03.2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 05.04.2021).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху : Закон України від 16 лют. 2021 р. № 231-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-20#n15 (дата звернення: 05.04.2021).

3. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель: Закон України від 19 вер. 2019 р. № 114-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-20#n1113 (дата звернення: 04.04.2021).

4. Повноваження та обов'язки слідчого під час застосування інституту адміністративної відповідальності у ході досудового розслідування кримінальних проваджень, у тому числі у разі закриття кримінального провадження, але за наявності в діях порушника ознак адміністративного правопорушення: метод. рек. / С.В. Бабанін [та ін.]. – Дніпро: ДДУВС, 2018. – 34 с.

5. Постанова Івано-Франківського міського суду: веб-сайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95985451 (дата звернення: 15.01.2021).

6. Матеріали кримінального провадження №352/12/21. Тисменицький районний суд Івано-Франківської області: URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94155642 (дата звернення: 15.01.2021).

7. Постанова Тисменицького районного суду Івано-Франківського області: веб-сайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93511211 (дата звернення: 15.01.2021).

8. Матеріали кримінального провадження 344/1202/21. Івано-Франківський міський суд Івано-Франківської області: URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95915275 (дата звернення: 15.01.2021).

Борисенко В.С.,
студент 5 курсу навчально-наукового інституту права
Сахнюк В.В.,
аспірант Навчально-наукового інституту права
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ ІНОЗЕМНИХ АДВОКАТІВ В УКРАЇНІ

У 2021 році, в Україні, було запроваджено інститут іноземного адвоката**,** який узаконив діяльність іноземних адвокатів на території України. Враховуючи Європейський курс України, важливо створити працюючу систему допуску іноземних адвокатів для роботи в Україні. Дослідження проблемних питань законодавства яке регулює діяльність іноземного адвоката в Україні та

пошук шляхів їх вирішення, допоможе покращити законодавство у цій сфері та створити надійну ситему інституту іноземного адвоката, яка буде відповідати міжнародним стандартам.

Окремі аспекти законодавства яке регулює діяльність іноземних адвокатів в Україні досліджувались у працях М. А. Погорецького, О. Г. Яновської, Гончаренка В. П, Гончаренка В. С. Переверзи І.М.

Метою статті є дослідження проблемних аспектів законодавства яке регулює діяльність іноземних адвокатів в Україні та пошук можливих шляхів їх вирішення.

Будь-яка демократична держава, яка має на меті надання громадянам можливості ефективно захищати свої права, повинна мати механізм, який забезпечує надання правової допомоги фізичним та юридичним особам.

В класичному розумінні правова допомога передбачає вчинення особою, яка її надає на користь клієнта або від його імені таких дій, як:

1. надання правових порад, складення правових висновків;
2. складення правових документів;
3. представництво інтересів клієнта перед органами публічної влади, судами юридичними та фізичними особами [1].

Сьогодні можливість захисту своїх прав та отримання правової допомоги передбаченена не тільки національним законодавством але і закріплюється у міжнародних документах

У Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проголошується право обвинуваченого мати достатні можливості для підготовки свого захисту, який він може здійснювати особисто або через посередництво обраного ним самим захисника, або мати призначеного йому захисника безкоштовно. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права також проголошує принципи правового захисту людини, її прав і свобод [2].

Отже, маючи механізм надання правової допомоги, потрібно створити правову базу для організації та легалізації діяльності осіб, які таку допомогу надають. Зазвичай вважається, що особою яка надає правову допомогу є

адвокат.

В Україні правові засади організації і діяльності адвокатури передбачені Законом України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" 2012 року, який замінив старий Закон 1993 року.

Законодавець розробляючи текст закону розумів необхідність урахування міжнародної практики та відповідності тексту міжнародним стандартам, тому закон передбачає можливість адвоката іноземної держави діяти на території України.

Як зазначає Гончаренко В. П. цей крок законодавця став результатом послідовної імплементації міжнародно-правових зобов'язань, узятих на себе Україною під час вступу до Світової організації торгівлі (СОТ), та інтеграції в систему міжнародного обігу послуг, визначеної Генеральною угодою з торгівлі послугами (англ. General Agreementon Tradein Services (GATS)). У результаті цього в національній правовій системі сформувалася регламентована правовими нормами процедура набуття іноземним адвокатом права здійснювати адвокатську діяльність в Україні з поширенням на нього професійних прав, гарантій, обов'язків і відповідальності, визначених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [3].

Згідно із текстом Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат - фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені цим Законом.

В Україні не існує окремго закону присвяченого діяльності іноземних адвокатів, натомість положення які дозволяють реалізувати можливість іноземного адвоката здійснювати адвоктську діяльність на території України, місяться у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Український законодавець у тексті закону не пропонує визначення поняття іноземного адвоката.

Для визначеності щодо поняття іноземного адвоката пропоную звернутися до визначення Міжнародної асоціації юристів. Згідно визначення асоціації іноземним адвокатом є особа:

a) якій надано дозвіл або яку іншим чином уповноважено на здійснення юридичної практики в певній країні або в її внутрішній юрисдикції («юрисдикція походження») і яка підпадає під контроль з боку органу, уповноваженого здійснювати регулювання адвокатської професії («уповноважений орган країни походження»);

b) яка має намір розпочати юридичну практику в будь-якій іншій країні або її внутрішній юрисдикції, аніж в юрисдикції походження («приймаюча юрисдикція»), у зв'язку з чим бажає отримати відповідний дозвіл від органу, уповноваженого здійснювати регулювання адвокатської професії в приймаючій юрисдикції (уповноважений орган приймаючої країни) [4].

Згідно з частиною 6 статті 59 чинного Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» при здійсненні адвокатом іноземної держави адвокатської діяльності на території України на нього поширюються професійні права і обов'язки адвоката, гарантії адвокатської діяльності та організаційні форми адвокатської діяльності, визначені цим Законом.

Оскільки Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не містить обмежень для діяльності іноземного адвоката, наприклад знання української мови або володіння українським законодавством, фактично це наділяє іноземного адвоката правами тотожними українському адвокату. Відсутність таких обмежень дає можливість зробити висновок, що в Україні діє вільна модель допуску іноземних адвокатів на український ринок адвокатських послуг.

Вільна модель передбачає допуск іноземних адвокатів до практики без жодних обмежень, наділяючи їх тими ж правами, якими володіють адвокати відповідної юрисдикції, включаючи право надавати юридичні послуги по праву своєї країни [5].

Проте, це вступає у суперечність з Положенням про перелік документів та порядок включення адвоката іноземної держави до Єдиного реєстру адвокатів України, затвердженому рішенням Ради адвокатів України від 01

червня 2013 року №155 яке мітить обмеження які суперечать чинному Закону.

Пунктт 4.1. містить такі обмеження як:

a) адвокати іноземної держави на території України можуть надавати правові послуги лише з питань міжнародного права та законодавства країни,в якій вони отримали право на заняття адвокатською діяльністю;

b) представництво клієнтів в українських судах всіх рівнів адвокат іноземної держави має право здійснювати лише спільно з адвокатом України на підставі укладеної відповідної угоди.

Частина норм вказаного Положення щодо прав та обов'язків адвоката іноземної держави не відповідає діючому Закону, зокрема щодо:

a) права надавати правові послуги на території України лише з питань міжнародного права та законодавства країни, в якій він отримав право на заняття адвокатською діяльністю;

b) права представляти клієнтів в українських судах всіх рівнів лише спільно з адвокатом України;

c) обов'язку сплати на рахунок відповідної КДКА одноразового внеску на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування в частині організаційно-технічного забезпечення КДКА та ВКДКА у розмірі, встановленому рішенням РАУ;

d) обов'язку сплати на рахунок відповідної РАР щорічних внесків на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування України у розмірі, встановленому рішенням РАУ.

e) обов'язку оплати такого щорічного внеску вперше протягом 3 днів з дня включення відомостей щодо нього до ЄРАУ [6].

Наявна суперечність між Положенням про перелік документів та порядок включення адвоката іноземної держави до Єдиного реєстру адвокатів України та Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вирішується ка користь Закону, оскільки він має вищу юридичну силу у порівнянні з Положенням.

Щодо здійснення адвокатської діяльності в Україні адвокатами

іноземних держав Закон:

• оперує громіздким терміном – адвокат іноземної держави, зміст якого Законом не розкривається;

• не встановлює жодних обмежень стосовно видів адвокатської діяльності, які можуть здійснюватися адвокатом іноземної держави в Україні;

• не встановлює до адвокатів іноземних держав вимог щодо володіння державною мовою та знання законодавства України для здійснення адвокатської діяльності в Україні;

• не передбачає будь-яких платежів за включення та перебування в ЄРАУ [6].

України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» містить розділ VIII який закріплює порядок набуття адвокатом іноземної держави права на заняття адвокатською діяльністю в Україні,особливості статусу адвоката іноземної держави, відповідальність адвоката іноземної держави, відносини адвоката іноземної держави з органами адвокатського самоврядування.

Відповідно до частини 2 статті 59 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат іноземної держави, який має намір здійснювати адвокатську діяльність на території України, звертається до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури за місцем свого проживання чи перебування в Україні із заявою про його включення до Єдиного реєстру адвокатів України. До заяви додаються документи, що підтверджують право такого адвоката на заняття адвокатською діяльністю у відповідній іноземній державі. Перелік таких документів затверджується Радою адвокатів України.

Кваліфікаційна палата кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури розглядає заяву та подані адвокатом документи протягом десяти днів з дня їх надходження та за відсутності підстав, передбачених частиною четвертою цієї статті, приймає рішення про включення такого адвоката до Єдиного реєстру адвокатів України, про що протягом трьох днів письмово повідомляє адвоката іноземної держави та відповідну раду адвокатів регіону. Рада адвокатів регіону забезпечує внесення відомостей про такого адвоката

до Єдиного реєстру адвокатів України.

Згідно частини 4 статті 59 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» існують такі підстави:

1) наявність рішення відповідної кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури про виключення такого адвоката з Єдиного реєстру адвокатів України - протягом двох років з дня прийняття такого рішення;

2) наявність рішення відповідної кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури про припинення права на заняття адвокатською діяльністю як адвоката України - протягом двох років з дня прийняття такого рішення;

3) неподання документів, передбачених частиною другою цієї статті, або їх невідповідність установленим вимогам.

Рішення про відмову у включенні адвоката іноземної держави до Єдиного реєстру адвокатів України протягом трьох днів з дня його прийняття надсилається адвокату та може бути оскаржено протягом тридцяти днів з дня його отримання до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури або до суду.

Відповідальність іноземного адвоката регулюється статтею 60 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Данна стаття встановлює дисциплінарну відповідальність для іноземного адвокати лише у вигляді попередження або виключення з Єдиного реєстру адвокатів України.

Серед науковців існує думка щодо потребності розширення можливої відповідальності іноземного адвоката.

Так Гончаренко В. С. вважає, що поява додаткової альтернативи у вигляді догани або штрафу надасть можливість КДКА більш диференційовано підходити до питання обрання міри дисциплінарного впливу на іноземного адвоката, який допустив порушення професійних стандартів під час здійснення адвокатської діяльності в Україні.

Доцільним буде уточнення у законі чи буде іноземний адвокат нести дисциплінарну відповідальність в Україні якщо за те саме порушення він поніс відповідальність у країні походження.

Важливим є питання допуску іноземного адвоката до справ які містять державну таємницю. Оскільки в таких справах може міститись інформація у сфері оборони, державної безпеки та зовнішніх відносин, вважаємо доцільно обмежити доступ іноземних адвокатів та таких справ.

Законодавство надає можливість іноземним адвокатам здійснювати свої діяльність на території України, наділяючи їх повноваженнями аналогічними тим, що мають адвокати України, що вступає в суперечність з позицією Ради адвокатів України, які в Положенні про перелік документів та порядок включення адвоката іноземної держави до Єдиного реєстру адвокатів України встановлюють обмеження які суперечать чинному законодавству. Такі обмеження не будуть мати юридичної сили доки законодавець не включить їх у Закон. Удосконалення потребує питання дисциплінарної відповідальності, а саме розширення можливої відповідальності іноземного адвоката. Також потрібно обмежити доступ іноземного адвоката до справ які містять державну таємницю.

Таким чином, можна зробити висновок, що чинне закнодавство є недосконаалим та потребує допрацювання та уточнення питань зазначених вище.

Література:

1. Kosyło, Pomoc prawna w demokratycznym państwie prawnym: regulacje unijne, polskie oraz ukraińskie [w:] Ius et amicitia. Materiały Pierwszego Polsko-Ukraińskiego Forum Prawniczego, Tarnobrzeg 2006, s. 169-190
2. Адвокатура України: підручник / М. А. Погорецький, О. Г. Яновська. – Юрінком Інтер, 2014. – 368 с.
3. Гончаренко В. П. Легалізація професійної діяльності адвоката іноземної держави як окремий інститут законодавства про адвокатуру й адвокатську діяльність. URL: http://vjhr.sk/archive/2016_5/part_2/8.pdf
4. Заявление об общих принципах применительно к открытию практики иностранных юристов и регулированию в ихотношении. IBA – Международная ассоциация юристов: Резолюции, принципы, стандарты, заявления и иные документы. сост. и науч. ред. А.И. Муранов. М. : ИД «Юридический бизнес», 2008. С. 101.
5. Переверза І.М. "Особливості основних підходів до моделювання адвокатської діяльності" URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/6_2015/part_2/6.pdf
6. Адвокатура України: уроки перших років самоврядності. URL: https://parlament.org.ua/wpcontent/uploads/2018/09/Shadow_Report_Bar_19.09.2018pdf-1.pd
7. Гончаренко В.С ОСОБЛИВОСТІ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АДВОКАТА ІНОЗЕМНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ URL:http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2017_Goncharenko.pdf

Бурченко Ю.В.
аспірантка кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР

Дослідження історичного становлення будь-якої правової категорії призначене розкрити позитивні та негативні елементи історичного досвіду, які можуть застосовуватися у сучасній юридичній науці для вирішення актуальних проблем суспільства. На сьогодні юридична наука у межах різних правових систем нагромадила немалий досвід протидії поширенню небезпечних інфекційних хвороб. Для повного розуміння адміністративної відповідальності за порушення правил карантину, її значення в сучасних обставинах розвитку суспільства, необхідно, в першу чергу дослідити становлення і розвиток законодавства про карантинні заходи.

Відповідальність за порушення карантинних заходів в Англії досліджували Скубік М. М, Окін Пітер Олівер, Хікі, Талей М.Л., Кілвейн Дж., Тайсон П.А. Що стосується законодавства Російської імперії, то його досліджували Вороніна Е. О та Лесь Г.Г.

Мета полягає в тому, щоб на основі дослідження іноземного законодавства різних періодів, наукових праць, вивчити становлення та розвиток адміністративної відповідальності за порушення карантинних заходів у різних країн світу.

До XIV століття в світі на законодавчому рівні не були закріпленні карантинні заходи. Вони коливалися від вигнання з громади до ув'язнення або заслання хворих на віддалені острови [1, с. 44]. На нашу думку це було пов'язано з відсутністю громадського суспільства, коли не враховувалися права і свободи людини, а державний примус виконувався на розсуд чиновників.

Однак з появою різних інфекційних хвороб держави почали на законодавчому рівні боротьбу з епідеміями. Тому в контексті нашого дослідження ми спробуємо здійснити аналіз законодавства про карантинні заходи та адміністративну відповідальність за порушення вимог карантину від епохи Середньовіччя до сьогодення.

Закріплення карантинних заходів в офіційних документах датується Постановою 1374 року герцога Міланського Вісконті Бернабо. Згідно з нею усіх страждаючих від чуми вивозили за межі міста [2]. А ті, хто діяв інакше, повинні були бути страчені, і їх власність повинна була бути конфіскована [3 с. 375]. Такі жорстокі види покарань за порушення правил карантину характеризують боротьбу влади з правопорушниками на протязі епохи Середньовіччя.

Всі карантинні заходи в епоху Середньовіччя стосувалися виключно кораблів та людей і товарів на них. Так венеціанський сенат у 1448 році застосував карантин, прийнявши закони, які зобов'язували всіх кораблів та осіб, які прибули з підозрюваних на хвороби місць, пройти карантинний термін, перш ніж їм можна було дозволити в'їхати у порт і доставити вантаж [4, с. 186].

Теоретичне та практичне закріплення адміністративної відповідальності за порушення правил карантину ми знаходимо в бостонській постанові 1647 року. За невиконання цієї постанови передбачалось покарання у вигляді штрафу в розмірі 100 доларів. [2]. Ми вважаємо, що з цього моменту держави починають відмовлятися від жорстоких видів покарань, замінюючи їх на більш легші. На нашу думку, це пов’язано з приходом в історію епохи Відродження, коли філософи пропагували повагу до гідності й розуму людини.

Відмовилася від жорстких видів покарань і влада Англії. Карантинні правила встановлювали відповідальність для уповноважених осіб корабля у вигляді штрафу 1001 фунт стерлінг [5, с. 961]. Англія перша держава, яка встановила досить велику суму штрафу на той час і вона стосувалася виключно уповноважених осіб корабля. На нашу думку, це були перші спроби влади встановити адміністративну відповідальність посадових осіб за порушення

правил карантину. Пізніше сучасна юридична наука застосує цю норму в адміністративному праві багатьох держав.

Згодом, коли відомості про епідемію чуми поширилися до Англії Таємна рада приймає Закон про карантин 1721 року. Відповідно до його положень не виконання громадянами карантинних правил каралися штрафом у розмірі 2001 фунтів стерлінгів. Відвантаження будь-яких вантажів, із суден, які знаходяться в карантині, підлягали штрафу в розмірі 1001 фунту стерлінгу [5, с. 961]. Підпільне зберігання товарів, з суден, які знаходяться в карантині, підлягали штрафу в розмірі 100 фунтів стерлінгів [5, с. 963]. З цих положень можна зробити висновок, що влада Англії починає встановлювати адміністративну відповідальність для осіб, але самого поняття адміністративної відповідальності не існувало. Якщо зрівняти суму штрафу Англії 1721 року і сьогодні, то в той час вона була збільшена в 2 рази. Ми вважаємо, що такі штрафи були запроваджені задля того, щоб ніхто не применшував значення карантинних правил.

Вибух чуми в Європі протягом наступного десятиліття призвів до оновлення раніше прийнятого Закону про карантин 1721 року. Пізніше у 1743 році, через особливо серйозну загрозу чуми в італійському місті Мессіні парламент вніс зміни в закон 1721 року. У 1752 році, парламент втретє відновив Карантинний закон 1721 року, на невизначений термін та з більш жорсткою відповідальністю за порушення правил карантину, що передбачала смертну кару будь-якій особі, яка відмовиться виконати карантин або врятуватися від нього [6].

У 1788 році Таємна рада розпорядилася, щоб усі кораблі, призначені виконувати карантин, демонстрували попередження для інших кораблів у формі прапорів [6]. За невиконання цих карантинних вимог передбачалася відповідальність у вигляді штрафу розміром 200 фунтів стерлінгів [5, с. 963].

Дослідивши англійське законодавство XVIII століття, можна зробити висновок, що всі карантинні заходи, які діяли в той період, діють і в наш час тільки змінюється розмір штрафу.

Перші спроби урегулювати на законодавчому рівні США карантинні заходи почалися пізніше чим в Європі. На нашу думку це пов’язано з історичними подіями, адже США стала незалежною країною в 1776 році.

Лише у 1789 році конгресс США призначив комітет для розробки законопроекту про карантинні заходи. Однак законопроект не був прийнятий. На нашу думку, це була перша спроба врегулювати на федеральному рівні питання щодо боротьби з інфекційними хворобами.

27 травня 1796 році Конгрес прийняв перший федеральний «Закон щодо карантину». Закон складався з єдиного пункту, який передбачав надання президенту повноважень допомагати штатам у виконанні карантину. Проте основна відповідальність за дотримання карантинних заходів належала штатам.

Через три роки 25 лютого 1799 року Конгрес США прийняв універсальний «Закон про карантин та закони про охорону здоров’я» На відміну від попереднього закону він складався з 8 розділів. У законі зберігалася модель федерального відомства як помічника органів державної влади, а також були надані повноваження секретарю Казначейства допомагати державам у їхніх зусиллях щодо виконання цього закону [7].

Проаналізувавши описані закони про карантинні заходи США, можна зробити висновок, що вони стосувалися виключно питань щодо процедури реагування штатів на інфекційні хвороби та розподілу функцій між державними органами, а ніяк не відповідальності громадян за порушення карантину.

13 липня 1832 року Конгрес прийняв «Закон про застосування карантинних правил» [7]. Описаний закон істотно не змінив повноважень федерального уряду щодо втручання в карантинні положення штатів, однак зберіг функції федеральної охорони здоров'я як помічник державного органу. Цей крок істотно збільшив користь федеральної влади для штатів і збільшив її присутність у державних портах.

Через поширеність холери 26 травня 1866 року Конгрес прийняв. Акт, яким вперше надав секретареві Казначейства повноваження приймати власні постанови щодо карантину проти холери [7]. Ми дотримуємося думки, що хоч

ці положення діяли лише однин рік, вони сприяли поступовому розширення федеральної ефективності у боротьбі з інфекційними хворобами.

Разом з тим особливий інтерес викликає діяльність головного хірурга США Джона Мейнарда Вудворта, який у 1875 році характеризував федеральний закон про карантин як «мертву букву» [7]. Ми підтримуємо думку Джона Мейнарда Вудворта, адже тогочасні закони про карантинні заходи були малоефективні, бо не містили відповідальності осіб, а мали тільки організаційний характер.

Крім того, Джон Мейнард Вудворт закликав держави створити міжнародну карантинну систему, яка б була ефективною завдяки єдиній системі: перевірок суден, медичних оглядів осіб, які перебувають на борту. Однак зусилля Вудворта не принесли змін, однак це були перші спроби змінити вже існуючі карантинні заходи, які пізніше будуть використані людством.

У зв’язку з тим, що карантинні заходи були малоефективними саме американське суспільство починає вимагати від влади змін. Як наслідок з'являється 29 квітня 1878 року «Акт по запобіганню впровадження заразних хвороб» [7]. Хоч в ньому не містилося відповідальності осіб, однак він створив відділ карантину у складі Військової системи охорони здоров’я США. Ми вважаємо, що цей закон зміцнив повноваження федеральної карантинної влади, зробивши Військову систему охорони здоров’я США центральним органом, у боротьбі з інфекційними хворобами.

Розділ другий цього акту передбачав систему доповідання консульського службовця, який знаходився портах наглядному генеральному хірургу служби морської лікарні про стан інфекційних хвороб [7].

На нашу думку, така система доповідання до Військової системи охорони здоров’я посилила її здатність тримати під контролем кораблі, які прибували із заражених портів. Такі дії Конгресу зосередили урегулювання питань щодо карантину у федеральних руках з надією вирішити проблеми його правозастосування.

Проблема щодо урегулювання карантинних заходів у федеральних руках досягла незначного прогресу з прийняттям Закону 3 березня 1879 року . Він не встановив відповідальності для осіб, а лише змінив механізм перевірки, вимагаючи від них «довідку про стан здоров'я». Варто зазначити, що ці карантинні заходи застосовують держави в XXI столітті, як спосіб боротьби з інфекційною хворобою COVID-19.

Перший американський закон, який містив відповідальність для осіб за порушення карантинних правил був прийнятий Конгресом у 1888 році. Закон про вдосконалення карантинної служби США встановив, що будь-яка особа, яка порушила карантинні правила повинна бути притягнути до відповідальності у вигляді штрафу на суму більше трьохсот доларів [8]. Всі ці спроби удосконалити американське законодавство щодо карантинних заходів були спрямовані на подолання та профілактику таких інфекційних хвороб як жовта лихоманка, віспа та холера.

Варто відмітити, що відповідальність за порушення карантинних заходів для осіб у вигляді штрафу була закріплена на федеральному рівні США більше ніж через 100 років після застосування Англією. На нашу думку, це пов’язано з тим, що США на той час була молодою державою і в Конгресу було безліч інших важливих питань, які потрібно було врегулювати.

Ми вважаємо, що постійні зміни в американському законодавстві про карантинні заходи пов’язані з суперечками штатів щодо федеральних повноважень. Так у доповіді сенатського комітету з питань епідемічних хвороб зазначалось, що Конгрес має на меті створити «ефективну та єдину систему карантинних норм, що застосовувалися у всіх портах, і запобігали б ввезенню хвороб в одну державу з іншої». Комітет дійшов висновку, що в деяких штатах недостатньо карантинних процедур у портах, і що це представляє серйозну небезпеку для здоров'я нації. На нашу думку такі твердження Конгресу є правильними, адже як показав досвід у одних штатів діяли жорсткі карантинні обмеження, а в інших ні, що призводило до розповсюдження інфекційних

хвороб. Тому ми вважаємо, що у цій ситуації єдиним правильним виходом було запровадження національного карантину.

Врахувавши всі недоліки карантинних заходів, Конгрес прийняв новий за змістом «Закон про надання додаткових карантинних повноважень та додаткових обов'язків морської лікарні» від 15 лютого 1893 року. Вперше в закон Конгрес вніс відповідальність уповноважених осіб корабля у вигляді штрафу на розсуд суду, але не більше 5 тисяч доларів [9].

На нашу думку, Конгрес встановив досить велику суму штрафу для уповноважених осіб корабля. Пізніше сучасні держави навіть і Україна застосують цей карантинний захід у своїх законодавствах для відповідальності посадових осіб.

Закон від 3 березня 1901 року вніс зміни до попереднього Закону, де вперше встановив покарання для посадових осіб, які робили неправдиві твердження щодо санітарного стану судна та здоров'я пасажирів у вигляді арешту, а після засудження накладання штрафу не більше п'ятисот доларів або позбавлення волі не більше одного року [10].

Ми переконані, що ці події показують, що штати на місцевому рівні не могли протистояти інфекційним хворобам і тому передали ці повноваження федеральному уряду.

Доцільно також відмітити, що сучасні заборони під час карантину ми знаходимо в американському законодавстві ще XVII століття. Так в 1666 році міська влада Франкфурта видає указ, який забороняє людям, що живуть в заражених чумою будинках, відвідувати церкви або ринки. [2]. В 1918 та 1919 роках численні американські заходи були спрямовані на закриття громадських місць, щоб припинити поширення іспанського грипу, і вони викликали різкий опір громадськості. Наприклад, у Род-Айленді чиновники наказали закрити церкви, які піддалися гніву деяких священнослужителів У штаті Вашингтон адміністрація міста Сіетл заборонила релігійні зібрання на період карантину. У штаті Нью-Мексико місцева влада надавала повноваження державному управлінню охорони здоров'я закривати будь-яке публічне місце і забороняти

зібрання людей, коли це необхідно для захисту громадського здоров’я [11, с.69].

У 1944 році Конгрес кодифікує всі раніше прийняті нормативно-правові акти в «Закон про службу охорони здоров'я». Відповідно до закону штати вже не мали повноважень регулювати карантинні заходи. Це значить, що заходи, які приймав кожен штат були не спільними, а отже не було результату. Тому ми вважаємо, що Конгрес прийняв правильне рішення зосередити в федеральних руках повноваження регулювання карантином.

Ми вважаємо, що це був крок вперед американської влади в сфері розробки єдиного закону, який би регулював захист населення від інфекційних хвороб.

Що стосується карантинних заходів на українських землях, то перші спроби урегулювати це питання датуються XVIII століттям, коли Російська імперія намагалася створити більш-менш чітку державну карантинну систему. Однак всі спроби, на наше переконання, майже були невдалі через недостатню увагу держави до розв’язання цього питання. Тільки при царюванні Катерини II, коли економічна ситуація в Європі покращилась, а торгівля стала відігравати важливу роль в житті держави 6 травня 1786 року було опубліковано «Положення про карантинний будинок на острові Сескаре» [12].

Цей документ став прикладом для створення нових нормативних актів, які б регулювати карантинні заходи. Проте як з’ясувалося далі положення не було практичним, особливо це стало проблемою стосовно карантину на півдні України і в Криму, де довелося створити нову систему карантинних правил для налагодження торгівельних відносин з сусідніми державами.

Тому відношення Російської імперії до інституту карантину було змінено і взято напрямок на утворення окремого державного органу з належним особливим законодавством.

У зв'язку з цим, 21 серпня 1818 року був прийнятий Статут. Це був перший нормативно-правовий акт на українських землях, де закріплювалися спеціальні норми щодо відповідальності за порушення вимог карантину.

Відповідно до Статуту ціла низка статтей (230 - 239) передбачала покарання смертю за порушення правил карантину. Наприклад, за неправдиві свідчення про стан здоров'я людей, які прибули на судні або на суші каралися смертю (ст.230). Підробка документів, щоб зменшити або уникнути карантину каралися смертю (ст. 231). Той хто без дозволу карантинного керівника залишить судно або карантинний дім буде покараний смертю (ст. 232) [13, с. 515].

Однак Статут передбачав і покарання у вигляді штрафу за більш дрібні правопорушення правил карантину. Наприклад, якщо той хто знаходиться на карантині навмисно торкнеться особи чи речі, які не знаходяться на карантині піддається покаранню чи штрафу на розгляд Карантинної Контори і покриттю збитків завданих при такій дії (ст. 240). За інші правопорушення проти правил карантину на особу накладається штраф від 10 до 50 рублів, якщо особа не може заплатити, то підлягає за кожні 10 рублів тижневому утриманню під вартою на хлібі та воді (ст. 242) [13, с. 517].

На відміну від попереднього Статуту 1818 року в Статуті 1832 року було закріплено окрему главу IX «Про карантинні правопорушення, покарання і порядок провадження, слідства і суду». Законодавець здійснив поділ карантинних правопорушень на чотири розряди. За правопорушення першого розряду була передбачена відповідальність у формі смерті (ст. 365) [14, с.773]. Правопорушення другого розряду розглядалися Військовим судом і передбачалось покарання у вигляді тілесних покарань або заслання в Сибір (ст. 366). Правопорушення третього розряду розглядалися Кримінальним Судом в цивільному віданні і передбачалося покарання для не службовців у вигляді шестимісячного арешту, або позбавлення всіх прав і заслання в Сибір (ст. 367). Правопорушення четвертого розряду розглядалися Карантинними Управліннями і каралися штрафом від 10 до 100 рублів; арештом на хліб і воду; покараннями по тілу; службовими роботами [14, с.774-775].

Ми вважаємо, що Статут 1832 року став вже систематизованим і законодавець чітко сформував склад злочину та проступку за порушення карантинного законодавства.

З аналізу норм законодавства Російської імперії про карантинні заходи, можна зробити висновок, що порівняно з попереднім Статутом, Статут 1832 року містив значно жорсткі види покарань. Майже всі правопорушення каралися смертю, крім дрібних за які була передбачена відповідальність у вигляді штрафу.

Варто зазначити, що порівняно з європейськими державами та США в Російській імперії покарання за порушення карантинного законодавства були суворими. На нашу думку, це пояснюється тим, що держава відносила правопорушення у сфері охорони здоров'я до таких, які становили суспільну небезпеку.

Норми про відповідальність за порушення карантинного законодавства свій наступний розвиток отримали у Положенні «Про санітарну охорону морських кордонів СРСР» від 10 травня 1925 року [15, с. 69]. Завданням цієї постанови було не допустити завезення інфекційних хвороб в СРСР. Також варто відмітити, що в постанові не містилися норми, які передбачали відповідальність за порушення правил карантину, а лише була описана процедура санітарного контролю за кораблями.

30 квітня 1926 ЦВК і РНК СРСР прийняли Постанову «Про затвердження тимчасового положення про санітарну охорону кордонів СРСР» [16, с.58]. Ця постанова була розширена і складалася з 6 розділів, але знову не містила спеціальних норм, які б чітко закріплювали відповідальність за порушення карантинного законодавства.

На нашу думку, це було пов'язано по-перше зі зміною форми правління в державі від монархії до соціалістичної республіки; по-друге відсутністю смертельних інфекційних хвороб.

Однак після з ратифікації урядом Союзу РСР міжнародної санітарної конвенції, підписаної в Парижі 21 червня 1926 року Центральний виконавчий

комітет і Рада народних комісарів Союзу РСР прийняли постанову «Про санітарну охорону кордонів Союзу РСР» № 55 від 1931 року. Відповідно до п.6 ст. 355 «Про санітарну охорону кордонів Союзу РСР» «всі громадяни і органи в межах Союзу РСР зобов'язані точно виконувати вимоги зазначених в статті 4 правил і розпорядження органів, які здійснюють санітарну охорону кордонів. Порушники цих правил і розпоряджень піддаються відповідальності по кримінальним кодексам союзних республік, або штрафу в адміністративному порядку в розмірі до 100 рублів. Випадки, коли порушники піддаються штрафу в адміністративному порядку, і розміри штрафу за окремі порушення встановлюються зазначеними в статті 4 правилами. Штрафи стягуються у загальновстановленому адміністративно-безспірному порядку» [17].

Ми переконані, що це був перший нормативно-правовий акт, який чітко закріпив адміністративну відповідальність за порушення вимог карантину на території України.

Отже можна зробити висновок, що до XX століття в світі на законодавчому рівні не було закріплено поняття «адміністративна відповідальність». Однак під нею розумілися покарання у вигляді штрафу за порушення карантинних заходів. Адже більшість держав починаючи з XVIII століття застосовували саме таке покарання. Здійснивши, комплексний аналіз історії становлення законодавства різних країн про карантинні заходи, можна стверджувати, що ті карантинні заходи, які сформувалися історично сучасність використовує для подолання інфекційних хвороб нині.

Література:

1. Skubik, Mark M., "Public health politics and the San Francisco plague epidemic of 1900-1904".Master's Theses, 2002. 2297 с.
2. Tyson P. A Short History of Quarantine [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.pbs.org/wgbh/nova/article/short-history-of-quarantine/ (дата звернення (28.02.2021)
3. A History of Inventions, Discoveries, and Origins by John Beckmann / Voll 1. London: Henry G. Bohn, York street, covent garden, 1846. 555 с.
4. Kilwein J.H Some historical comments on quarantine: Part One. Journal of Clinical Pharmacy and Therapeutics. 01 Aug 1995. 20(4). С. 185-187
5. A Dictionary, Practical, Theoretical, and Historical, of Commerce and Commercial Navigation: Illustrated with Maps and Plans, Volume 1. London: Longman, Brown, Green and Longmans, 31.12. 1839. 1405 с.

6. Hickey, Talei ML, "Arrival From Abroad: Plague, Quarantine, and Concepts of Contagion in Eighteenth-Century England". History Undergraduate Theses. 6. 2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://digitalcommons.tacoma.uw.edu/history_theses/6 (дата звернення (28.02.2021)

7. Origins of Federal Quarantine and Inspection Laws. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/8852098/vanderhook2.html?sequence=4 (дата звернення 28.02.2021)

8. An act to perfect the quarantine service of the United States August, 1888. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.loc.gov/law/help/statutes-at-large/50th-congress/session-1/c50s1ch727.pdf (дата звернення 28.02.2021)

9. An act granting additional quarantine powers and imposing ad- ditional duties upon the Marine-Hospital Service. February 15, 1893. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.loc.gov/law/help/statutes-at-large/52nd-congress/session-2/c52s2ch114.pdf (дата звернення 28.02.2021)

10. An Act To amend "An Act granting additional quarantine powers and imposing additional duties upon the Marine-Hospital Service," approved February fifteenth, eighteen hundred and ninety-three. Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.loc.gov/law/help/statutes-at-large/56th-congress/session-2/c56s2ch836.pdf (дата звернення 28.02.2021)

11. Okin, Peter Oliver, "The Yellow Flag of Quarantine: An Analysis of the Historical and Prospective Impacts of Socio-Legal Controls Over Contagion". Graduate Theses and Dissertations, 2012. с.

12. Воронина Е. О. создание и развитие государственной карантинной службы в Российской империи в начале XIX века // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки». Том 25 (64). 2012. № 1. С. 216-224.

13. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года, 1818. Том 35. Печатано в Типографии II Отдѣления Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. 674 с.

14. Полное Собрание Законов Российской Империи: Собрание второе Том 7. Оть №5053-5876. СПб: Печатано в Типографии II Отдѣления Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1833. 1450 с.

15. Лесь Г.Г. Положение о санитарной охране морских границ СССР от 10 марта 1925 г. и его развитие в Черноморском регионе // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Юридические науки. 2015. №1. С.69-75

16. Лесь Г.Г. Временное положение о санитарной охране границ СССР от 30 апреля 1926 г. и его развитие // Ученые записки Крымского федерального университета шимени В.И. Вернадского. Юридические науки. 2015. Т.1 (67) №2. С.58-77

17. Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства СССР за 1931 г.»№ 55 от 31 августа 1931 г.» Постановления Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров (1931 г. № 55, ст. 355) О санитарной охране границ Союза ССР. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://istmat.info/node/55920 (дата звернення 28.02.2021)

Головченко О. В.
студентка 5 курсу навчально-наукового інституту права
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

ВРЕГУЛЮВАННЯ КОЛЕКТИВНИХ ТРУДОВИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ

Врегулювання трудових спорів як інститут трудового права включає норми трудового права, спрямовані на розв'язання трудового спору відповідно до законодавства, а саме загальні засади вирішення трудового спору, врегулювання як індивідуальних, так і колективних трудових спорів.

Актуальність проведення дослідження врегулювання колективних трудових спорів у сучасній Україні обумовлена необхідністю захисту порушених колективних трудових прав та потребою в реформуванні трудового законодавства.

Питання врегулювання колективних трудових спорів досліджували Н.Б. Болотіна, В.Я. Бурак, Р.Я. Бутинська, М.І. Іншин, С.І. Запара, В.В. Лазор, О.В. Пасечник, П.Д. Пилипенко, Н.В. Уварова, А.В. Яресько та інші учені.

Мета роботи – дослідити особливості врегулювання колективних трудових спорів в Україні.

Під час трудової діяльності можливе виникнення між підлеглими та керівництвом непорозумінь, спорів та конфліктів, причиною появи яких найчастіше є порушення трудового законодавства або впевненість однієї зі сторін трудових відносин в тому, що такі порушення дійсно відбулися. В основному трудові спори розглядаються за ініціативою підлеглих.

Поняття трудового спору не закріплено у законодавстві, незважаючи на те, що трудовий спір є важливою категорією трудового права. В юридичній літературі трудовий спір визначають як належним чином вмотивовану вимогу однієї сторони трудових правовідносин (роботодавця, працівника, уповноважених ними представницьких органів) до іншої з метою захисту порушеного трудового права, передбаченого актами трудового законодавства, соціального партнерства, локальними нормативними актами, трудовим договором, та передану на розгляд уповноваженого юрисдикційного органу у встановленому законом порядку [11, с. 403].

Отже, трудовий спір виникає за умови існування трудового правопорушення та наявності розбіжності в його оцінюванні сторонами трудових правовідносин.

Аналіз законодавства України дозволяє визначити етапи врегулювання трудового спору: 1) визначення факту трудового правопорушення; 2) формулювання вмотивованої вимоги щодо зазначеного правопорушення та її доведення до відома правопорушника; 3) проведення безпосередніх переговорів з правопорушником як спроба вирішення наявних суперечностей; 4) звернення до уповноваженого органу для вирішення трудового спору; 5) розгляд та винесення рішення по суті трудового спору; 6) оскарження рішення уповноваженого органу у встановленому законом порядку; 7) виконання рішення уповноваженого органу [2, 7].

Трудові спори диференціюють за різними ознаками. Залежно від суб'єкту зазначені спору поділяють на індивідуальні та колективні. Трудові спори залежно від предмету трудового спору класифікують на спори про права (спори, що виникають з питань застосування трудового законодавства) і спори про інтереси (спори, що виникають з приводу встановлення чи змін умов праці).

Відповідно до чинного законодавства України трудові спори класифікують на індивідуальні і колективні – залежно від суб'єкту спору. Індивідуальний трудовий спір виникає між працівником і роботодавцем з приводу захисту порушеного трудового права. Відповідно сторонами зазначеного спору є роботодавець та працівник. Порядок розгляду індивідуальних трудових спорів визначено у главі XV КЗпП України «Індивідуальні трудові спори» [2].

Зосередимо увагу на тому, що необхідно відмежовувати індивідуальні трудові спори від колективних, особливо при виникненні декількох схожих за предметом індивідуальних трудових спорів працівників з роботодавцем. Наприклад, зазначені спори можуть виникати при переведенні працівників на інше робоче місце, тобто працівники продовжують працювати за своєю

спеціальністю, але в інший місцевості. Водночас ці працівники не були попереджені керівництвом про зміну умов своєї праці у строки, встановлені в законі, та відповідно не було отримано їх згоди на переведення. У таких випадках має місце порушення чинного законодавства про працю. Отже, при переведенні працівників на робоче місце в інший місцевості роботодавець зобов'язаний безпосередньо попередити кожного працівника та одержати згоду на таке переведення. Таким чином, за змістом зазначені трудові спори будуть індивідуальними трудовими спорами та не можуть розглядатися як колективний трудовий спір.

Поняття колективного трудового спору детально визначено та закріплено в законодавстві України. Отже, в статті 2 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» зазначено, що «колективний трудовий спір (конфлікт) – це розбіжності, що виникли між сторонами соціально-трудових відносин, щодо: а) встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту; б) укладення чи зміни колективного договору, угоди; в) виконання колективного договору, угоди або окремих їхніх положень; г) невиконання вимог законодавства про працю» [7].

Даний спір виникає у зв'язку з порушенням прав та законних інтересів найманих працівників. Відповідно такий трудовий спір може включати як вимоги економічного характеру, так і юридичні вимоги, які полягають у визнанні певного права на підставі чинного законодавства. Колективні трудові спори виникають з питань застосування трудового законодавства (спори про право) та з приводу встановлення, змін та виконання встановлених умов праці (спори про інтереси). До останніх спорів відносять тільки спори, які виникли під час виконання колективних договорів та угод.

Наймані працівники згідно законодавства України мають право застосовувати колективні засоби захисту для врегулювання колективного трудового спору. Неюрисдикційною колективною формою захисту трудових прав є колективний самозахист працівників – страйк. До юрисдикційних

колективних форм захисту трудових прав працівників відносять захист зазначених прав професійними спілками, а також органами, створеними для вирішення колективних трудових спорів – примирною комісією, трудовим арбітражем та іншими. Важливою формою захисту трудових прав колективу є нагляд та контроль за додержанням законодавства у сфері трудових відносин юрисдикційними органами.

Особливістю колективних трудових спорів є колективний характер вимог та суперечностей, так як однією стороною такого спору виступають колектив працівників, професійні спілки. Колективний характер вимог пов'язаний зі змістом колективного договору та визначенням певного обов'язку роботодавця у законодавстві про працю або в колективному договорі, угоді. Наприклад, суперечності у випадку невиплати працівникам заробітної плати в розмірі та строки, визначені в колективному договорі, визнаються порушенням цього договору роботодавцем та відповідно становлять колективний трудовий спір.

На сьогодні у законодавстві України спостерігається тенденція надання пріоритету у вирішенні індивідуальних трудових спорів перед колективними трудовими спорами, які ніби то залишаються осторонь. В проекті Трудового кодексу України від 08.11.2019 № 2410 не приділяється достатньо уваги вирішенню колективного трудового спору, а також відсутнє визначення цього поняття. У зазначеному проекті міститься лише бланкетна норма щодо врегулювання колективного трудового спору. Лише в книзі 6 «Колективні трудові правовідносини» статті 337 проекту Трудового кодексу України закріплено, що порядок врегулювання колективних трудових спорів, що виникли між сторонами трудових відносин, та взаємодія сторін для вирішення таких спорів, визначається законом [10].

Колективним трудовим спорам притаманний особливий суб'єктний склад, у зв'язку з чим у законодавстві встановлена певна процедура вирішення таких спорів. Загалом, сторонами колективного трудового спору є роботодавець, колектив працівників (професійна спілка), уповноважені ними представницькі органи. В законодавстві України сторони колективного

трудового спору виокремлюють в залежності від рівня, на якому виник відповідний спір. Наприклад, в Законі України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» сторонами згаданих спорів є:

– «на виробничому рівні - наймані працівники (окремі категорії найманих працівників) підприємства, установи, організації чи їх структурних підрозділів або первинна профспілкова чи інша уповноважена найманими працівниками організація та роботодавець. За дорученням інтереси роботодавця у колективному трудовому спорі (конфлікті) може представляти інша особа, організація роботодавців, об'єднання організацій роботодавців;

– на галузевому, територіальному рівнях - наймані працівники підприємств, установ, організацій однієї або декількох галузей (професій) або адміністративно-територіальних одиниць чи профспілки, їх об'єднання або інші уповноважені цими найманими працівниками органи та організації роботодавців, їх об'єднання або центральні органи виконавчої влади, або місцеві органи виконавчої влади, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

– на національному рівні - наймані працівники однієї або декількох галузей (професій) чи профспілки або їх об'єднання чи інші уповноважені найманими працівниками органи та всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців або Кабінет Міністрів України» [7].

Поняття «найманий працівник» міститься в декількох законах України. Найбільш чітко це поняття визначено у статті 1 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», згідно з якою найманим працівником виступає «фізична особа, яка працює за трудовим договором на підприємстві, в установі та організації, в їх об'єднаннях або у фізичних осіб, які використовують найману працю» [7]. В пункті 11 статті 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» також наводиться визначення поняття найманого працівника як «фізична особа, яка працює за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі та організації або у фізичної особи» [4].

Поняття та правовий статус профспілки та первинної профспілкової організації визначено в Законі України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Згідно зі статтею 1 наведеного Закону профспілка – «добровільна неприбуткова громадська організація, яка об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання); первинна організація профспілки – добровільне об'єднання членів профспілки, які, як правило, працюють на одному підприємстві, в установі, організації незалежно від форм власності і виду господарювання або фізичної особи, яка використовує найману працю, або забезпечують себе роботою самостійно, або навчаються в одному закладі освіти» [8].

Також необхідно навести визначення в законодавстві України поняття роботодавця. Зосередимо свою увагу на тому, що у статті 1 «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» роботодавець – це «юридична (підприємство, установа, організація) або фізична особа, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб» [7], а в статті 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» поняття роботодавця визначено як «власник підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, виду діяльності, галузевої належності або уповноважений ним орган (керівник) чи фізична особа, яка відповідно до законодавства використовує найману працю» [8]. Узагальнюючи сутність поняття роботодавця полягає у тому, що ця особа використовує найману працю з дотриманням законодавства.

Колективні трудові спори в Україні виникають здебільшого у зв'язку з заборгованістю по виплаті зарплати працівникам. Особливо відомі колективні трудові спори, які виникли в ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», шахті «Нововолинська», АТ «Укрзалізниця».

Нормативно-правове забезпечення вирішення колективних трудових спорів відзначається тим, що відповідає потребам та інтересам суб'єктів зазначених спорів на таких рівнях, як локальний, територіальний, галузевий,

національний. Особливістю процедури вирішення колективних трудових спорів є пріоритет застосування примирних процедур.

Нормативно-правовою базою вирішення колективних трудових спорів є Конституція України, КЗпП України, Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», Закон України «Про колективні договори і угоди» та інші нормативно-правові акти.

Ключове місце в нормативно-правовій базі врегулювання колективних трудових спорів належить Конституції України [3]. Основний Закон нашої держави декларує Україну як правову державу та закріплює фундаментальні соціально-економічні права людини, в тому числі право організовувати і проводити страйк в порядку, передбаченому законодавством.

В КЗпП України вирішення колективних трудових спорів обмежується тим, що відповідно до статті 2 цього Кодексу наймані працівники наділені правом врегульовувати таки спори у визначеному законом порядку, правом «на участь в управлінні підприємством, установою, організацією» [2]. Отже, в КЗпП України не встановлено процедуру врегулювання трудових спорів між працівниками та роботодавцем.

Закон України «Про колективні договори і угоди» визначає засади укладення та виконання колективних договорів для забезпечення регулювання трудових відносин між працівниками та роботодавцями [6]. В цьому Законі роз'яснена процедура проведення колективних переговорів та визначено загальні засади здійснення примирних процедур для вирішення колективних трудових спорів. Якщо під час проведення колективних переговорів сторонам спору не вдалося досягти згоди, то складається протокол розбіжностей. В цьому протоколі мають бути внесені пропозиції кожної сторони щодо усунення спору. Протягом 3 днів після складання зазначеного протоколу сторони або створюють примирну комісію, або залучають посередника за згодою кожної сторони. Примирна комісія або обраний посередник ознайомлюються з цим протоколом та надають певні рекомендації для вирішення колективного трудового спору. У статті 11 Закон України «Про колективні договори і угоди»

зазначено, що «у разі недосягнення згоди між сторонами стосовно внесення рекомендації допускається організація та проведення страйків у порядку, що не суперечить законодавству України» [6].

Для колективного трудового спору характерна особлива процедура формування вмотивованої вимоги однією зі сторін трудових правовідносин, попереднє врегулювання спору шляхом проведення переговорів, застосування примирних процедур врегулювання, можливість проведення працівниками страйку.

Колективний трудовий спір виникає з моменту, коли колектив працівників, професійна спілка, уповноважені ними представницькі органи отримали від роботодавця, уповноваженої ним особи повідомлення про відмову у задоволення висунутих колективних вимог або у випадку, коли у визначений строк розгляду зазначених вимог не надійшло відповіді від роботодавця, уповноваженої ним особи.

Детально питання здійснення примирних процедур для вирішення зазначених спорів регламентуються іншими нормативно-правовими актами про працю. Порядок розгляду колективних трудових спорів (конфліктів) наведено в Законі України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)». Відповідно до статті 7 зазначеного Закону колективний трудовий спір розглядається такими уповноваженими юрисдикційними органами, як примирна комісія та трудовий арбітраж.

Примирна комісія розглядає питання «встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту, укладення чи зміни колективного договору, угоди» (п.п. «а» і «б» ст. 2 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)») [7].

Примирна комісія є тим органом, який безпосередньо розробляє рішення, що має забезпечити захист соціально-економічних інтересів та водночас відповідати вимогам сторін колективного трудового спору.

Правовий статус примирної комісії закріплено в Положенні про примирну комісію, що затверджене Наказом Національної служби

посередництва і примирення від 01.12.2020 № 67. Це Положення визначає завдання, функції та порядок формування і діяльності примирної комісії і встановлює правові норми щодо розгляду вимог сторони найманих працівників/профспілки або роботодавця примирною комісією з метою вирішення колективних трудових спорів [5].

Основним завданням примирної комісії є розробка рішення, що може задовольнити вимоги сторону колективного трудового спору. Для реалізації цього завдання примирна комісія формує умови для проведення переговорів між сторонами цього спору, висловлення думок кожною стороною щодо вирішення зазначеного спору, при необхідності залучає незалежного представника для сприяння проведенню переговорів. Примирна комісія проводить обговорення різних способів врегулювання колективного трудового спору з метою вибору взаємоприйнятного рішення як по окремій вимозі, так і відносно всього спору.

Примирна комісія утворюється за письмовою заявою з однакової кількості представників сторін у різні строки. На виробничому рівні примирна комісія створюється протягом 3 днів з моменту виникнення колективного спору, на галузевому, територіальному – 5 днів, на національному – 10 днів. Рішення про утворення примирної комісії та про її склад оформляється угодою. Найчастіше примирна комісія починає створюватися після реєстрації спору Національною службою посередництва і примирення, яка є постійно діючим державним органом.

Національну службу посередництва і примирення створено Указом Президента України від 17.11.1998 № 1258/98 [9] для надання допомоги при вирішення колективних трудових спорів та покращенню трудових відносин між працівниками та роботодавцями. До складу цієї служби входять висококваліфіковані фахівці та експерти з питань врегулювання вказаних трудових спорів.

Процес розгляду колективного трудового спору примирною комісією проводиться у формі змагання між сторонами, підставою для якого є протилежність їх матеріально-правових інтересів.

Розгляд колективного трудового спору примирною комісією починається тільки після прийняття останньою рішення про прийняття до розгляду вмотивованої вимоги однієї зі сторін зазначеного спору. Звертаємо увагу на те, що сторони колективного трудового спору наділені правом укладати угоду про врегулювання вказаного спору на любій стадії розгляду спору, до прийняття рішення: до початку роботи примирної комісії, під час проведення переговорів між сторонами, при обговоренні різних способів врегулювання колективного цього спору. Примирна комісія діє відповідно до Регламенту роботи примирної комісії по розгляду і вирішенню колективного трудового спору.

Рішення примирної комісії приймається після тільки після ретельного вивчення обставин справи та більшістю голосів з одної та іншої сторони, які введені до складу примирної комісії. Зазначене рішення доводиться до відома сторін під час засідання примирної комісії та відповідно оформлюється протоколом.

На сьогодні відсутність відповідальності за невиконання рішень примирної комісії, а також ухилення від участі в примирній процедурі є питаннями, які потребують уваги науковців та законодавця.

Розгляд колективного трудового спору трудовим арбітражем відбувається у разі неприйняття рішення у строки, встановлені законодавством: виробничою примирною комісією на протязі 5 днів, галузевою та територіальною примирними комісіями – 10 днів, примирною комісією на національному рівні – 15 днів із моменту утворення комісій. Трудовий арбітраж також розглядає питання «виконання колективного договору, угоди або окремих їх положень та невиконання вимог законодавства про працю» (п.п. «в» і «г» ст. 2 зазначеного Закону) [7].

В 2019 році виник трудовий спір між працівниками Одеського національного медичного університету (ОНМедУ) та Міністерством охорони

здоров’я України. Причиною даного спору було невиконання Міністерством охорони здоров’я України вимог законодавства про працю. На конференції трудового колективу ОНМедУ відповідно до законодавства було обрано орган, що представляє інтереси колективу ОНМедУ. Далі було повідомлено Міністерство охорони здоров’я України, Національну службу посередництва і примирення, Одеську міську раду, Виконавчий комітет Одеської міської ради, Одеську обласну раду, Одеську обласну державну адміністрацію про трудовий спір між працівниками Одеського національного медичного університету та Міністерством охорони здоров’я України, що виник між сторонами внаслідок невиконання Міністерством охорони здоров’я України вимог законодавства про працю. Для вирішення трудового спору було ініційовано утворення трудового арбітражу, що допомогло уникнути страйку, який готові були оголосити студенти та працівники ОНМедУ [1].

Національна служба посередництва і примирення за проханням сторін має повноваження залучати до роботи примирної комісії народних депутатів України, представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Детально завдання зазначеної служби наведено в Положенні про Національну службу посередництва і примирення, що затверджене Указом Президента України. Представники служби можуть брати участь у вирішенні колективного трудового спору на всіх його стадіях. Як зазначалось вище, колективний трудовий спір між працівниками та роботодавцем підлягає реєстрації з присвоєнням відповідного реєстраційного номеру Національною службою посередництва і примирення, про що видається розпорядження. Існують таки випадки, коли роботодавці намагаються скасувати у судовому порядку розпорядження Національної служби посередництва і примирення та звертаються для цього в адміністративні суди.

Для вирішення колективного трудового спору, одержання підтримки своїх вимог трудовий колектив має право організовувати і проводити страйк в порядку, передбаченому чинним законодавством. Право осіб, які працюють, на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, закріплено у статті

44 Конституції України [3]. Згідно з цією статтею Закону ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку.

На сьогодні існує потреба в реформуванні законодавства про профспілки, а саме внесенні змін та вдосконаленню правового регулювання діяльності професійних спілок в Україні. В сучасній Україні діяльність професійних спілок регулюється Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Збільшення кількості колективних трудових спорів пов'язано з недосконалістю механізмів реалізації права на страйк. Отже, у зазначеному законі відсутнє право профспілок проводити попереджувальний страйк для підтримки заявлених вимог при проведенні примирних процедур.

Прийняття нового Трудового кодексу України (проект від 08.11.2019 № 2410) має стати основою реформування трудового законодавства, в тому числі щодо врегулювання колективних трудових спорів. Але новий проект необхідно додатково опрацювати. Аналіз зазначеного законопроекту дозволяє стверджувати те, що положення, які стосуються врегулювання колективних трудових спорів, потребують доопрацювання для забезпечення більш чіткого механізму вирішення розглянутих спорів.

Література:

1. Інформація про трудовий спір між колективом ОНМедУ та МОЗ України. URL: https://onmedu.edu.ua/informacija-pro-trudovij-spir-mizh-kolektivom-onmedu-ta-moz-ukraini/
2. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
4. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 № 1533-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14
5. Про затвердження Положення про примирну комісію : Наказ Національної служби посередництва і примирення від 01.12.2020 № 67 URL: https://nspp.gov.ua/normativno-pravova-baza-nspp/polozhennya/5017-polozhennia-pro-prymyrnu-komisiiu
6. Про колективні договори і угоди : Закон України від 01.07.1993 № 3356-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12
7. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України від 03.03.1998 № 137/98-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/137/98-вр.
8. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 № 1045- XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14
9. Про утворення Національної служби посередництва і примирення : Указ Президента від 17.11.1998 № 1258/98. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1258/98
10. Проект Трудового кодексу України від 08.11.2019 № 2410. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331

11. Трудове право України [текст] підручник / За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.П. Мельника. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 472 с.

Головченко Д.В.
студент 5 курсу навчально-наукового інституту права
Національний університет водного господарства та природокористування м. Рівне, Україна

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАКАЗНОГО ТА СПРОЩЕНОГО ПРОВАДЖЕНЬ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Актуальність теми дослідження зумовлена оновленням цивільного процесуального законодавства України та появою нового виду провадження у цивільному процесі України – спрощеного провадження. Проведення порівняльного аналізу наказного та спрощеного проваджень, вивчення судової практики дозволить окреслити призначення кожного провадження для ефективного та швидкого захисту прав та інтересів у цивільному процесі України.

Мета дослідження – проаналізувати наказне та спрощене провадження в цивільному процесі України за визначеними критеріями задля їх оптимального використання в судовій практиці.

Проведемо порівняльний аналіз норм ЦПК України щодо наказного та спрощеного проваджень за предметом розгляду, процесуальною формою розгляду справи, процесом доказування, порядком ухвалення судового рішення, набранням судовим рішенням законної сили, можливістю скасування судового рішення, порядок оскарження, змістом судового рішення, виконанням судового рішення.

1. Предмет розгляду. У наказному провадженні вирішується обмежене законом коло вимог, передбачених ст. 161 ЦПК України: «1) про стягнення не виплаченої заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку; 2) про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника; 3) про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних

послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та 3 відсотків річних, зарахованих заявником на суму заборгованості; 4) про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину - 1/4, на двох дітей - 1/3, на трьох і більше дітей - половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину; 5) про стягнення аліментів на дитину у твердій грошовій сумі в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку; 6) про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є діюче рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів; 7) до юридичної особи або фізичної особи - підприємця про стягнення заборгованості за письмовим договором (іншим, ніж про надання житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення), укладеним у письмовій (в тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб» [1].

Цей перелік вимог є вичерпним. В інших випадках звернутися до суду з заявою про видачу судового наказу неможливо. Судовий наказ не може бути виданий за вимогами про стягнення збитків або відшкодування моральної шкоди, оскільки таки вимоги розглядаються в позовному провадженні.

Відповідно до ст. 19 ЦПК України в порядку спрощеного позовного провадження обов'язково підлягають розгляду: «1) малозначні справи, справи, що виникають з трудових відносин, справи про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд, справи незначної складності та інші справи, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи» [1].

При цьому у ЦПК України наводиться вичерпний перелік справ, які є малозначними, так відповідно до ч. 6 ст. 19 ЦПК України малозначними справами є: «справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів

прожиткового мінімуму для працездатних осіб, справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує двісті п’ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов’язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства), справи про розірвання шлюбу, справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п’ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб» [1].

Також ч. 4 ст. 274 встановлено чіткий перелік справ, які не можуть розглядатися у порядку спрощеного позовного провадження, а саме: «справи, що виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, розірвання шлюбу та поділ майна подружжя, справи щодо спадкування, справи щодо приватизації державного житлового фонду, справи щодо визнання необґрунтованими активів та їх витребування відповідно до глави 12 ЦПК України» [1], інші вимоги, об’єднані з вищевказаними вимогами. Фактично за цих обставин суд має широкі повноваження вирішувати яку справу розглядати у порядку спрощеного провадження з урахуванням ч. 4 ст. 274 ЦПК України.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [2] від 23.03.2017 № 6232 наказне провадження перестало бути єдиним спрощеним провадженням в цивільному процесі та введено спрощене позовне провадження. В ч. 2 ст. 161 ЦПК України визначено альтернативність наказного та спрощеного позовного проваджень.

Справа про стягнення заборгованості за надані послуги з централізованого опалення та гарячого водопостачання може розглядатися і в порядку спрощеного провадження. Наприклад, 03.02.2021 Рівненський міський суд Рівненської області у справі № 569/1539/21 ухвалив прийняти до розгляду та відкрити спрощене позовне провадження у цій справі за позовом ТОВ «Рівнетеплоенерго» до ОСОБА_1 про стягнення заборгованості за надані послуги з централізованого опалення та гарячого водопостачання [3].

2. Процесуальна форма розгляду справи.

Розгляд та вирішення справи у наказному провадженні проводиться за спрощеною процедурою без проведення попереднього судового засідання. Сторони не викликаються до суду та не проводиться розгляд справи по суті. На даному етапі у боржника відсутня можливість надати докази та відповідно судом вони не досліджуються. Судовий наказ видається на основі наявних у справі письмових документів, копії яких надсилаються боржникові одночасно з копіями заяви про видачу судового наказу та винесеного судового рішення.

Судовий наказ може бути виданий лише за умови повного задоволення вимог заявника, так як цивільне процесуальне законодавство не передбачає часткового задоволення вимог заявника в наказному провадженні.

Строк розгляду справи у порядку спрощеного позовного провадження чітко встановлений у ЦПК України та не має перевищувати 60 днів з дня відкриття провадження у справі. На відміну від наказного провадження відповідач має право подати відзив, позивач – відповідь на відзив, відповідач – заперечення, треті особи мають право подати пояснення.

Підготовче засідання не проводиться. Як у спрощеному порядку, так й у наказному провадженні суд розглядає справу без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше. Наприклад, згідно з ухвалою Рівненського міського суду Рівненської області від 02.03.2020 у справі № 569/3244/20 вказана справа розглядалась в порядку спрощеного провадження за наявними у справі матеріалами [4].

3. Процес доказування.

Для наказного провадження характерна спрощеність у процесі доказування. Всі докази подаються заявником разом з заявою про видачу судового наказу. Суд не встановлює фактів у справі, а тільки досліджує надані письмові докази та в результаті їх аналізу або погоджується з вимогами заявника та видає судовий наказ, або згідно зі ст. 165 ЦПК України відмовляє у відкритті наказного провадження [1].

При спрощеному порядку розгляду справ свою процесуальну позицію відповідач наводить у позовній заяві та відповіді на відзив, а відповідач наводить свою процесуальну позицію у відзиві та запереченні, а у випадку розгляду справи з повідомленням (викликом) учасників справи – також заслуховує їх усні пояснення та показання свідків. Судові дебати не проводяться.

4. Порядок ухвалення судового рішення.

В наказному провадженні при ухваленні судового рішення суд дотримується основних принципів правосуддя з урахуванням особливостей цього провадження. Порядок постановлення судового наказу є спрощеним, тому не можуть застосовуватись деякі процесуальні інститути. Наприклад, у наказному провадженні відсутній судовий розгляд справи, заявник та боржник не подають заяви та клопотання про забезпечення доказів, про експертизу, про заміну неналежної сторони. Також провадження у зазначених справах не зупиняється та не закривається, відповідно заява про видачу судового наказу не може бути залишена без розгляду – суд або видає судовий наказ, або відмовляє у його видачі.

Судовий наказ виноситься без судового засідання та заслуховування пояснень сторін, без проведення фіксування розгляду справи, тільки на основі аналізу письмових доказів, які мають містити вичерпну інформацію та обґрунтовувати вимоги заявника.

На спрощене провадження поширюються ті самі вимоги, що й на загальне позовне провадження, з урахуванням особливостей розгляду справи у поряду спрощеного провадження.

Під час розгляду справи у порядку спрощеного провадження не можуть застосовуватись наступні процесуальні інститути: відповідач не може подавати зустрічний позов (ч. 4 ст. 193 ЦПК) [1], позивач – за певних умов збільшувати розмір позовних вимог або змінювати предмет позову (ч. 5 ст. 274 ЦПК) [1], тому що у за цих умов суд постановляє ухвалу про перехід до розгляду справи за правилами загального позовного провадження.

Як наказному, так й спрощеному провадженню притаманний прискорений характер ухвалення судового рішення. Під час ухвалення судового рішення дія деяких засад (принципів) цивільного судочинства обмежується або взагалі не застосовується, наприклад, змагальності, диспозитивності, процесуальної рівності сторін, гласності судового процесу.

5. Набрання судовим рішенням законної сили.

У ст. 258 ЦПК України зазначено, що судовими рішеннями є ухвали, рішення, постанови та судові накази [1].

Судовий наказ набирає законної сили протягом 5 днів після закінчення строку на подання заяви про скасування судового наказу та у разі не надходження такої заяви. Законодавець зазначає у ч. 1 ст. 172 ЦПК України, що судовий наказ у справах про стягнення аліментів «набирає законної сили у день його видачі» [1].

Цивільне процесуальне законодавство не містить окремих положень, які стосуються судових рішень, ухвалених у спрощеному порядку, тому на них поширюються ті самі вимоги, що і на рішення суду, винесені у порядку загального позовного провадження. Отже, набрання рішенням суду законної сили у справах спрощеного провадження відбувається після спливу строку подачі апеляційної скарги – у випадку неподанні учасниками справи апеляційної скарги.

6. Можливість скасування судового рішення.

Наказному провадженню притаманна така особливість, як відсутність можливості апеляційного оскарження судового наказу. Судовий наказ не може бути оскаржений в апеляційному суді. Тільки суд, який видав це судове

рішення може скасувати судовий наказ у разі подання боржником відповідної заяви про скасування судового рішення. Заявник не може подавати заяви про скасування судового наказу. Про скасування судового наказу суд постановляє відповідну ухвалу. Суд за власною ініціативою не наділений правом скасовувати судові накази.

Проаналізуємо ухвалу про скасування судового наказу Рівненського міського суду Рівненської області від 11.12.2020 у справі № 569/13635/20. 14.09.2020 ОСОБА_1 звернувся до Рівненського міського суду Рівненської області із заявою, в якій просить скасувати судовий наказ Рівненського міського суду від 14.09.2020 про стягнення з нього на користь ТзОВ «ЖК СЕРВІС ГРУП» заборгованості за житлово-комунальні послуги. ОСОБА_1 обґрунтував свою вимог тим, що починаючи з 13.01.2020 житлово-комунальні платежі за користування зазначеною квартирою повинен сплачувати новий власник квартири - ОСОБА_2. Суд задовольнив заяву ОСОБА_1 та скасував відповідний судовий наказ [5].

Рішення суду винесені внаслідок розгляду справ у порядку спрощеного провадження можуть бути оскаржені в апеляційному порядку та не можуть бути оскаржені у касаційному порядку, за винятком справ передбачених ч. 3 ст. 389 ЦПК України. Також рішення суду, винесені внаслідок розгляду справ у порядку спрощеного провадження, можуть бути переглянуті за нововиявленими та виключними обставинами.

7. Порядок оскарження.

ЦПК України не передбачає ані апеляційне, ані касаційне оскарження судового наказу. Це судове рішення може бути переглянуте за нововиявленими обставинами.

ЦПК України не містить спеціальних норм щодо перегляду судових рішень винесених у справах, розглянутих в спрощеному провадженні в порядку апеляційного перегляду судових рішень та перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Тобто на судові рішення,

винесені у справах, розглянутих в спрощеному порядку, поширюються ті самі процедури розгляду спорів, що й для справ загального позовного провадження.

15.01.2020 було прийнято Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» [6]. Цим законом було внесені зміни в касаційне оскарження судових рішень.

Особливістю спрощеного провадження є неможливість оскарження рішень суду у цих справах у касаційній інстанції. Виняток становлять лише справи, передбачені ч. 3 ст. 389 ЦПК України. Перегляди справи в апеляційній та касаційній інстанціях здійснюється за правилами розгляду, встановлених для перегляду справ в порядку спрощеного провадження (ч. 1 ст. 368, ч. 1 ст. 402 ЦПК України) [1].

Але при цьому слід зауважити, що повноваження апеляційного суду є дещо ширшими, ніж повноваження суду першої інстанції. Так, на практиці суд апеляційної інстанції, незважаючи на право розгляду справи без повідомлення сторін, здебільшого призначає судове засідання для перевірки обставин справи. У такому випадку суд апеляційної інстанції фактично виконує роль суду першої інстанції при розгляді справ в порядку загального позовного провадження (ст. 368 ЦПК України). Розгляд справи судом апеляційної інстанції у судовому засіданні з повідомленням учасників справи, з певними винятками. Передбачена можливість проведення підготовчих дій, але не підготовчого засідання. Також під час апеляційного оскарження існує можливість проведення судових дебатів при перегляді рішення за участю учасників справи.

8. Зміст судового рішення. Судовий наказ характеризується тим, що його зміст включає тільки вступну та резолютивну частини та відповідати вимогам ст. 168 ЦПК. У судовому наказі не можуть вирішуватися питання про права та обов’язки інших осіб.

Судовий наказ одночасно є виконавчим документом і відповідно виконавчий лист не видається. Згідно з наведеним судовий наказ має відповідати вимогам до виконавчого документа, що зазначені в ст. 4 Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 № 1404-VIII [7].

Для прикладу розглянемо судовий наказ Рівненського міського суду Рівненської області від 10.02.2021 у справі № 569/1190/21. Цей судовий наказ складається зі вступної та резолютивної частин. У резолютивній частині суд вказав здійснити стягнення заборгованості за житлово-комунальні послуги з ОСОБА_1 на користь ОСББ «МЖК-Рівне» [8].

ЦПК України не містить спеціальних положень щодо рішень суду, які були винесені у справах, розглянутих в порядку спрощеного провадження. Таким чином, на зміст судового рішення у справах, розглянутих в порядку спрощеного провадження поширюються ті самі вимоги, що й на рішення винесені в порядку загального позовного провадження, в межах якого й існує спрощене провадження. Відповідно до ст. 265 ЦПК України «рішення суду складається з вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин».

Так, в описовій частині рішення Рівненського міського суду Рівненської області від 12.01.2021 у справі № 569/17474/20 наведено стислий виклад позиції позивачки щодо стягнення аліментів у розмірі 1/3 частки від заробітку (доходу), щомісяця, починаючи з моменту подання позову до досягнення дітьми повноліття. Ухвалою Рівненського міського суду від 11.11.2020 у справі відкрите спрощене позовне провадження. Дослідивши письмові докази по справі та оцінивши їх в сукупності, суд задовольнив позовну заяву. У резолютивній частині рішення суд вирішив стягнути з відповідача на користь позивачки аліменти на утримання дітей в розмірі 1/3 частки усіх видів його заробітку (доходу), але не менше 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку на кожну дитину, щомісячно, починаючи з 28.10.2020 і до повноліття дітей [9].

9. Виконання судового рішення. Судовий наказ є виконавчим документом, тому після його видачі у заявника відсутня необхідність одержувати інші

документи в суді з метою виконання судового рішення. У судовому наказі має бути зазначено строк звернення до виконання та міститься відмітки про виконання судового наказу

ЦПК України не містить спеціальних положень, щодо звернення судових рішень до виконання, які були винесені у справах, розглянутих в порядку спрощеного провадження. Відповідно до ч. 1 ст. 431 ЦПК України «Виконання судового рішення здійснюється на підставі виконавчого листа, виданого судом, який розглядав справу як суд першої інстанції» [1]. Тому виконання судових рішень, які були винесені у справах, розглянутих в порядку спрощеного провадження врегульоване нормами ЦПК України щодо загального позовного провадження.

Проведена порівняльна характеристика наказного та спрощеного проваджень в цивільному процесі України показує, що наказне провадження є одним з найефективніших проваджень сучасного цивільного судочинства. Безспірність вимог чи малозначність справ є підставою для розгляду таких справ в порядку наказного чи спрощеного проваджень. Особа, яка має намір звернутись до суду з вимогами, визначеними в ч. 1 ст.161 ЦПК України, може самостійно обирати вид провадження – наказне або спрощене.

Якщо вимоги є безспірними, то найкращим варіантом для захисту права – звернутись до суду з заявою про видачу судового наказу. В цьому випадку заявник отримає швидко захист порушеного права. Якщо в вимогах вбачається спір, то звернення до суду та розгляд в спрощеному провадженні є оптимальним для захисту порушеного права, так як це провадження дозволяє зменшити судові витрати та провести розгляд справи в розумні строки.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

2. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 23.03.2017 № 6232. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415

3. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 03.02.2021 у справі № 569/1539/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94622188

4. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 02.03.2020 у справі № 569/3244/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87969382

5. Ухвала про скасування судового наказу Рівненського міського суду Рівненської області від 11.12.2020 у справі № 569/13635/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93545627

6. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ : Закон України від 15.01.2020 № 460-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-20

7. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19

8. Судовий наказ Рівненського міського суду Рівненської області від 10.02.2021 у справі № 569/1190/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94758396

9. Рішення Рівненського міського суду Рівненської області від 12.01.21 у справі № 569/17474/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94161447

Прончук І.В.
студентка 5 курсу навчально-наукового інституту права
Швець О.М.
кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових природоохоронних дисциплін
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

РОЛЬ АДВОКАТА У ЗДІЙСНЕННІ ТАКОГО АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИДУ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ, ЯК МЕДІАЦІЯ

В сучасній Україні, у випадку спору, зазвичай звертаються в суд, оскільки це основний вид вирішення спору. Відповідно, люди звертаються за допомогою до захисників, які керується Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», тож адвокати в таких випадках отримують визначну позицію, так як, чим детальніше та глибше вивчена справа там ефективніше буде робота захисника.

Право на захисника – адвоката, закріплено в Конституції України (ст..29, ст. 59) та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод(ст. 6 ч.3 с. ,ст.13). Варто сказати, що в адвокатській практиці часто застосовується як

судове так і досудове врегулювання спору, основою досудового врегулювання є ч. 4 ст. 55 Основного Закону, що наділяє кожного правом захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами. В цьому випадку розгляд справи здійснюється швидше, але справу не досліджують як унікальний випадок.

Як відомо судовий розгляд це тривалий процес що потребує як матеріальних так і емоційних ресурсів, особи зустрічаються з адвокатом, якому сплачують заробітну плату, ходять на судові процеси здійснення яких теж потребує фінансування, це втомлює осіб, які прагнуть досягти справедливості так як вони постійно перебувають в очікуванні. У випадку коли в особи немає коштів для того щоб найняти адвоката, її право на захист не скасовується, особі надається право на безкоштовного адвоката.

Нажаль,безкоштовні адвокати як і суди України перевантажені справами і не встигають детально вивчити справу, внаслідок цього, особи яких захищають ці адвокати отримують не зовсім той результат на якій очікують від судового розгляду. У зв'язку з цим, почали шукати альтернативні способи вирішення конфліктів та спорів. Одним із ефективних способів альтернативного вирішення спору є медіація. За допомогою медіації всі сторони спору можуть максимально задовольнити свої потреби та вийти зі спору набагато швидше та з меншими затратами ніж під час судового розгляду.

Постає питання,чи може адвокат взяти на себе роль медіатора? Адже ці поняття хоч і стосуються належного відшкодування порушених прав особи, але все ж мають великі відмінності.

Подібна тема цікавила багатьох науковців, дотичні дослідження проводили такі науковці як О. Белінська, Н. Дараганова, А. Гайдук, Г. Гончарова, О. Яворська, А. Демчук та багато інших. Незважаючи на це, тема адвоката в медіації, залишається актуальною та не дослідженою повною мірою, оскільки вже десятиліття законодавець не дає змоги використовувати цей вид альтернативного вирішення спорів на конкретно закріпленій законодавством основі.

Мета полягає в дослідженні виникнення адвокатури та медіації, визначенні проблем, перспектив та місця адвоката в медіації.

Конфлікти це невід'ємна частина життя людини. Тому вважаємо думку І.Г. Ясиновським про те що, медіація як позасудова процедура врегулювання спорів існувала ще десятки років до нас, доволі справедливою[1].

У сучасних африканських, ісламських, китайських, японських та західних суспільствах медіацію сприймають як альтернативу суду[2] . Більше того, науковці досі сперечаються, що було раніше суд чи медіація.

Зародження адвокатури, відносять ще до часів древніх народів, з часу як люди вперше засвоїли форми громадянського устрою. Виникали суперечки і від вождя племені, чекали виконання функцій, подібних до правосуддя. Відповідно, для здійснення процедури, особи розповідали умови та сутність спору, виникала потреба захисту, на той час цю роль виконували родичі.

На відмінно від адвокатури, початок такого явища, як медіація не є чітко визначеним, та все ж більшість науковців, виникненням медіації, як явища та саме виду альтернативного вирішення спорів визнають, кінець XIX століття. Саме тоді у 1973р. на території США було вперше зареєстровано професійне об'єднання медіаторів, відповідно започаткувався офіційний, самостійний вид професійної діяльності в якому більшість медіаторів мала юридичну освіту.

Саме з метою розвантаження судів та поширення такого альтернативного способу вирішення спорів, в 1999 р. був прийнятий Акт про реформу цивільного судочинства (Civil Justice Reform Act). Цей акт передбачав створення у федеральних судових округах спеціальних рекомендаційних комітетів (Advisori Committees) які займалсь розробкою заходів, пов'язаних з альтернативним вирішенням спорів. Пізніше в 1996р. був прийнятий Акт, яким запровадили альтернативне розв'язання спорів для службовців. Відтоді, медіація як вид почала розвиватись[3, с.310-311].

Як бачимо, навіть такі подібні види діяльності мають відмінності не лише у особливостях здійснення а й у виникненні та визначенні виду діяльності

як такого, що тягне за собою проблеми сприйняття та поширення альтернативних способів розв'язання спорів, зокрема медіації.

Застосування та розвиток такого альтернативного виду розв'язання конфліктів як медіація, в країнах Європи та Австралії показує ефективність даного виду альтернативного розв'язання конфліктів, та позитивний вплив на розвантаження судової системи.

Аналізуючи судову практику США, можна сказати що вона, орієнтована на те, щоб більшість спорів вирішувалася добровільно до суду, а суддя може перервати суд і порадити сторонам попрацювати з медіатором. Без медіаторів у сфері економіки, політики, бізнесу в цій країні не проходить жоден серйозний переговорний процес [4, с. 320].

Важливо зазначити що, практика європейських країн свідчить, що запровадження та застосування медіації в кримінальних справах спрямована на подальшу демократизацію кримінальної юстиції, спрощення та вдосконалення кримінального процесу, підвищення довіри до суду, забезпечення прав і законних інтересів потерпілого та профілактику злочинності[5. с. 28].

На нашу думку, ефективність даного виду розв'язання спорів, полягає в законодавчому закріпленні та належній підготовці самих медіаторів.

Відповідно, після проведення національної конференції імені Р. Паунда на тему « Причини невдоволеності населення адмініструванням системи правосуддя в США » , почався швидкий розвиток медіації, було засновано як добровільну медіацію так і обов'язкову, в 2001 р. ухвалено Уніфікований закон САШ «Про медіацію», та для здійснення міжнародної медіації, Комісією Організації Об'єднаних Націй був прийнятий Типовий Закон « Про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру »[6].

В 2008 році затвердили Європейську комісію Директиви « Про деякі аспекти медіації в цивільних та комерційних справах», що дозволило визнавати медіацію, частиною судових процедур і застосовували позасудовим порядком, як у міжнародних та і у внутрішніх спорах, в п.8 Преамбули

зазначено: «ніщо не повинно заважати застосовувати ці положення також у внутрішніх медіацій них процесах»[7].

У Європейському союзі, медіація розглядається як добровільне волевиявлення сторін залучити незалежну сторону з метою самостійного вирішення виниклого спору, під час якого медіатор зберігає власну неупередженість і конфіденційність інформації.

У сучасному розумінні термін «медіація», розуміється як, посередництво в спорі між особами, державами та іншими учасниками спору або конфлікту, як є формою позасудового вирішення спорів за допомогою третьої нейтральної, неупередженої сторони - медіатора - з метою пошуку взаємовигідного рішення конфлікту для його сторін. Роль медіатора прописана в законодавчих актах, зазвичай, цю роль виконує фізична особа, закріпленого законодавством віку з відповідними знаннями та кваліфікацією медіатора.

Тобто, Медіатор є неупередженою, нейтральною та незалежною особою, яка допомагає сторонам конфлікту (спору) проводити переговори, налагодити комунікацію та досягти порозуміння щодо шляхів виходу з конфлікту та укладення відповідної угоди.

Тож, роль медіатора часто виконують як юристи так і адвокати з відповідними знаннями та кваліфікацією медіатор. Для того, щоб мати право працювати медіатором потрібно пройти навчання, в різних країнах це навчання має свої особливості та терміни. У США, для початку практикування медіації, потрібно пройти навчання обсягом підготовки 40 годин теоретичного та практичного навчання базовим навичкам медіатора.

Важливо сказати, що в деяких країнах існує практика застосування медіації на професійній та непрофесійній основі. Зокрема в Австрії розрізняють акредитованих та неакредитованих медіаторів, для акредитації, особа повинна бути в списку, що надається регіональним Верховним Судом та відповідати певним критеріям: вік від 28 років, професійна підготовка не менше 200 годин в одній з акредитованих установ[8, 10].

Проте, аналізуючи участь адвоката в процедурі посередництва як медіатора в розвинених країнах, варто сказати що він має певні відмінності за рахунок певної специфіки від виконання ролі медіатора іншими особами (конфліктологами, психологами, соціологами та ін.), оскільки адвокат є кваліфікованим юристом, який надає правову допомогу на професійній основі, він несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків, в тому числі – за порушення адвокатської таємниці.

Багато сучасних адвокатів стверджує, що велика кількість справ, для їх вирішення не потребує судового розгляду, достатньо такого виду вирішення конфлікту, як досудовий розгляд. Тож, актуальність альтернативного виду вирішення спору, перебуває на високому рівні потреби, особливо на сучасному етапі розвитку України.

На нашу думку конституційною основою позасудового способу вирішення спору є ч. 4 ст. 55 Конституції України, що говорить про право кожного захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами[9,с.1].

Медіація на сьогодні, широко застосовується та розвивається в країнах Європи і цей спосіб виявився доволі ефективним. Оскільки, медіація - добровільна, позасудова, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів[10], При цьому фокус зосереджено на інтересах сторін, а не на правових позиціях та договірних правах. У разі медіації конфліктуючі сторони самі знаходять рішення[11, с.1], тому вона виступає однією з найзручніших альтернативних способів вирішення спору.

Наразі в Україні цей альтернативний спосіб не є розвинутим і не завжди застосовується в тих справах, які потребують саме такий вид розв'язання спору. Нажаль, наш законодавець вже на протязі десятиліття не приймає проект Закону «Про медіацію», чим не дає розвиватись медіації в Україні на законних основах, що гальмує такий потрібний альтернативний спосіб вирішення спорів.

Такий альтернативний спосіб вирішення спорів, потрібен громадянам України, оскільки це допоможе не лише розвантажити судову систему, дати можливість безкоштовним адвокатам глибше аналізувати справи з якими вони працюють, а й зекономити час, гроші та допоможе сторонам що перебувають в медіації задовольнити свої потреби які виникли в спорі якщо навіть не повністю то більшою мірою, а ніж це може надати чітке законодавство.

На сьогодні, в нас існує Національна асоціація медіаторів України, що є великим кроком у впровадженні такого альтернативного способу в системі розв'язання спорів та популяризації такого способу, якій є ефективнішим в досягненні задоволення потреб в спорі. Та все ж для розвитку, потрібне законодавче закріплення та чітко визначені законом критерії особи медіатора.

Для здійснення ролі медіатора, особа повинна мати певні особистісні характеристики, вміння перебувати в конфлікті нейтральним та неупередженим, мати знання в різних галузях, зокрема права, оскільки медіація є досудовим розглядом спору. Особа повинна мати вищу освіту та пройти базову підготовку у сфері медіації в Україні або за її межами[10].

Постає питання, чи може адвокат виконувати функцію медіатора. На нашу думку, здійснювати медіативну функцію можуть лише спеціально підготовлені для розв'язання конфлікту адвокати-медіатори, які відповідають певним вимогам, зокрема пройшли курс підготовки та являються сертифікованими медіаторами.

Адвокат-медіатор повинен мати знання не лише в сфері права, а й у психології, соціології та педагогіки, оскільки такі знання є необхідними для виконання ролі медіатора, особи що допомагає знайти спосіб вирішення конфлікту.

Тож, проаналізувавши законодавство, можемо сказати що адвокат може виконувати роль медіатора, оскільки ст..7 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не містить обмежень щодо несумісності адвокатської діяльності з практикою у сфері медіації. Вищезгаданим Законом України, статтею 19 вказано невичерпний перелік видів адвокатської діяльності, посилаючись на

статтю 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» в якій зазначено що, під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги[12], медіацію, можна віднести до переліку поданого в статті 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Що надасть адвокатам розширити свою діяльність, зокрема на такий вид діяльності як медіація.

Література:

1. Ясиновський І.Г. Історичний аспект розвитку інституту медіації та сучасні тенденції його розвитку. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.:Юриспруденція. 2014 № 10-2 том 1 [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc10-2/part_1/11.pdf
2. Сарвас М. Колонка юриста: що дає новий Закон «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 20.02.2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://dyvys.info/ 2018/02/20/kolonka-yurysta-shho-daye-novyj-zakon-pro-tovarystva-zobmezhenoyu-ta-dodatkovoyu-vidpovidalnisty
3. Arnold M. Zack and Thomas A. Kochan. Mediation and Conciliation in Collective Labor Conflicts in the USA / Mediation in Collective Labor Conflicts / Martin C. Euwema, Francisco J. Medina, Ana Belén García, Erica Romero Pender (editor). – Cham, Switzerland: Springer Open, 2019. – p. 310-311.
4. Meta G., Tohmelkin G. Mediacia – mistetstvo virishuvatt konflikty. Znayomstvo z teorieyu, metodom i profesiynimi tehnologiyamy. / G. Meta, G. Tohmelkin – M. : Vid. Verte. – 2004 p. – S. 320.
5. Маан Б., ван Рі Р., Сергєєва А., Романадзе Л., Родченко В. Відновне правосуддя в Україні в контексті нового кримінального кодексу України 2020р.- С. 28 [Електронний ресурс] – Режим доступу: :https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6913/1/%D
6. Про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру : Типовий закон. 2002р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l17
7. Директива 2008/52/ЕС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95
8. Про медіацію, або як швидко вирішити конфлікти, не звертаючись до суду: Збірник статей: Український Центр Медіації при Києво-Могилянській бізнес Школі. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.academia.edu/3371628/History_of_Mediation_Movement_2010_Как_все_начиналось_история_зарождения_и_развития_медиации_.
9. Конституція України [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254
10. Проект Закон України «Про медіацію» [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3504&skl=10
11. Єрьоменко Г. керівник Українського Центру Медіації, к.ю.н. Перспективи розвитку медіації в Україні. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrmediation.com.ua/files/content/Perspectyvy.pdf.

12. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507617?find=1&text=%D0%B7%D0

Ясковець О.А.,
старший викладач кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Віннічук І.В.
студентка 4 курсу Навчально-наукового інституту права
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МИТНИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ

З давніх-давен митниця вважається одним з найголовніших елементів державності та незалежності. За її допомогою відбувалося наповнення державної скарбниці, контроль за національною територію, її цілісністю, захист населення та розвиток зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. Як відомо, що під впливом різних чинників на протязі усього часу формування митної сфери відбувалися різноманітні перетворення. Основним завданням митних органів є забезпечення митної безпеки, що полягає у захисті національного виробника, у запобіганні ввезенню в державу заборонених та небезпечних товарів, забезпеченні надходження мита до державного бюджету.

На даному етапі становлення нашої держави, де чітко простежується вектор європейських норм особливо значення набуває державна політика в митній сфері. Як відомо, що одним з найважливіших завдань нашої країни є реформування митних органів і їх адаптація до вимог Європейського союзу, з метою зменшення кількості порушень митних правил та створення більш чіткого і прозорого механізму вирішення митних спорів. Адже існування таких порушень завдає непоправних збитків державі, підриває її економіку та авторитет на міжнародні політичній арені. У сьогоденні таке явище, як порушення прав громадян у митній сфері, породжує величезну кількість митних спорів. Які у свою чергу є проблемними через недосконаліть законодавства і невизначеність норм, щодо їх врегулювання.

Метою публікації є дослідження історичного процесу розвитку митних спорів на теренах України, для забезпечення більш чіткого механізму їх врегулювання. Історію розвитку законодавства при вирішенні митних спорів найкраще досліджувати у поєднанні питань, у який спосіб розвивалося митне законодавство в Україні, особливо, в тих державах, до складу яких входила наша держава в різні періоди історії.

Вирішення адміністративно-правових спорів висвітлювалося в роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема, В. М. Бевзенка, О. А. Дмитрикової, Т. М. Заніної, Є. С. Легашової, Д. В. Луценка, Т. О. Мацелик, С. В. Овсяннікова, В. П. Тимощука, Я. С. Рябченко та ін. Окремі історичні аспекти становлення адміністративно-правових спорів розглядали Н. Б. Писаренко, А. В. Сагун, В. А. Сьоміна, М. Труш, А. В. Чубаров та ін.

Історично склалося так, що розвиток митної справи завжди був в пріоритеті держави. Відповідно до ст.1 Конституції України, яка визначає Україну як суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу, а ч. 3 ст. 2 проголошує її територію в межах існуючого кордону цілісною і недоторканною [1]. Так, ст. 8 Митного кодексу України відносить виключну юрисдикцію України на її митній території до принципів здійснення державної митної справи [2].

Ще із часів стародавнього Вавилону, тобто з початку II тис. до н. е., в усіх державах впроваджувався огляд та збір мита з товарів, що ввозилися [3, с. 12]. Як відомо, з історичних джерел, одним із перших митників був Матвій, який збирав податки для імперського Риму, а першим митним порушенням було ухилення від сплати податків.

Однак немає достовірно точних доказів, коли митна справа мала місце на території нашої держави. Але перші відомості про мито на території сучасної України занотовано ще в IX ст., за часів могутньої Київської Русі. Так, Є. Осокін вважав, « що система митних давньоруських правил була завезена грецькими священиками князю Володимиру для розповсюдження християнства, тобто у 988–989 рр. [4, с. 21]». Адже фінансова діяльність князів,

залежала від зібраної данини. До інших джерел княжих доходів належали: платня за судочинство, штрафи і мито. До речі, саме тоді і з'явилося у слов'янській мові слово « мито » і « митник » [5, с. 16]. Так і з'явилося на території сучасної України поняття «мита, як платні за провіз товарів територією держави».

Варто зазначити, що за часів Київської Русі з'явились перші згадки про відповідальність у митній сфері. Так, збірка законів Київської Русі «Руська правда» містила правила торгівлі, порядок сплати мит, застосування санкцій за контрабанду [6, с. 3]. Прикладом може слугувати такий різновид штрафу, як «промит», який встановлював подвійну ставку мита за провезення або спробу провезення товару злочинним шляхом. У судебнику князя Володимира було зазначено, що за спробу таємного ввезення товару без сплати мита передбачається покарання у вигляді конфіскації товару та побиття батогом перевізника. Та вже у XII–XIII ст. зі збільшенням митних зборів у віддалених князівствах зростає потяг людей до незаконного провозу товарів. Саме у цей час формується система штрафів та інших покарань за порушення встановлених правил перевезення та продажу товарів. Поряд зі штрафом «промит», з'являється «заповідь» – це свого роду пеня за несплату мита під час продажу (купівлі) коней, а також штраф за таємне перевезення товару без сплати мита [7, с. 126].

Свій вплив на митну справу в XIII ст. здійснила і навала монголо-татар. Внаслідок цього було введено нове поняття «тамга», яке у тюркських народів означало знак, клеймо, тавро, печать, що проставлялось на майні та підтверджувало право власності роду. В подальшому «тамгою» почали називати мита, що стягувались під час торгівлі на ринках і ярмарках. Від слова «тамга» було утворене нове поняття – «тамжить», тобто накладання тамги як доказу факту сплаченого податку, яке поступово витіснило поняття «збирання мита», а місце збору, де товар «тамижили», отримало назву «таможня». Щодо правової основи встановлення митних зборів і мит існували уставні грамоти,

адресовані окремим містам, які встановлювали види та розміри зборів, порядок їх сплати, відповідальність за порушення митних правил [8, с. 28–31] .

Щодо часів козацької доби, тут варто наголосити, що існувала сувора система покарань за спробу реалізації іноземними купцями товарів за посередництва українських купців, які мали пільги. За таке порушення усі товари підлягали конфіскації митниками. Будь-яке порушення правил, встановлених правовими актами, щодо перевезення товарів і цінностей через кордон отримало назву «контрабанда», а винні у скоєнні зазначених дій підлягали покаранню. Система санкцій за порушення митних правил була досить жорсткою. За контрабандне ввезення тютюну жорстоко били та прилюдно соромили, за контрабандне перевезення алкогольних напоїв карали биттям батогом та відрубуванням рук і ніг [9, с.73]

Наприкінці XVII ст. коли Російська імперія починає процес встановлення тотального контролю над Україною і знищення її державності. Відповідно, на території України розпочинається процес ліквідації митної системи як самостійного елемента. Введення протекціоністського тарифу 1822 р. та перехід Росії на протекціоністську політику з 1877 р., а також будівництво залізниць і розвиток зовнішньої торгівлі на півдні та сході країни призвело до поширення контрабанди не тільки на державному кордоні, а й у торгових та промислових центрах Росії. Відповідно й боротьба з порушеннями митних правил та контрабандою набувала загальнодержавного значення. Одним із важливих факторів успішної боротьби з порушеннями митних правил та контрабандою є розвиток законодавства щодо боротьби з незаконним перевезенням товарів. І саме у даний період з’являється відповідальність за контрабанду, як за самостійне правопорушення. Правові основи боротьби з порушеннями митних правил та контрабандою, що зазначались у кримінальних уложеннях, митних статутах та інших документах, свідчать про те, що держава посилювала міри покарання за порушення митних правил та контрабанду шляхом переходу від адміністративної відповідальності до кримінальної за дані протиправні діяння [10]. У Російській імперії в 1729 році виходить перший указ

по боротьбі з контрабандою: «О неявлениях в Таможнях и утаенных от пошлин товаров». Поняття «контрабанди» в Росії в той час не існувало, а використовувався термін «непорядки», який розуміли як ввезення товарів «таємно» і продаж ввезених товарів без мита. Також були запропоновані методи боротьби із зазначеними діями [7, с. 127].

На початку XIX ст. контрабанда на території сучасної України набула загрозливих масштабів.

Після Жовтневої революції 1917 року Радянським урядом – Радою народних комісарів (РНК) було вжито рішучі заходи для припинення контрабанди. Так, зокрема, було видано Декрет РНК від 03.01.21 р. «Про реквізиції і конфіскації». Варто зазначити, що відповідальність у галузі митних порушень була встановлена Кримінальним кодексом УРСР 1927 року [7, с. 127]. Також у цьому році був прийнятий Адміністративний кодекс у якому був відсутній судовий порядок оскарження рішень, дій і бездіяльності суб'єктів публічної влади.

Так, зокрема, Митний кодекс 1964 року до повноважень Головного митного управління відносив розробку і здійснення заходів по боротьбі із порушеннями митних правил та контрабандою. А повноваження щодо накладення штрафів за дані протиправні діяння належали керівникам митниць. А уже з редакції 07.12.1984 року Кодексу УРСР про адміністративні правопорушення вперше закріплено поняття контрабанди як порушення митних правил.

Доречно відзначити, що конституційне закріплення права громадян на звернення вперше відбулося в 1977 році (ст. 49 Конституції СРСР), де вказувалось, що громадяни мають право вносити в державні органи і громадські організації пропозиції про поліпшення їх діяльності, критикувати недоліки в їх роботі.

Тому, після того, як Конституція 1977 вступила в силу, закон «Про порядок розгляду пропозицій, заяв і скарг громадян» перестав існувати, а в

1980 році був прийнятий у новій редакції та діяв в Україні зі змінами та доповненнями до прийняття у 1996 році Закону «Про звернення громадян»[11].

Зменшення впливу партійних структур, нестабільність останніх років існування та недосконаліть СРСР, його невідповідність тогочасним умовам сприяли закономірному етапу, на який стає Україна – здобуття 24 серпня 1991 р. незалежності. Відповідно, розпочинається нова історія становлення української митниці. Першим кроком, було здійснено реорганізацію Управління державного митного контролю при Раді Міністрів УРСР та утворення на його основі Державного комітету митного контролю України, що було закріплено постановою Кабінету Міністрів Української РСР "Про порядок реалізації Закону УРСР "Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української УРСР" № 12 від 24 травня 1991 р.

Так на початку грудня 1991 року відповідно до першого Указу Президента України першим центральним органом державної виконавчої влади у митній сфері став Державний митний комітет України.

Варто наголосити на тому, що «завдання Державного митного комітету України були пов'язані, насамперед, із забезпеченням економічної безпеки країни, розвитком міжнародного співробітництва, активізацією зовнішньоекономічної діяльності, боротьбою із контрабандою, удосконаленням митних процедур, захистом населенням, контролюванням за дотриманням законодавства.

Так, можна зауважити, що міжнародний вектор розвитку митної системи України та її гармонізації із міжнародними митними стандартами простежується ще із початку незалежності» .

Але тут варто наголосити новітня історія існування митниці на даний час уже пройшла 5 періодів реформування, зокрема:

- Державний митний комітет України (1991—1996);
- Державна митна служба України (1996—2012);
- Міністерство доходів і зборів України (2012—2014);
- Державна фіскальна служба України (2014—2019);

- Державна митна служба України (з 2019);

« Державна митна служба України (Держмитслужба) — утворений у 2019 році центральний орган виконавчої влади України, який реалізує державну митну політику та державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань державної митної справи. Діяльність служби спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів. Положення про Державну митну службу затверджене 6 березня 2019, а зареєстровано юридичну особу 18 липня 2019.Особу створено шляхом поділу Державної фіскальної служби, яка була переведена у стан припинення 17 травня 2019, але продовжує реалізовувати відповідні повноваження до повного старту роботи митної та податкової служби» [11].

З часу проголошення незалежності України було прийнято три Митні кодекси (1991 р., 2002 р. та 2012 р.), що було зумовлено вимогами часу та завданнями, які ставились перед ними. Кожен Митний кодекс містив норми відповідальності за порушення митних правил, характеристики складів правопорушень, визначення специфіки стягнень за їх скоєння, порядку їх застосування [7].

У Митному кодексі України, прийнятому 1991 р., в окремому розділі законодавцем було сформульовано 18 складів порушення митних правил, а також у Главі 2 Розділу VIII визначено особливий порядок провадження щодо них. Слід зазначити, що в Митному кодексі України 1991 р. не вказувалось на втрату чинності норм Кодексу України про адміністративні правопорушення, які передбачали підстави відповідальності за порушення митних правил. До 17 травня 2001 р. ст.ст. 208, 208-1, 209 Кодексу України про адміністративні правопорушення існували поряд зі статтями Митного кодексу України 1991 р., які встановлювали перелік та склад митних правопорушень, попри на значні відмінності у кваліфікації цих діянь [7].

Митний кодекс України 1991 р. значно розширив коло правопорушень у митній сфері, його процесуальна частина мала схематичний характер, тому

багато аспектів регламентації провадження за цією категорією справ залишилося поза межами Митного кодексу України. Невизначеність у питаннях поняття контрабанди та порушення митних правил призвели до суттєвого послаблення боротьби з незаконним переміщенням предметів через митний кордон України. Даний акт, як і Митний кодекс СРСР 1964 р не містив положень, що стосуються порядку оскарження рішень і дій (бездіяльності) митних органів та їх посадових осіб [7] .

У Митному кодексі України 2002 р. цей інститут закріплено у розділі XVIII «Порушення митних правил і відповідальність за них. Відповідальність осіб, які беруть участь у провадженні в справах про порушення митних правил»

Прийнятий у 2012 р. Митний кодекс України (МК) утворив правову основу для реалізації завдань, що були продиктовані вимогами часу та поставлені перед органами державної фіскальної служби України у сфері реалізації державної митної політики, головним серед яких є реформування для виведення її на новий рівень якості надання послуг суспільству і бізнесу з одночасним неухильним гарантуванням митних інтересів держави. Однією із суттєвих змін у цьому Кодексі є те, що відбулася декриміналізація товарної контрабанди, тобто її переведено з категорії кримінальних злочинів до адміністративних правопорушень. Також у Митному кодексі України 2012 р. було скорочено перелік видів порушень митих правил та переглянуто стягнення, які можуть застосовуватись. Але нічого не згадується про вирішення митних спорів.

Щодо наукового дослідження митних спорів в Україні, то простежується відсутність чіткої, визначеної наукової роботи у якій були б зібрані усі аспекти щодо митних спорів. Такі науковці як М.В Калантай, В.В Рева, С.В Коробенко та ін. пробують більш детально дослідити дану тематику. «Разом з цим, питання оскарження громадянами незаконних рішень, дій або бездіяльності митних органів, їхніх посадових і службових осіб і в адміністративному порядку, і у судах ще недостатньо вивчені та потребують подальшого наукового аналізу» стверджує В.В Рева.

Завдяки вивченню сучасного законодавства у сфері митної діяльності в Україні можна зробити висновок, що відповідальність за порушення митних правил, є міжгалузевим інститутом, що поєднує в собі правові норми, різних галузей законодавства. Так, тільки за останні роки реформування митних органів проходило декілька раз, що у свою чергу сприяє кількості нових митних спорів, а саме зміна правил, не чіткість законодавства, довга паперова тяганина, не визначеність суб'єктів- це чинники, які породжують дані спори. Отже, проаналізувавши генезис розвитку митної справи в Україні, зокрема законодавчого врегулювання митних спорів, можна констатувати про чітку не визначеність законодавства, мало досліджуваність даної категорії спорів сучасними науковцями, а також людський фактор, особливо в нестабільних умовах, які сприяють порушенням на митниці.

Література:

1. Конституція України [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141.– Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
2. Митний кодекс України [Електронний ресурс] //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 44-45, № 46-47, № 48, ст.552) – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text.
3. Основи митної справи: навч. посібник. За ред. П.В. Пашка. 2-ге вид. Київ: Знання, КОО, 2002. 318 с.
4. Осокин Е. Г. Внутренние таможенные пошлины в России. Казань: Губ. тип. 1950. 178 с.
5. Кормич Л.І. Формування митної політики як умова ефективної боротьби з контрабандою. Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. Кер. авт. кол. А.І. Комаров, О.О. Крикун. Київ, 1998. 647 с.
6. Кисловский Ю.Г. Контрабанда. История и современность. Москва, 1996. 430 с.
7. Яромій І.В. Історико-правове дослідження становлення інституту порушення митних правил в Україні / І.В.Яромій // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2018. – № 1 (90). – С. 125-130 – Режим доступу: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/2589/1/26.pdf
8. Марков Л.Н. Очерки по истории таможенной службы. И.,1987. 156 с.
9. Гребельник О.П. Основи митної справи: навч. Посіб. К.: Центр навч. Літ-ри, 2003. 600 с.
10. Бабенко А.Ю. Генезис та еволюція інституту відповідальності за порушення митного законодавства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:. http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc24/24.pdf.
11. Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 № 393/96-ВР. [Електронний ресурс]:–Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України» від 06.03.2019 №

227 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text.
13. Сухарева Н. В. Некоторые вопросы таможенных споров, рассматриваемых арбитражными судами. Труды МГЮА: сб. статей. Москва: Юристъ, 1999. №5. 254 с.

РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

Гайдук О.Г.
заступник директора Рівненського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, завідувач відділу криміналістичних видів досліджень
м. Рівне, Україна

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ВАРТОСТІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Відповідно до статті 1. ЗУ «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об’єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

Підставою проведення судової експертизи, згідно з ст. 7^1 Закону, є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою – якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб.

Відповідно до законодавства (статті 121, 122 Кримінального процесуального кодексу України (4651-17), стаття 275 Кодексу України про адміністративні правопорушення (80732-10)) за свідками, потерпілими, законними представниками потерпілих, цивільними позивачами, представниками цивільних позивачів, а також експертами, спеціалістами і перекладачами зберігається середня заробітна плата за весь час, затрачений ними у зв’язку з явкою та викликом до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення.

Водночас, відповідності до Інструкції про порядок і розміри компенсації відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, затвердженої ПКМУ від 1 липня 1996 р. № 710 проводять судову експертизу у справах про адміністративні правопорушення за рахунок та у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України на відповідний рік на проведення судових експертиз» [1].

Вартість проведення експертиз, що призначаються у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення, та досліджень за матеріалами кримінальних проваджень, що призначаються органами досудового розслідування, прокуратури та суду, визначається відповідно до нормативної вартості однієї експертогодини у державних спеціалізованих установах судової експертизи, та з урахуванням фактично витраченого часу на проведення судової експертизи.

У разі проведення біологічної експертизи до розміру вартості проведення експертиз додається вартість фактично витрачених матеріалів (крім канцелярських товарів) та реактивів, яка визначається за окремою калькуляцією.

На перший погляд, все чітко і ясно. Проте вказана норма стосується проведення експертиз, що призначаються у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення, та досліджень за матеріалами кримінальних проваджень, що призначаються органами досудового розслідування, прокуратури та суду. Однак, спеціальні знання необхідні і в інших процесах. Так, наприклад, згідно з ст. 106 Цивільного процесуального кодексу України,

як і ст. 101 Господарського процесуального кодексу України учасник справи має право подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення.

На сьогодні одним з основних нормативних документів, який регулює питання надання платних послуг підрозділами Експертної служби МВС є Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 року № 795, якою затверджено Перелік платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання (далі – Перелік № 795).

Відповідно до Переліку № 795 до послуг, які надаються згідно з основною діяльністю підрозділами Експертної служби є проведення судової експертизи в цивільних та господарських справах, досліджень та оцінки на замовлення, а також наведений перелік видів судових експертиз і їх фіксована вартість в залежності від складності експертиз [2].

Ураховуючи видання ряду нових нормативних документів, що регулюють діяльність Експертної служби МВС, узагальнення практики надання платних послуг підрозділами Експертної служби МВС, а також те, що протягом тривалого часу з моменту затвердження Переліку № 795, зміни які до нього вносилися, в основному стосувалися діяльності підрозділів Національної поліції, територіальних органів з надання сервісних послуг МВС, підрозділів ДМС, виникають ряд проблемних питань у частині визначення вартості судової експертизи.

Під час визначення складності враховується сукупність таких ознак як: кількість об’єктів, що досліджуються, кількість питань що вирішується судовою експертизою та кількість спеціальних методів дослідження, що використовуються судовим експертом [3].

Однак на практиці нерідко виникають ряд проблем щодо однозначного визначення складності судової експертизи. Наприклад, об’єктом дослідження будівельно-технічної експертизи є шляхопровід протяжністю більш як двадцять кілометрів в іншій області, на вирішення поставлене лише одне питання.

Судовому експерту для надання достовірного висновку на поставлене питання необхідно:

- здійснити виїзд до об'єкта (а це сусідня область), детально його дослідити (сфотографувати, описати, виміряти його), а це більше двадцяти кілометрів;

- провести аналіз актів виконаних робіт та зіставити дані з власними розрахунками;

- оформити висновок.

Виходячи з наявних ознак це проста експертиза, а по факту та рентабельності її сміло можна віднести, як мінімум до середньої складності.

З огляду на вищезазначене, перш за все спадає думка про те, що Експертній службі МВС необхідно відмовитися від чіткого Переліку судових експертиз та зазначення конкретної вартості, як це зроблено у постанові КМУ від 27 липня 2011 року № 804, якою затверджено перелік платних послуг, що надаються науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції та якою встановлено, що вартість проведення судових експертиз та експертних досліджень, включених до переліку платних послуг, що надаються науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції Згідно вказаного нормативного документа вартість визначається відповідно до нормативної вартості однієї експертогодини, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710 "Про затвердження Інструкції про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів" [4].

Проте і в цьому випадку, на нашу думку, також є ряд проблемних питань.

Наявний фіксований розрахунок вартості експертиз/дослідження дозволяє ознайомитися потенційному ініціатору (замовнику) судової

експертизи/висновку з орієнтовною вартістю судової експертизи/дослідження з відкритих джерел, та відповідно зважити економічну доцільність замовлення послуги.

Про необхідність розроблення калькуляції вартості судових експертиз наголошено також в узагальнені судової практики застосування районними судами Харківської області та Апеляційним судом Харківської області процесуального закону під час вирішення клопотань про призначення експертизи по цивільнім справам .

На сьогоднішній день, йдеться в узагальненні, експерти зазначають необґрунтовані суми за проведення експертних досліджень, що ускладнює доступність послуг для сторін у справі. Під час проведення узагальнення були виявлені випадки ухилення сторін від участі в експертизі. Виходячи з цього, доцільно зобов'язувати науково-дослідні установи судових експертиз складати калькуляції вартості проведення експертиз із вмотивованими поясненнями та обґрунтуванням їх у висновках.

А яка ж практика за кордоном?.

Естонська республіка.

Законом Естонської республіки про судову експертизу визначено, що:

Витрати на експертизу – це витрати, понесені експертом або експертним агентством у зв'язку з проведенням експертизи та участю у провадженні, і, у виправданих виняткових випадках, витрати, понесені особою поза провадженням у зв'язку з роботою експерта експертиза [5].

Експерт додає до експертного висновку, який подається до суду, прокуратури, слідчого органу або позасудового провадження, заяву із зазначенням вартості експертизи відповідно до встановленого прейскуранта та обґрунтованих витрат, пов'язаних з участю у провадженні за статтями витрат. Подається додаткова заява щодо витрат, понесених після подання експертного звіту.

Якщо експерт відмовляється проводити експертизу на підставі, передбаченому законом, подається довідка про вже понесені витрати. Суд,

прокуратура, орган досудового розслідування або позасудовий орган оцінюють обґрунтованість понесених витрат та обставини відмови у проведенні експертизи, а потім визначають суму, що підлягає відшкодуванню або відмові відшкодувати витрати.

Суд, слідчий орган, прокуратура або позасудовий орган, що проводить провадження, несе витрати на експертизу, а витрати на них стягуються або не стягуються у порядку, передбаченому процесуальним законодавством.

Виконання експертизи в експертній установі фінансується з державного бюджету.

Витрати на проведення експертизи, яку проводить державний експерт та інша особа, призначена експертом особою, яка веде провадження, відшкодовуються у порядку, передбаченому процесуальним законодавством.

Прямі витрати, понесені особою поза процедурами у зв'язку з проведенням експертизи, компенсуються в обґрунтованих випадках, якщо витрати ще не були покриті платою, сплаченою експерту. Такі витрати – це витрати на використання ресурсів, якими володіє особа, які були понесені виключно на проведення експертизи, включаючи транспортні витрати, допоміжний персонал та матеріали та обладнання, що використовуються для проведення експертизи.

Розділом 2 Закону встановлені конкретні ціни на дослідження, що проводяться у експертній установі. Слід зауважити, що фіксована ціна залежить, в деяких випадках, і від кількості об’єктів. Наприклад. Вартість експертизи зброї становить 420 Євро, а бухгалтерська експертиза для одного підприємства 1585 Євро.

Республіка Білорусь.

Відповідно до Інструкції «Про порядок проведення на платній основі експертиз за зверненнями громадян, в тому числі індивідуальних підприємців, і юридичних осіб», затвердженої постановою Державного комітету судових експертиз Республіки Білорусь від 02.02.2016 № 8, в центральному апараті та

територіальних органах Державного комітету судових експертиз Республіки Білорусь визначено порядок проведення на платній основі експертиз [6].

Вартість проведення експертизи складається (складається) з витрат на проведення експертизи, а також рентабельності, розрахованої у відсотках від вартості робіт, і визначається в договорі.

Вартість експертизи складається з вартості матеріалів, витрачених на проведення конкретної експертизи, вартості робіт, витрат на поточний ремонт експертного (спеціального) устаткування, а так само рентабельності, у випадках, передбачених законодавством.

Вартість робіт розраховується виходячи з кількості часу, фактично витраченого на проведення експертизи, і вартості 1 години роботи експерта (спеціаліста).

Вартість 1 години роботи експерта (спеціаліста) визначається на підставі даних бухгалтерського обліку та звітності виходячи з діючих умов оплати праці експертів (фахівців) з урахуванням річного балансу робочого часу, кількості посад і рівня накладних витрат.

Через накладні витрати у вартість години роботи експерта (спеціаліста) пропорційно включаються комунальні витрати, послуги зв'язку, транспорту, витрати на утримання апарату управління, загальногосподарські та інші поточні витрати по забезпеченню діяльності Державного комітету, а також амортизаційні відрахування.

При розрахунку вартості беруться дані бухгалтерського обліку окремо по кожному органу Державного комітету, що дозволяє максимально об'єктивно і економічно обґрунтовано відобразити всі витрати, пов'язані з проведенням експертизи. Таким чином, вартість 1 години роботи експерта (спеціаліста) варіюється від 26 рублів 16 копійок - 27 рублів 60 копійок в територіальних органах Державного комітету, до 35 рублів 61 копійки в центральному апараті, де більш високий рівень оплати праці і сконцентровані дорогі основні засоби.

Латві́йська Респу́бліка

Витрати на проведення експертизи визначаються постановою Кабінету міністрів № 530 від 5 вересня 2017 року "Прайс-лист на платні послуги Державного бюро судових експертиз". Слід зазначити, що у прайс-листі вартість експертизи теж фіксована, однак різниця в залежності від кількості об'єктів [7].

Наприклад: дактилоскопічне дослідження 186,61 Євро за 1 дослідження, або 1 людину, а от експертиза документів вартість становить 189,15 Євро за дослідження не більше 2 документів або 5 сторінок.

На кожну експертизу офіс готує рахунок-фактуру, який видається клієнту або надсилається на поштову адресу, вказану клієнтом.

Якщо рахунок-фактура не оплачений до зазначеного терміну, офіс вважає, що клієнт не погоджується з умовами платної послуги і подані матеріали повертаються клієнту без проведення опитування. Якщо клієнт вважає, що вартість обстеження висока, він може письмово попросити вивчити меншу кількість об'єктів. У цьому випадку клієнту виписується новий рахунок. Експертиза проводиться в черзі лише після її оплати, що підтверджується випискою з банку. Якщо обстеження оплачується як невідкладна послуга, воно проводиться поза чергою.

Отже, на підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що на даний час єдиного підходу щодо визначення вартості судової експертизи на сьогодні не має. Також враховуючи, що експертні установи України, Латвії і Естонії є членами Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI), яка була заснована з метою поліпшення взаємного обміну інформацією, у тому числі і покращення якості надання послуг доцільно розробити нормативний документ, який затверджував би єдиний порядок розрахунків витрат для експертних установ, що є членами ENFSI і який повинен бути зрозумілим, правильним, детальним та послідовним і відповідати запитам сучасності.

Література:

1. «Інструкція про порядок і розміри компенсації відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за

виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів» затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710. Електронний ресурс. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-96-%D0%BF#Text.

2. «Перелік платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 року № 795. Електронний ресурс. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF#Text.

3. «Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України» затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України 17.07.2017 № 591 (Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України 18 серпня 2017 р. за № 1024/30892) Електронний ресурс. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text

4. «Перелік платних послуг, що надаються науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції» затвердженого постановою КМУ від 27 липня 2011 року № 804. Електронний ресурс. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/804-2011-%D0%BF#Text

5. Закон Естонської Республіки про судову експертизу. Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.riigiteataja.ee/akt/116042014006?leiaKehtiv

6. Офіційний сайт Державного комітету судових експертиз Республіки Білорусь. Електронний ресурс. Режим доступу: https://sudexpert.gov.by/ru/pay.html.

7. Офіційний сайт Державного бюро судових експертиз Латвійської Республіки. Електронний ресурс. Режим доступу: https://sudexpert.gov.by/ru/pay.html.

Гвоздецький В.Д.
доктор юридичних наук, професор,
академік Української академії наук з державного управління,
професор кафедри правових природоохоронних дисциплін
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

ЗАКОНОДАВЧО ВИЗНАЧЕНІ СУБ'ЄКТИ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ЗАХОДИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Проблема запобігання і протидії корупції в Україні, на наш погляд, на сьогоднішній день є однією з найбільш актуальних. Для нашої країни, вказана проблема набула особливої ваги. За інформацією Міжнародної організації Transparency International, за індексом сприйняття корупції населенням Україна посідала: у 2005 році – 107 місце з-поміж 158 країн світу, у 2011 році – 152 місце з-поміж 183 країн світу, у 2012 та 2013 роках – 144 місце з-поміж 177 країн світу, у 2014 році та у 2015 році – 142 місце відповідно, у 2020 році – 117 місце з-

поміж 180 країн світу. Таким чином, за ступенем корупції Україна перебуває серед найкорумпованіших країн світу [1].

У країнах, де корупція набуває значного поширення і суттєво впливає на соціально-економічні процеси, вона із соціальної аномалії (патології) поступово перетворюється на правило, стає звичним способом розв'язання життєвих проблем, нормою функціонування влади та способом життя значної частини членів суспільства. Тобто корупція набуває статусу інституціональної загрози національній безпеці України.

Що ж стосується ситуації, яка склалася на сьогодні, коли на долю України випали тяжкі випробування, проблеми ефективного просування перетворень, протидії корупції набувають доленосного значення. Наразі питання ставиться так: або ми приборкаємо корупцію, реформуємо правоохоронні органи і країну в цілому, або ж на перспективах розвитку України як суверенної, демократичної, правової держави можна буде забути.

До прийняття нового антикорупційного законодавства (2014 року), не було чіткого законодавчого визначення хто повинен протидіяти корупції в Україні [2–6].

Особливістю корупційних правопорушень є те, що вони вчинюються переважно особами, які самі створюють закони та нормативні акти і покликані намагатися примушувати інших до їх неухильного дотримання.

Незважаючи на заходи, які вживаються в Україні щодо протидії корупції, її масштаби збільшуються з року в рік. Зараз можемо з певністю констатувати, що немає жодної сфери суспільного життя, де не панувала би корупція. Тому актуальним і важливим є питання, хто має проводити заходи щодо протидії корупції і які повинні бути ці заходи.

Чинне законодавство визначило суб'єктів, які повинні здійснювати заходи протидії корупції. Відносини, що виникають у сфері запобігання корупції регулюються Конституцією України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII та іншими законами, а також прийнятими на їх виконання іншими нормативними актами [2–8].

Закон України «Про запобігання корупції» регулює правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень, а також визначає *спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції,* це – органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції [2].

Крім того, нове антикорупційне законодавство України передбачає обмеження щодо суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення, проведення попереджувальних заходів з метою запобігання і протидії корупції, що є дещо новим для вітчизняного законодавства. До таких заходів належать: обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, обмеження щодо використання службового становища, обмеження щодо одержання подарунків, обмеження щодо роботи близьких осіб; обмеження щодо осіб, які звільнилися з посад або припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування [2].

У Розділі ІІ Закону України «Про запобігання корупції» передбачено утворення Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – Національне агентство) як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику. Національне агентство утворюється Кабінетом Міністрів України, є відповідальним перед Верховною Радою України і підконтрольним їй та підзвітним Кабінету Міністрів України [2].

Аналіз повноважень Національного агентства, проведений В.В. Ноніком, свідчить, що законодавчо створене повноцінне підґрунтя для впровадження у діяльність Національного агентства методологічного арсеналу та інструментарію Національної системи державного моніторингу корупції (далі – НСДМК), як основи інформаційно-аналітичного забезпечення протидії корупції в органах державної влади та місцевого самоврядування. На думку автора, НСДМК доцільно розглядати як комплексну систему спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу

інформації, що стосується ефективності проведення антикорупційних реформ та заходів антикорупційної стратегії, яка дає оцінку рівню довіри до влади і прогнозує можливі корупційні ризики, розробляє обґрунтовані рекомендації для прийняття рішень, спрямованих на протидію корупційним проявам.

В.В. Нонік уважає, що до основних структурних елементів забезпечення ієрархічності НСДМК належать:

– стратегія забезпечення антикорупційної реформи;

– визначення принципів і напрямів антикорупційної політики;

– визначення векторів забезпечення антикорупційної реформи;

– нормативно-правове забезпечення антикорупційної реформи;

– інституалізація рівнів моніторингу;

– розподіл повноважень із контролю та відповідальності;

– ідентифікація внутрішніх та зовнішніх ризиків і загроз;

– методичне забезпечення оцінювання, уніфікація показників і порогових індикаторів;

– регулювання рівня корупційних проявів за результатами моніторингу [9, с. 69].

Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII визначено основи організації та діяльності Національного антикорупційного бюро України, як спеціального суб'єкта протидії корупції [4].

Національне антикорупційне бюро (далі – Національне бюро) є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових.

Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

Національне бюро, відповідно до статті 4 цього Закону, є незалежним органом і складається з центрального і територіальних управлінь, які є юридичними особами публічного права, виконує обов'язки, визначені статтею 16 і має права, передбачені статтею 17, які, на наше переконання, дозволяють йому успішно запобігати і протидіяти корупції в Україні.

Законом України «Про запобігання корупції» Національна поліція визначена як спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції [2, 7].

Наказом Національної поліції України від 07.11.2015 року № 81, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», постанов Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 року № 830 «Про утворення територіального органу Національної поліції», від 28 жовтня 2015 року № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію», було затверджено «Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України», яким у пункті 3 (три), Розділу ІІ було визначено такі завдання: *«Боротьба з корупцією й хабарництвом у сферах, які мають стратегічне значення для економіки держави, та серед посадових осіб органів державної влади і самоврядування; протидія корупційним правопорушенням і правопорушенням, пов'язаним з корупцією»* [10–12], але 2 вересня 2019 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 841 «Про ліквідацію територіального органу Національної поліції», якою ліквідував як юридичну особу публічного права Департамент захисту економіки як міжрегіональний територіальний орган Національної поліції і доручив Національній поліції забезпечити здійснення функцій і повноважень Департаменту захисту економіки, що ліквідується [13].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2019 року № 867 «Про утворення територіального органу Національної поліції», створено Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України – міжрегіональний територіальний орган у складі кримінальної поліції Національної поліції України, який бере участь у реалізації державної політики з питань боротьби з організованою злочинністю та здійснює оперативно-розшукову діяльність. У своїй діяльності Департамент стратегічних розслідувань керується Конституцією

України, міжнародними договорами України, згода на обов'язкове виконання яких надана Верховною Радою України, законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативними актами та Положенням про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України [14, 18].

Наказом Голови Національної поліції України від 23.10.2019 року № 1077 затверджено «Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України». Відповідно вимог цього Положення, одним із основних завдань Департаменту є: «Протидія корупції серед посадових осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», вжиття заходів з метою виявлення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних з корупцією, та їх припинення відповідно до законодавства України» [15].

З метою продовження державної антикорупційної політики Верховна Рада України 5 листопада 2020 року підтримала в першому читанні законопроект № 4135 «Про засади державної антикорупційної політики на 2020-2024 роки», ухваливши за основу Антикорупційну стратегію на майбутніх п'ять років [16].

Антикорупційна стратегія на 2020-2024 роки складається з 4 розділів: перший розділ присвячений концепції формування антикорупційної політики у 2020-2024 роках та механізму її реалізації. Решта розділів (підвищення ефективності системи запобігання і протидії корупції; запобігання корупції у пріоритетних сферах; забезпечення невідворотності відповідальності за корупцію) цього документу містять опис певних проблем та очікувані стратегічні результати, яких слід досягти для їх розв'язання. В цьому проекті, зазначено, що оптимізація функцій держави та місцевого самоврядування передбачає усунення дублювання повноважень різними органами, тимчасове припинення реалізації малоефективних повноважень, які характеризуються високим рівнем корупційних ризиків. Антикорупційна стратегія також передбачає цифрову трансформацію реалізації повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування, прозорість діяльності та відкритість

даних, необхідність забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов’язані з корупцією правопорушення [16].

Метою Антикорупційної стратегії на 2020-2024 роки є досягнення суттєвого прогресу у запобіганні та протидії корупції, що сприятиме забезпеченню злагодженості та системності антикорупційної діяльності всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування [16, п. 1.2.].

Однак, як слушно зауважує Н.А. Орловська, було б доцільним все ж визначити головні напрями розвитку всієї антикорупційної політики України із врахуванням новітніх методів соціального управління і технологій штучного інтелекту [17, с. 207].

Продовжуючи реформування антикорупційних органів, Верховна Рада України 28 січня 2021 року ухвалила Закон України «Про Бюро економічної безпеки», який передбачає, що Бюро економічної безпеки є центральним органом виконавчої влади, на який покладається протидія правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Цей Закон визначає завдання та повноваження новоствореного органу, контроль за його діяльністю, правовий статус, обов’язки та відповідальність працівників, а також основи співпраці Бюро з іншими установами, підприємствами, організаціями [8].

Ми вважаємо, що ухвалення Закону України «Про Бюро економічної безпеки» посилить ефективність правоохоронних органів у сфері формування та використання фінансових ресурсів держави та її економічної безпеки. Це має зменшити тіньовий бізнес в Україні та збільшити надходження податків (обов’язкових платежів), оптимізувати структури правоохоронних органів, матеріально-технічну базу та скоротити загальну кількість працівників, що протидіють злочинності у сфері фінансів.

9 лютого 2021 року Голова Верховної Ради України підписав закон № 4090, який встановлює терміни ліквідації податкової міліції у зв’язку зі створенням Бюро економічної безпеки. Документом передбачається ліквідація податкової міліції з дня прийняття рішення Кабінетом Міністрів України про початок діяльності Бюро економічної безпеки, але не пізніше 6 місяців з дня набрання чинності Закону

України «Про Бюро економічної безпеки України». Обидва закони направлені на підпис Президенту України [8]. Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» підписано Президентом України 22.03.2021, опубліковано в газеті «Голос України» 24.03.2021, а 25.03.2021 він набув чинності.

Законом України «Про запобігання корупції» органи прокуратури визначені як спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції. До 20 листопада 2017 року вони здійснювали координацію діяльності правоохоронних органів у межах наданих повноважень, визначених Конституцією і законами України [18, 2, 5].

Згідно Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII (п. 5 ст. 7, ст. 8^1, п. 4^1 ч. 1 ст. 15) в системі прокуратури України діє Спеціалізована антикорупційна прокуратура, яку очолює Заступник Генерального прокурора – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, що має такі повноваження:

1) представляє Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру у відносинах з державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, громадськими об'єднаннями, міжнародними організаціями та іноземними органами влади;

2) організовує діяльність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;

3) здійснює розподіл обов'язків між першим заступником та заступником керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;

4) визначає після початку досудового розслідування прокурора, який здійснює повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні;

5) визначає групу прокурорів, які здійснюють повноваження прокурорів в особливо складному кримінальному провадженні, а також прокурора для керівництва такою групою;

6) приймає на роботу та звільняє з роботи працівників Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, які не є прокурорами;

7) в десятиденний строк з дня їх виникнення повідомляє відповідний орган, що здійснює дисциплінарне провадження, про наявність вакантних або тимчасово вакантних посад у Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (Дію пункту 7

частини восьмої статті 8^{-1} зупинено до 1 вересня 2021 року - див. абзац четвертий пункту 2 розділу II Закону № 113-IX від 19.09.2019);

8) контролює ведення та аналіз статистичних даних, організовує вивчення і узагальнення практики застосування законодавства та інформаційно-аналітичне забезпечення підлеглих прокурорів з метою підвищення якості здійснення ними своїх функцій;

9) забезпечує виконання вимог щодо підвищення кваліфікації прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;

10) виконує інші повноваження, передбачені цим та іншими законами України [5].

Державне бюро розслідувань і Служба безпеки України Законом України «Про запобігання корупції» не визначені як спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції, але вони проводять досудове розслідування кримінальних проваджень за фактами корупційних злочинів.

Суб'єктів, які здійснюють заходи щодо запобігання і протидії корупції, залежно від сфери діяльності й повноважень, можна поділити на декілька рівнів.

До першого рівня належать Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро України, органи прокуратури, які здійснюють заходи в межах повноважень, визначених Конституцією України.

Другий рівень суб'єктів протидії корупції – це спеціально уповноважені суб'єкти, які безпосередньо здійснюють заходи щодо виявлення, припинення та розслідування корупційних правопорушень.

До наступного рівня входять суб'єкти, які беруть участь у запобіганні, виявленні, а в установлених законом випадках – у здійсненні заходів щодо припинення корупційних правопорушень, відновленні порушених прав чи інтересів фізичних та юридичних осіб, інтересів держави, а також в інформаційному і науково-дослідному забезпеченні заходів щодо запобігання і протидії корупції, у міжнародному співробітництві.

До таких суб'єктів належать:

1) уповноважені підрозділи органів державної влади; 2) місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування; 3) підприємства, установи, організації незалежно від підпорядкованості та форми власності, їх посадові та службові особи, а також громадяни, об'єднання громадян за їх згодою [19, 20].

Антикорупційне законодавство передбачає, що посадові і службові особи органів державної влади та місцевого самоврядування, юридичних осіб, їх структурних підрозділів у разі виявлення корупційного правопорушення чи одержання інформації про вчинення такого правопорушення працівниками відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, їх структурних підрозділів зобов'язані у межах своїх повноважень ужити заходів щодо припинення такого правопорушення та негайно письмово повідомити про його вчинення спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції [2].

У Декларації про державний суверенітет України проголошено прагнення «створити демократичне суспільство». Демократія передбачає панування основних принципів: легітимність ґрунтується на примиренні індивідуального та колективного; люди послуговуються рівними правами; закон – понад усе; держава відділена від суспільства і є його репрезентативним інструментом [21].

На жаль, поки що жоден із вказаних демократичних принципів не діє в Україні повною мірою.

Література:

1. Індекс сприйняття корупції – 2020. URL: https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2020/

2. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII (в ред. від 04.03.2021). URL: https:// zakon.rada.gov.ua.

3. Про засади державної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII (в ред. від 08.08.2015). URL: https: //zakon.rada.gov.ua.

4. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10. 2014 року № 1698-VII (в ред. від 16.09.2020). URL: https: //zakon.rada.gov.ua.

5. Про Прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII (в ред. від 01.01.2021). URL: https: //zakon.rada.gov.ua.

6. Про очищення влади: Закон України від 16.09.2014 року № 1682-VII (в ред. від 20.03.2020). URL: https: //zakon.rada.gov.ua.

7. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580- VIII (в ред. від 17.03.2021). URL: https: //zakon.rada.gov.ua.

8. Про Бюро економічної безпеки: Закон України від 28 січня 2021 року № 3087-д. URL: https: //zakon.rada.gov.ua.

9. Нонік В.В. Формування інформаційно-аналітичного забезпечення протидії корупції в органах державної влади та місцевого самоврядування. Інвестиції: практика та досвід. 2018/2. № 18. С. 67–72. URL: http://investplan.com.ua/pdf/18_2018/15.pdf

10. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію». URL: https//zakon.rada.gov.ua.

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 року № 830 «Про утворення територіального органу Національної поліції». URL: https//zakon.rada.gov.ua.

12. Наказ Національної поліції України від 07 листопада 2015 року № 81 «Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України». URL: &sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 року № 841 «Про ліквідацію територіального органу Національної поліції». URL: https//zakon.rada.gov.ua.

14. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2019 року № 867 «Про утворення територіального органу Національної поліції». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2019-п

15. Наказ Голови Національної поліції України від 23.10.2019 року № 1077 «Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України». URL: &sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8

16. Законопроект від 5 листопада 2020 року №4135 «Про засади державної антикорупційної політики на 2020-2024 роки». URL: https: //zakon.rada.gov.ua.

17. Орловська Н.А. Концептуальні аспекти Антикорупційної стратегії на 2020-2024 роки: традиції чи новації. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали V Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2020 р.): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С. 204–207.

18. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (в ред. від 01.01.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua.

19. Гвоздецький В.Д. Адміністративно-правові та організаційні засади запобігання і протидії корупції в Україні: дис… д-ра юр. наук: 12.00.07. Київ. 2015. 583 с.

20. Гвоздецький В.Д. Оновлення адміністративно-правового механізму запобігання і протидії корупції в Україні, підтверджено Революцією Гідності. *Міліція України.* 2014. № 11–12. С. 20–29.

21. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року № 55-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12

Давидюк П.П.
старший викладач кафедри спеціальних юридичних дисциплін
Багатко А.С.
студентка 2 курсу Навчально-наукового інституту права
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

ІСТОРІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ І КРИМІНАЛІСТИЧНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

В нас час криміналістика являється досить популярною наукою. Уявлення про неї з більшою чи меншою долею повноти і правильності мають навіть школярі. Це пов’язано з високим ступенем інформатизації, що

характеризує наше суспільство. Крім того криміналістика по своїй суті є прикладною юридичною наукою, яка більш ніж всі інші науки асоціюються в уяві пересічного громадянина з так званим «криміналом», який завжди цікавив, цікавить і мені здається буде цікавити людей. Необхідно також зазначити, що історія криміналістики, як наука виділилась з загального вчення про криміналістику порівняно недавно. Історія криміналістики дозволяє глибше зрозуміти її витоки, соціальну функцію і тенденції її розвитку. Криміналістика являлась специфічною формою діяльності з часів зародження людського суспільства, виникнення якої пояснювалось необхідністю вирішення тих конфліктних ситуацій (кримінально-релевантних подій, які час від часу виникали і виникають в суспільстві). Потрібно сказати, що зародження прийомів і засобів розслідування злочинів, які отримали пізніше назву криміналістичних, безумовно пов'язано з потребами кримінального судочинства, карного розшуку, і судової експертизи.

Юридична наука має велику кількість наукових напрацювань щодо питання криміналістики і криміналістичних установ України. Серед найвідоміших були напрацювання П. Біленчук, А. Кофанов,О. Кобилянський, В. Обрезов, А. Васильев, Б. Шавер, А. Винберг, Р. Белкин, А. Эйсман та ін.

Мета – здійснити історичний та правовий огляди криміналістики і криміналістичних установ україни.

Аналізуючи розвиток історії криміналістики на Україні, необхідно відзначити, що окремі частини території нашої держави в той чи інший період входили до складу тої чи іншої держави, тому аналіз буде проводитись стосовно історії розвитку цих держав.

Необхідно сказати, що окремі способи розслідування злочинів, експертизи і відкриття датуються ще XVII століттям, але народження криміналістики як самостійної науки відбулось в кінці XIX століття. Узагальнюючи джерела виникнення криміналістики можна виділити чотири напрямки виникнення: а в межах формального кримінального права і процесу; в рамках неправового розшуку злочинних елементів; як продовження судової

медицини; виникла сама по собі, в силу необхідності для вирішення проблем ефективної боротьби з злочинністю.

Окрім розвитку окремих напрямків криміналістики, необхідною на мою думку є характеристика тих криміналістично-експертних закладів, що існували в кінці XIX ст. Після судовою реформи 1864 р. до проведення досліджень залучались «обізнані» люди з числа лікарів, поліцейських, професорів, вчителів, які мали «спеціальні пізнання і набули особливого досвіду». Як вже зазначалось медичну експертизу проводили лікарські управи, експертизи в справах підробки грошових знаків – Експедиція заготовлення державних паперів, в окремих випадках Центральна хімічна лабораторія Міністерства фінансів. Досить часто при проведенні складних експертиз звертались до Академії наук, яка здійснювала переважно дослідження судово-медичного та хімічного характеру. З 1912 р. в великих містах були створені кабінети науково-судових експертиз зокрема такі кабінети були створені в Одесі і Києві. Кабінети складались з трьох відділів: фотографічного, кримінально-технічного, та хімічного [1].

Особливу систему криміналістичних закладів становили кримінально-реєстраційні підрозділи поліції. Перший такий заклад був створений в 1890 р., як антропометрична станція. В 1892 відкрилось ще 12 подібних станцій єдина з яких була на території України – це Одеська анторпометрична станція, і лише в 1901 р. така станція була створена в Києві. В цих бюро за допомогою антропометрії та частково дактилоскопії проводилась реєстрація та ідентифікація злочинців. Слід зазначити, що в Росії дактилоскопія не була належним чином оцінена і розглядалась, як допоміжний метод до антропометрії. Хоча можна відмітити, що мало по малу по ініціативі окремих посадових осіб дактилоскопія зайняла належне місце серед методів ідентифікації злочинців [2].

З метою поширення позитивного досвіду та уникнення помилок в криміналістиці проводяться з'їзди експертів-криміналістів. Перший такий з'їзд був проведений 1-9 липня 1915 р. в Петрограді. Його учасниками були

керівники кабінетів науково-судових експертиз, помічники, окремі судді, медики судові слідчі [4].

Наука криміналістика і судові-експертні установи в Україні по справжньому почали створюватись тільки після скасування старих судових установ.

3 грудня 1918 р. декретом Тимчасового робітничого-селянського уряду України була створена Всеукраїнська Надзвичайна комісія, 14 лютого 1919 р. було прийняте «Тимчасове Положення про народні суди і революційні трибунали», а 1 березня 1919 р. – про Народний комісаріат юстиції (НКЮ), який контролював діяльність судів та слідства. Для цього в структурі юстиції було створено контрольно-слідчий відділ.

16 квітня 1919 р. Рада Народних Комісарів УСРР також прийняла декрет «Про організацію карного розшуку», який не тільки закріпив правове положення вже діючих у деяких містах карно-розшукових установ, але й визначив на території держави єдину організацію карного розшуку. Карний розшук УСРР був підпорядкований НКЮ і в структурному відношенні складався з судово-карного розшуку, в обов'язки якого входило вжиття оперативно-розшукових заходів і судово-карної міліції, на яку покладалось проведення дізнання [2].

3 квітня 1920 р. РНК УСРР прийняла «Положення про організацію відділів карного розшуку», яке закріпило в Україні аналогічне, прийнятим у РСФРР, організаційно-правових форм побудови апарату карного розшуку. Тепер він був складовою частиною міліції і переходив у підпорядкування НКВС. Розшук злочинців в основному здійснювався за ознаками словесного портрета, для чого була прийнята «Інструкція по складанню словесного портрета», рекомендовані правила фотографування злочинців і трупів сигналітичним методом.

У 1922 р. губернські відділи розшуку були обладнанні засобами дактилоскопіювання і фотографування. В Україні формувалась єдина дактилоскопічна десятипальцева картотека, в якій карти класифікувались за

основною і додатковою формулою Гальтона-Генрі. Незважаючи на важкі умови Укрцентррозшук та місцева влада приймали міри по підготовці кадрів, проводили спеціальні курси для підвищення майстерності співробітників карного розшуку з окремих напрямків практичної діяльності, швидкими темпами формувалась професійна бібліотека [3].

Постановою РНК УСРР від 10 червня 1923 р. у містах Києві, Харькові, Одесі були створені кабінети науково-судової експертизи, які відновили свою роботу на базі раніше діючих кабінетів. Крім виконання експертиз при розслідуванні конкретних злочинів вони були зобов'язані вести науково-дослідну роботу. В 1925 р. ці кабінети були перетворені на інститути науково-судової експертизи.

Можна з впевненістю сказати, що характеризуючи розвиток криміналістики не можна згадати всі віхи історії, так як криміналістика настільки багатогранна наука, яку не можна охопити темою даної роботи. Тому не слід забувати про окремі дослідження стосовно розвитку того чи іншого напрямку криміналістики.

На сьогоднішній день розвиток та впровадження криміналістичних знань пов'язаний з діяльністю науково-дослідних інститутів Міністерства юстиції України, кафедрами окремих університетів, діяльністю експертно-криміналістичних підрозділів Міністерства внутрішніх справ.

В сучасних умовах в Україні функціонують науково-дослідні інститути судових експертиз, які входять у структуру Міністерства юстиції України.

Такі інститути створені в Києві, Харкові, Одесі, Львові, а також філії в Хмельницького, Полтаві, Черкасах, Тернополі, Миколаєві, Вінниці, Чернігові. Інститути здійснюють науково-дослідницьку та науково-методичну роботу.

Сучасні науково-дослідні інститути судових експертиз (НДІСЕ) Міністерства юстиції України мають такі власні лабораторії: судово-трасологічних досліджень, судово-балістичних, вибухо-технічних, судово-почеркознавчих і комп'ютерних, судово-біологічних, судово-автотехнічних,

судово-будівельних та пожежних, судово-товарознавчих, судово-фізичних і хімічних досліджень.

До основних завдань експертно-криміналістичних підрозділів належать: надання практичної допомоги у застосуванні криміналістичної техніки, збирання джерел доказів ;судові експертизи; виявлення причетних до вчиненого злочину осіб за допомогою криміналістичних обліків тощо [3].

Судово-експертні та криміналістичні дослідження здійснюють також експертно-криміналістична служба МВС України – Державний науководослідний експертно-криміналістичний центр МВС України (ДНДЕКЦ) та науково-дослідні експертно-криміналістичні центри (НДЕКЦ). Експерти центрів проводять різні види експертиз і досліджень, беруть участь у проведенні слідчих дій як спеціалісти. В експертно-криміналістичних підрозділах проводяться: криміналістичні експертизи (дактилоскопічні, трасологічні, холодної зброї, почеркознавчі тощо); спеціальні експертизи (наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, харчових продуктів, волокон та волокнистих матеріалів, нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів, скла і кераміки, вибухових речовин, обставин і механізму пожеж тощо).

Завдання криміналістики визначаються її соціальною функцією – сприяти своїми прийомами, методами і засобами справі боротьби зі злочинністю. Загальним завданням криміналістики є забезпечення швидкого і повного розкриття злочинів, викриття винних, запобігання та припинення усіх кримінально караних посягань. Боротьба зі злочинністю – це головне завдання усіх наук кримінального циклу.

Сучасний стан розвитку криміналістики в Україні характеризується формуванням загальної теорії криміналістики, розробкою і впровадженням сучасних науково-технічних засобів і інформаційних технологій в практику боротьби зі злочинністю, удосконаленням прийомів криміналістичної тактики, запропонуванням методик розслідування нових видів злочинів. Розвиток криміналістики пов’язаний з формуванням певних наукових шкіл

криміналістів. Інтенсивно розвиваються всі розділи криміналістики, виникають нові напрями, теорії та вчення [2].

Сьогодні можна виділити наступні науково-практичні напрямки розвитку криміналістики: створення сучасних науково-технологічних комплексів, головним завданням яких є технічне забезпечення процесу розслідування злочинів; розробка комплексних методик розслідування окремих видів злочинів; впровадження нових судових експертиз (судово-фонетичної, судово-лінгвістичної, одорологічної, експертизи комп'ютерної техніки та програмних засобів); перегляд окремих криміналістичних теорій та створення нових [3].

Отже, криміналістика як юридична наука дає можливість суб'єктам її діяльності пізнати зміст істини тієї чи іншої події. При цьому завдання криміналістики об'єктивно і змістовно визначаються потребами практики. Тому суб'єкти криміналістичної діяльності, користуючись криміналістичними знаннями, забезпечують науково обґрунтованими методами та технічними засобами належне провадження оперативної діяльності, досудового та судового слідства. Проте науково обґрунтовані й апробовані практикою поради криміналістів систематично удосконалюються. Вони оперативно та продуктивно матеріалізуються органами дізнання, досудового і судового слідства. Усе це обумовлено об'єктивним ходом суспільного буття.

Література

1. Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Кобилянський О. Л. Криміналістика: навчальна програма, тематичний план, методичне забезпечення. Авторський курс. Навчальний посібник. Київ: ННІПСК КНУВС, 2009. 68 с. (Серія «Криміналістична освіта XXI століття»).

2. Сабадаш В.П., Ларкін М.О.Криміналістика [текст]: навч. посіб. Київ.: «Центр учбової літератури», 2013. 228 с.

3. Криміналістика: Підручник / Кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коно- валова, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. — 4-е вид.

4. Сто лет криминалистики: Підручник/ авт.: Юрген Торвальд. / За ред. проф. Ю.Торвальд.

5. Крылов И. Ф. Были и легенды криминалистики / Крылов И. Ф. - Л. : ЛГУ,. 1987. – 216 с.

6. Головченко Л. М., Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. та інші Основи судової експертизи : навч. посіб. Харків : Право, 2016. 928 с.

Іщенко О.М.
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри спеціальних юридичних дисциплін
Лесько А.М.
студент 4-го курсу Навчально-наукового інституту права
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

ЗМІСТ ТА ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ

Корупція несе загрозу національній безпеці будь-якої держави. У зв'язку із цим у всіх розвинутих країнах одним із пріоритетних напрямів державної політики є розробка та впровадження ефективних антикорупційних програм. Виконання антикорупційної політики шляхом попередження, розслідування та розкриття корупційних правопорушень в Україні покладено на Національне антикорупційне бюро України.

Не дивлячись на те, що за результатами 2020 року показники Індексу сприйняття корупції в Україні загалом покращилися (зросли до 33 балів зі 100 можливих, що на 3 бали більше, ніж у попередньому році, але лише на 1 бал більше, ніж у 2018-му; у рейтингу країн світу Україна посіла 117 місце зі 180) [5], все ж, у суспільстві продовжує існувати глибока недовіра людей до влади, а на міжнародній арені Україна продовжує сприйматися як корумпована держава з високим рівнем толерантності суспільства до корупції.

Розкриваючи зміст поняття «принципів», які застосовуються уповноваженими суб'єктами в процесі реалізації антикорупційної діяльності, учені, як правило, акцентують увагу на дослідженні принципів, на яких ґрунтується діяльність суб'єктів, уповноважених запобігати корупції, засадах взаємодії суб'єктів запобігання корупції, а також принципах нормотворчості у цій сфері. Однак, у підходах до їх класифікації погляди учених розходяться.

Принципи права, а також принципи організації й діяльності правоохоронної системи України та окремих правоохоронних органів досліджували такі науковці, як: Ю. Битяк, В. Галунько, І. Данильєва, Р. Ігонін,

В. Ковальська, А. Куліш, В. Малюга, С.Погребняк, Д.Приймаченко, П. Шумський, М.Якимчук та інші. Окремі питання діяльності Національного антикорупційного бюро України розглядали у своїх наукових працях: Р. Гречанюк, Е.Дмитренко, Ю. Дьомін, З. Загиней, О. Юрченко та ін. Окремі теоретичні і практичні питання правового регулювання адміністративно-правового статусу органів боротьби з корупцією у різні часи досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: В. Авер'янов, П.Андрушко, О. Бандурка, Д. Бахрах, М. Бездольний, Р. Войтюк, М. Гуцалюк, Є. Додін, В. Заросило, Д. Йосифович, Р.Калюжний, Г. Клеменчич, В. Козленко, Ю. Комарова, К. Крамаренко, А.Кручок, Р. Майкл, Р. Мельник, Є. Невмержицький, О. Новіков, В. Олефір, Я. Пилип, О. Рябченко, О. Скомаров, Є. Скулиш, В. Чечерський, В. Шамрай, В. Шепітько, О. Ярмиш та ін. У сучасній науці правові основи діяльності детектива Національного антикорупційного бюро України вивчав Є.Довжич (2019), Д. Чібісов та Ю.Комарова досліджували адміністративно-правовий статус Національного антикорупційного бюро України (2019, 2018).

Попри це варто зазначити, що спеціальних досліджень, присвячених теоретичному аналізу змісту та принципів діяльності Національного антикорупційного бюро України, все ж, недостатньо.

Тому, метою дослідження є розкрити теоретичне визначення правових принципів діяльності Національного антикорупційного бюро України для подальшого належного їх використання та застосування.

Досвід багатьох розвинених країн свідчить про наявність у них антикорупційних інституцій двох типів: органи, що запобігають корупції на всіх її рівнях та органи, які борються з корупційними проявами за допомогою правоохоронних органів.

Проаналізувавши досвід розвинених країн (Японії, Німеччини, Великої Британії, Ізраїлю, США), можна переконливо стверджувати, що питання подолання корупції дуже позитивно вирішується завдяки ефективній та системній діяльності поліції, прокуратури, спеціальних підрозділів у штаті, правоохоронних органів, адміністративних структур держави та громадського

сектору. Насамперед, це все можливо завдяки прозорій, відкритій, демократичній системі державного управління. Дуже важливе значення мають незалежні, компетентні, професійні правоохоронні органи, які забезпечені всіма необхідними базами та ресурсами для ефективної діяльності. Також ще одним важливим елементом є правильна соціально-економічна політика, яка встановлює та поширює базові основи системної боротьби з корупцією. Не можемо не зазначити, що за останні роки спостерігається певна активізація правоохоронних органів України, яка стосується боротьби з корупційними проявами. Попри це, темп поширення корупції зупинити не вдається. Корупція, яка наявна у більшості відносин між суспільством та державними інституціями, породжує недовіру людей до намагань та спроможності держави захистити та забезпечити гарантовані права то свободи.

Останні роки Україна перебуває на етапі кардинальних змін у всіх сферах життя. Наша зовнішня політика вибрала чіткий вектор подальшого руху, який орієнтується на Європейський Союз. Однією з основних вимог наших колег є всеосяжна боротьба з корупцією.

14 жовтня 2014 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про Національне антикорупційне бюро України». Саме ця подія стала відправною точкою подальшої плідної боротьби з корупцією. Відповідно до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» № 1698-18**,** (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 47, ст.2051), *Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових.*

Будь-яка діяльність потребує чітко окресленого завдання і діяльність НАБУ не є винятком. В академічному тлумачному словнику української мови поняття «завдання» пояснюється як наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа тощо [3].

Відповідно, основним завданням НАБУ є вжиття всіх передбачених законом заходів для боротьби з кримінальними корупційними правопорушеннями, які загрожують національний безпеці. Ці злочини вчиняються особливими суб'єктами, а саме вищими посадови особами, уповноваженими на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування.

Зміст певної діяльності неможливо окреслити лише завданням, адже поняття «зміст» містить у собі ще й основоположні цінності, на яких ґрунтується конкретна діяльність.

Академічний тлумачний словник дає різні значення поняття «цінність»: 1) виражена в грошах вартість чого-небудь; ціна; 2) те, що має певну матеріальну або духовну вартість; 3) важливість, значущість чого-небудь [19]. Для діяльності НАБУ важлива саме духовна складова цього поняття.

Як зазначає НАБУ, їхніми головними цінностями є:

1) цілісність, тобто змога вести діяльність відповідно до загально окреслених та чітко визначених професійних та етичних норм, а також змога протидіяти зовнішньому тиску;

2) мужність, яка проявляється у готовності до ризиків задля виконання поставлених Законом обов'язків та завдань Національного антикорупційного бюро України;

3) рішучість, яка окреслюється швидкістю, своєчасністю та ефективністю прийняття рішень;

4) цілеспрямованість, а саме прагнення рухатися вперед, показуючи готовність до професійного розвитку та самовдосконалення у виконанні поставлених завдань та цілей [4].

Ще одним, не менш важливим, аспектом діяльності НАБУ є її основні принципи. Принцип (лат.«principium» – основа, початок) – це загальний, фундаментальний виклад певної теорії, вчення, світогляду, теоретичної програми. Принципи відображають ті суттєві характеристики, що відповідають за правильне функціонування системи загалом.

У Словнику іншомовних слів можна знайти два пояснення поняття «принцип»: 1) першопочаток; те, що лежить в основі певної теорії, науки; 2) внутрішнє переконання людини; основне правило її поведінки [16, с. 547].

У теорії права окреслюють два підходи до усвідомлення та розуміння принципів права [18, с.144]. Перший пояснює, що принцип права – це фундаментальні положення, які зазначені у відповідному нормативно-правовому акті, або певні формальні ідеї, що мають відбиток у всій нормативний масі (в теорії права виокремлюють особливий вид норм, що окреслюють правові принципи норми-принципи).

В іншому підході йдеться про те, що принцип – це не норма, а провідні засади домінуючої сили держави, які мають політичну основу, а не нормативну. На сучасній стадії розвитку України, у більшості галузях знайшли своє відображення обидва підходи.

Дещо схоже пояснює думку про подвійну форму вираження правових принципів у праві О. Наден, який відповідно до цього, розглядає дві форми закріплення принципів у правовій матерії: 1) пряме закріплення – йдеться про ті принципи, які знайшли безпосереднє закріплення в нормах права, і 2) непряме закріплення – принципи, виведені зі змісту низки норм тієї чи іншої галузі права. Таким чином, у правовій доктрині природно постало виділення норм-принципів і принципів-ідей [8, с. 36].

Так, В. Козленко розкриває принципи діяльності Національного антикорупційного бюро України як нормативно окреслені положення, що показують ідеї з узагальнення досвіду і закономірності нормального розвитку правовідносин та регламентують функціонування зазначеногооргану [6, с. 92].

Беручи до уваги думку науковців, вважаємо, що принципи діяльності Національного антикорупційного бюро України слід розглядати як вихідні, фундаментальні, закріплені на законодавчому рівні ідеї та положення, які за своєю суттю є основою створення та правильного функціонування Національного антикорупційного бюро України.

Досить вдало зазначає О. Скомаров, що всі принципи діяльності Національного антикорупційного бюро України в сукупності утворюють єдину систему, складовими компонентами якої є окремі визначені принципи, в яких наявні деякі особливості, і діє ця система через об'єктивні взаємозв'язки її компонентів [15, с. 224].

Згідно статті 3 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» основними принципами діяльності Національного бюро є:

– верховенство права;

– повага та дотримання прав ісвобод людини і громадянина;

– законність;

– безсторонність та справедливість;

– незалежність Національного бюро та його працівників;

– підконтрольність і підзвітність суспільству та визначеним законом державним органам;

– відкритість для демократичного цивільного контролю;

– політична нейтральність і позапартійність;

– взаємодія з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями [13].

Проаналізувавши статтю закону, зазначимо, що всі принципи діяльності НАБУ можна поділити умовно на дві групи: 1) загальні, які властиві багатьом галузям права; 2) спеціальні, що характерні виключно НАБУ, або ж властиві сфері його діяльності.

Одним із основоположних принципів є принцип верховенства права. Як зазначає О. Скомаров, принцип верховенства права виконує значущу об'єднувальну роль у цілісній системі принципів діяльності Національного антикорупційного бюро України, має прикладний і фундаментальний зміст, є стержнем при формуванні інших визначальних основ діяльності окресленого правоохоронного органу [15, с. 225].

Якщо коротко, то принцип верховенства права передбачає, що ніхто не може бути вище закону, що держава не може нікого покарати, якщо не був

порушений закон, і що якщо особа порушила закон, то вона повинна бути засуджена у порядку, встановленому законом.

Що стосується принципу законності, то Н. Панов характеризує його як царювання закону у відносинах між особою і державою, між державним службовцем і громадянином. Зміст цього царювання полягає в тому, що, з одного боку, використовуються жорсткі обов'язкові вимоги до всіх державних органів та чиновників при виконанні ними своїх повноважень, а з іншого – мають бути створені умови, за яких громадянин відчуває впевненість у недоторканості своєї особистості та певну гарантію реалізації правового статусу і неминучість правової відповідальності за будь-яке правопорушення [17, с. 48].

О. Скомаров вважає, що законність у діяльності НАБУ повинна реалізовуватися у таких аспектах:

1) чітке та професійне розуміння нормативно-правових актів, які окреслюють фундаментальні основи функціонування всієї правової системи України та регулюють діяльність Національного антикорупційного бюро України;

2) усі суб'єкти, які вступають у правовідносини з НАБУ, є рівними перед законом;

3) одним з найважливіших аспектів реалізації принципу законності є верховенство закону. Всі підзаконні нормативно-правові акти, які видає НАБУ, повинні відповідати Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», а також іншим актам вищої юридичної сили;

4) забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, зазначених у Конституції, міжнародно-правових актах та у інших документах правового характеру;

5) досягненні реального виконання правових норм у всіх формах діяльності та невідворотності відповідальності за абияке їх порушення [15, с. 226].

Принцип поваги та дотримання прав і свобод людини і громадянина відіграє надзвичайно важливу роль. Цей принцип є частиною фундаменту, на якому стоїть правова держава. Будь-який негативний вплив на цю засаду може зумовити руйнування цілої правової системи та призвести до катастрофічних наслідків. Яскравим прикладом відвертого нехтування цим принципом виступає Російська Федерація.

Принцип політичної нейтральності й позапартійності в діяльності НАБУ передбачає заборону використовувати правоохоронні органи для досягнення політичних інтересів певних груп чи осіб. Так, нормою ч. 2 ст. 13 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» встановлено, що працівники НАБУ не мають права, серед іншого: 1) бути членами чи брати участь у створенні чи діяльності політичних партій, організовувати або брати участь у страйках; 2) використовувати НАБУ, його працівників та майно у партійних, групових чи особистих інтересах [13]. На детектива може чинитися всякий тиск як на члена певної політичної групи, наслідком цього може стати неупередженість під час виконання ним своїх обов'язків. Отже, стає зрозумілим наявність принципу політичної нейтральності й позапартійності в діяльності НАБУ.

Що стосується принципу безсторонності та справедливості, то О. Скомаров зазначає, що його можна певним чином пов'язати з принципом законності. На думку науковця, засада безсторонності та справедливості деякою мірою конкретизує на яких елементах повинна базуватися діяльність правоохоронних органів. Насамперед, діяльність будь-якого правоохоронного органу, в тому числі і НАБУ, мусить ґрунтуватися на засадах рівності всіх суб'єктів правовідносин перед законом. Будь-яке порушення закону повинно нести за собою справедливу відповідальність. Також справедливість є дуже важливою при кваліфікації правопорушення та визначенні належних способів припинення правопорушення. О. Скомаров вважає, що принцип безсторонності та справедливості містить у собі політичну нейтральність, тому питання відокремлення останньої в окремий принцип є досить дискусійним [15, с. 226].

Тут важко погодитися з думкою цього науковця, адже кожен принцип встановлює основоположну ідею, а сукупність всіх принципів породжує цілісну систему.

Принцип незалежності у загальному можна визначити як відсутність залежності від кого-небудь, чого-небудь, не підкорення комусь, чомусь [1, с. 760]; здатність приймати такі рішення, які не залежать від зовнішніх чинників (наказів чи вказівок), а головне – вони повинні підкреслюватися власними інтересами та бажаннями.

Принцип незалежності НАБУ та його працівників полягає у тому, що нормами Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» визначаються: 1) конкурсні засади відбору працівників НАБУ; 2) соціальні та правові гарантії, а також належне фінансове забезпечення; 3) спеціальний порядок фінансування та матеріально-технічного забезпечення НАБУ; 4) встановлені засоби забезпечення особистої безпеки працівників НАБУ, їх близьких родичів, майна; 5) інші засоби, визначені Законом України «Про Національне антикорупційне бюро» [13].

Отже, в законі передбачені окремі правові приписи, які несуть за собою мету створити особисту безпеку працівників НАБУ та всіх членів їхніх сімей, стабільність у фінансовому плані, створити сприятливі умови для прозорого влаштування на роботу та кар'єрного росту.

Розглядаючи принцип підконтрольності та підзвітності суспільству та визначеним державним органам, слід зазначити, що він певною мірою дотичний до вище згаданого принципу незалежності. Відповідно до нормативного припису ст. 26 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро», контроль за діяльністю НАБУ реалізовується відповідним комітетом Верховної Ради України, компетентною сферою якого є боротьба з корупційними проявами та злочинністю, яка вважається організованою, в порядку, визначеному Конституцією України, Законом України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», Законом України «Про Національне

антикорупційне бюро» та іншими законами України [54]. Таким чином, йдеться про парламентський контроль за діяльністю НАБУ. Сьогодні ці функції покладено на комітет Верховної Ради України з питань запобігання і протидії корупції, який згідно з нормою п. 9 додатку до постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання» від 04 грудня 2014 року №22-VIII, має предметом свого відання, серед іншого, правове регулювання діяльності НАБУ [14]. Проаналізувавши, стає зрозуміло що здійснення парламентського контролю за діяльністю НАБУ, в тому числі і його працівників, покладається на певний комітет законодавчого органу України.

Згідно приписів ч. 6 ст. 26 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро», щороку проводиться незалежна оцінка (аудит), яка показує чіткий рівень ефективності діяльності НАБУ, його операційну та інституційну незалежність. Така оцінка може здійснюватися шляхом перевірки кримінальних справ, по яких НАБУ здійснювало досудове розслідування.

У структурі наявний також внутрішній контроль, згідно приписів ч. 1 ст. 27 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро», з метою попередження, виявлення та розслідування правопорушень у діяльності працівників НАБУ у складі його центрального управління діє підрозділ внутрішнього контролю. Підрозділи внутрішнього контролю напряму виконують приписи Директора НАБУ. У нормі ч. 2 ст. 27 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро», закріплено, що підрозділ внутрішнього контролю НАБУ має такі обов'язки: 1) запобігання вчиненню правопорушень працівниками НАБУ відповідно до вимог Законів України «Про запобігання корупції» [12] та «Про державну службу» [11]; 2) здійснення контролю за дотриманням працівниками НАБУ правил етичної поведінки, вимог законодавства стосовно декларування; 3) проведення моніторингу способу життя працівників та здійснення певних перевірок, в тому числі перевірки працівників НАБУ на доброчесність; 4) перевірка інформації, що міститься у зверненнях фізичних та юридичних осіб, засобах масової інформації, інших

джерелах, у тому числі отриманої через спеціальну телефонну лінію, сторінку в мережі Інтернет, засоби електронного зв'язку НАБУ, щодо причетності працівників НАБУ до вчинення правопорушень; 5) проведення службового розслідування стосовно працівників НАБУ; 6) здійснювати оперативно-розшукові заходи та досудове розслідування з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень у діяльності працівників НАБУ; 7) здійснення спеціальної перевірки осіб, які вважаються кандидатами на призначення на посади в НАБУ; 8) вжиття заходів щодо захисту працівників НАБУ, які повідомляють про вчинення протиправних дій чи бездіяльність інших працівників НАБУ; 9) проведення консультаційної роботи з працівниками НАБУ щодо дотримання правил етичної поведінки та вимог законодавства, яке стосується декларування [13].

Отже, внутрішній контроль проводить спеціальний структурний підрозділ НАБУ, який має на меті виявлення неправомірної поведінки та фактів порушення законодавства України працівниками Бюро. Здійснивши аналіз наведеного, можна переконливо стверджувати, що НАБУ веде свою діяльність під пильним зовнішнім та внутрішнім контролем.

У ст. 1 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» зазначено, що демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави – це комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни [10].

Суб'єктами цивільного контролю можуть бути відповідні органи судової, виконавчої та законодавчої влади, а також самі громадяни України та громадські організації [2, с. 130]. Такий контроль може здійснюватися шляхом

отримання інформації від правоохоронного органу, у межах та в порядку, передбаченому законодавством України.

Принцип взаємодії НАБУ з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями полягає у тому, що для виконання своїх завдань та функцій, НАБУ може вступати у взаємовідносини з іншими суб'єктами. Для цього важлива наявність нормативно-правового рулювання вказаних суспільних відносин.

У 2015 році до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» було внесено зміни та визначено взаємодію НАБУ з ОВС, СБУ, іншими правоохоронними органами та органами державної влади України. Відповідно до положень ст. 19-1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро», метою забезпечення взаємодії НАБУ з ОВС, СБУ та іншими правоохоронними органами у штатних розписах центральних апаратів зазначених органів передбачаються посади осіб, до функціональних обов'язків яких входить здійснення взаємодії з НАБУ. Згідно приписів ст. 19-2 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро», НАБУ взаємодіє з НБУ, Фондом державного майна України, АМКУ, Національним агентством із питань запобігання корупції, органами Державної прикордонної служби, органами державної податкової і митної служби, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, та іншими державними органами. НАБУ може укладати угоди про співпрацю та обмін інформацією з окремими державними органами.

Також НАБУ окреслює основні принципи кадрової політики, а саме:

1) рівні можливості, тобто кожен громадянин, який відповідає передбаченим вимогам може брати участь у конкурсі на зайняття вакантної посади у НАБУ;

2) відкритість та прозорість. Цей принцип полягає у тому, що кожен громадянин, без жодних перешкод, може дізнатися інформацію про вакантні

посади в НАБУ на офіційному порталі цього органу. А також більш детальніше зможе ознайомитися з умовами, принципами, основними вимогами, процедурою та строками відбору кандидатів на посади;

3) об'єктивність оцінки. Цей принцип забезпечується ретельним, багаторівневим відбором кандидатів. Перевірка, яка складається з багатьох етапів, виключає будь-які чинники, які можуть вплинути на об'єктивність оцінки. Наслідком цих заходів є надзвичайно професійний колектив працівників, які наділені всіма діловими, моральними, освітніми та професійними якостями [4].

Отже, принципи діяльності Національного антикорупційного бюро України розуміємо як вихідні, фундаментальні, закріплені на законодавчому рівні ідеї та положення, які складають основу для створення та правильного функціонування Національного антикорупційного бюро України. Керуючись основними підходами до класифікації принципів права, можна виділити загальні та спеціальні принципи діяльності Національного антикорупційного бюро України.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укладач та гол. редактор В. Бусел К.; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2006. 1728 с.
2. Вичалківський В.І. Аналіз нормативно-правової бази здійснення демократичного цивільного контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні. *Інвестиції: практика та досвід.* 2014. №16. С. 130132.
3. Завдання. Академічний тлумачний словник (1970 – 1980). URL: http://sum.in.ua/s/zavdannja (дата звернення: 14.04.2021)
4. Зміст та принципи діяльності. Національне антикорупційне бюро України: веб-сайт. URL: https://nabu.gov.ua/zmist-ta-pryncypy-diyalnosti (дата звернення: 14.04.2021)
5. Індекс сприйняття корупції-2020: результати України. URL: https://nabu.gov.ua/en/open-office/biblio/sociologiya/indeks-spriynyattya-korupciyi-2020-rezultati-ukrayini (дата звернення: 11.04.2021)
6. Козленко В. Адміністративно-правові основи діяльності Національного антикорупційного бюро України: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2016. 209 с.
7. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): моногр. К.: Юридична думка, 2004. 400 с.
8. Наден О. Загальні принципи кримінально-правового регулювання. *Право України.* 2006. № 7. С. 35-42.
9. Невмержицький Є. Проблеми рецепції антикорупційнихмеханізмів розвинених країн в українську практику. *Віче.* 2011. № 19. URL: http://www.viche.info/journal/2731.
10. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19 червня 2003 року №975-IV. *Відомості Верховної Ради.* 2003. №46. Ст. 366.

11. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року №889-VIQ. *Відомості Верховної Ради.* 2016. №4. Ст. 43.
12. Про запобігання корупції: Закон України № 1700-VII від 14.10.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18.
13. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України № 1698-VII від 14.10.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18 (дата звернення: 14.04.2021).
14. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання: постанова Верховної Ради України від 4 грудня 2014 року №22-VIII. *Відомості Верховної Ради.* 2015. №1. Ст. 10.
15. Скомаров О. Принципи діяльності Національного антикорупційного бюро України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2013. № 3. С. 222-229.
16. Словник іншомовних слів / Р.В. Чаговець, Г.В. Самсонов, А.М. Шлепаков, В.Ф. Пересипкін та ін.; за ред. О.С. Мельничука. К.: Київська книжкова фабрика, 1975. 775 с.
17. Словник термінів по теорії держави та права: уклад. Н.І. Панов та ін. Х.: Основа, 1997. 180 с.
18. Финансовое право: учебник / отв. ред. Н.И. Химичева. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2000. 600 с.
19. Цінність. Академічний тлумачний словник (1970 – 1980). URL: http://sum.in.ua/s/cinnistj (дата звернення: 14.04.2021)

Корнева Т.В.
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
конституційного права та галузевих дисциплін,
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

ПРАВООХОРОННА ФУНКЦІЯ ТА ПОВНОВАЖЕННЯ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДІ ТА ПОРУШЕННЯМ МИТНИХ ПРАВИЛ

Для світового товариства проблема протидії контрабанді залишається однією з найактуальніших особливо в сучасних умовах економічної кризи. Об’єктивні фактори її зростання свідчать про те, що контрабанда створює суттєву небезпеку для життєдіяльності багатьох країн світу, на сьогодні масштаби її поширення становлять загрозу для національної безпеки будь-якої країни. Тому на сучасному етапі проведення кардинальних реформ у міжнародному, політичному та суспільному житті, змінилися погляди і на проблему протидії контрабанді. Завдання боротьби з контрабандою розглядаються як загальнодержавні та пріоритетні. Сьогодні ці питання вийшли з формальних меж і стали предметом постійної уваги державних інституцій влади, міжнародних та громадських організацій.

Саме тому виникає необхідність аналізу світового досвіду запобігання контрабанді та боротьби з цим явищем, національної митної та судової практики, що і зумовлює актуальність даного дослідження.

Питання правового та організаційного забезпечення протидії контрабанді та митним правопорушенням досліджували українські вчені І.Г. Бережнюк, Є.В.Додін, Л.М.Дорофєєва, В.Т.Комзюк, Ю.Д.Кунєв, М.А.Кривонос, Д.В.Приймаченко, О.В.Чорна та ряд інших фахівців. Проте внаслідок проведення реформ і перетворень в правоохоронних органах України, дана тематика потребує нових досліджень з метою виявлення основних напрямів в питаннях протидії контрабанді та порушенням митних правил.

Однією з провідних функцій держави є забезпечення охорони прав та законних інтересів громадян, фізичних та юридичних осіб від протиправних посягань, забезпечення принципу законності, а також охорони встановленого в державі правопорядку. Кожне з цих завдань виконується за допомогою правоохоронної діяльності, що реалізується відповідними органами держави. Поняття правоохоронної діяльності прийнято розрізняти у вузькому і широкому значеннях.

У широкому розумінні правоохоронна діяльність – це діяльність всіх державних органів та недержавних організацій щодо забезпечення дотримання прав і свобод громадян, їх реалізації, забезпечення законності та правопорядку. У вузькому розумінні правоохоронна діяльність – це діяльність спеціально уповноважених органів (державних та недержавних) з метою охорони прав і свобод громадян, правопорядку та забезпечення законності, що реалізується в установленій законом формі та в межах повноважень, наданих цим органам.

Ознаки правоохоронної діяльності митної служби унормовані в Митному кодексі України (далі МКУ), а саме:

1. Для виконання митних формальностей поза робочим часом, установленим для митних органів, а також для виконання невідкладних або непередбачуваних заходів з митного контролю, митного оформлення, боротьби з контрабандою і порушеннями митних правил та інших службових завдань

посадові особи митних органів на підставі наказу (розпорядження) керівника митного органу або іншої уповноваженої ним особи зобов'язані з'явитися на службу і працювати понад установлену тривалість робочого дня, а також у вихідні, святкові та неробочі дні, у нічний час (ст.574 МКУ);

2. Правоохоронна діяльність носить владний характер, отже статтею 579 МКУ встановлена обов'язковість законних розпоряджень та вимог посадових осіб митної служби України;

3. Посадові особи митних органів перебувають під захистом закону. Захист життя, здоров'я, честі, гідності, майна цих посадових осіб та членів їхніх сімей від кримінально-протиправних посягань, інших протиправних дій здійснюється відповідно до Закону України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" та забезпечується мірами відповідальності, передбаченими Кримінальним кодексом України та Кодексом України про адміністративні правопорушення (ст.580 МКУ);

4. Глава 82 МКУ передбачає застосування фізичної сили, спеціальних засобів та зброї посадовими особами митної служби України під час виконання ними службових обов'язків.

У законодавстві немає чіткого визначення поняття правоохоронної діяльності, і це не лінгвістичне питання уточнення термінології, оскільки розмита та неконкретна термінологія сприяє відсутності вичерпного переліку правоохоронних органів в Україні і може дозволити співробітникам державних органів перерахованих у Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», за бажанням, виходити за межі своїх повноважень.

Нечітке й суперечливе вживання законодавцем терміну «правоохоронні органи» свідчить про відсутність єдиного підходу в його розумінні й тлумаченні. Правоохоронна діяльність – це один із головних напрямів управління державою, отже потребує чіткої організації й впорядкування, в тому числі і при захисті митних інтересів, оскільки це національні інтереси України,

забезпечення та реалізація яких досягається шляхом здійснення державної митної справи (ст.6 МКУ).

Встановлені порядок і умови переміщення товарів через митний кордон України, їх митний контроль та митне оформлення, застосування механізмів тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, справляння митних платежів, ведення митної статистики, обмін митною інформацією, ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, здійснення відповідно до закону державного контролю нехарчової продукції при її ввезенні на митну територію України, запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил, організація і забезпечення діяльності митних органів та інші заходи, спрямовані на реалізацію державної митної політики, становлять митну справу (ст.7 МКУ).

Призначенням митних органів є створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення безпеки суспільства, захист митних інтересів України. Здійснюючи митну справу, митні органи виконують такі основні завдання:

1) забезпечення правильного застосування, неухильного дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства України з питань митної справи;

2) забезпечення виконання зобов’язань, передбачених міжнародними договорами України з питань митної справи, укладеними відповідно до закону;

3) створення сприятливих умов для полегшення торгівлі, сприяння транзиту, збільшення товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон України, здійснення разом з митними органами інших держав заходів щодо удосконалення процедури пропуску товарів, транспортних засобів через митний кордон України, їх митного контролю та митного оформлення;

4) здійснення митного контролю та виконання митних формальностей щодо товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, у тому числі на підставі електронних документів (електронне декларування), за допомогою технічних засобів контролю тощо;

5) аналіз та управління ризиками з метою визначення форм та обсягів митного контролю;

6) забезпечення справляння митних платежів, контроль правильності обчислення, своєчасності та повноти їх сплати, застосування заходів щодо їх примусового стягнення у межах повноважень, визначених цим Кодексом, Податковим кодексом України та іншими актами законодавства України, організація застосування гарантій забезпечення сплати митних платежів, взаємодія з банківськими установами та незалежними фінансовими посередниками, що надають такі гарантії;

7) застосування передбачених законом заходів митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, здійснення контролю за дотриманням усіма суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та громадянами встановлених законодавством заборон та обмежень щодо переміщення окремих видів товарів через митний кордон України; здійснення заходів щодо недопущення переміщення через митний кордон України товарів, на які встановлені заборони та/або обмеження щодо переміщення через митний кордон України, а також товарів, які не відповідають вимогам якості та безпеки;

7-1) здійснення державного експортного контролю в межах повноважень, покладених на митні органи відповідно до цього Кодексу та інших законів України;

8) здійснення контролю за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України;

9) сприяння захисту прав інтелектуальної власності, вжиття заходів щодо запобігання переміщенню через митний кордон України товарів з порушеннями охоронюваних законом прав інтелектуальної власності, недопущення переміщення через митний кордон України контрафактних товарів;

10) запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил на всій митній території України;

11) здійснення в межах повноважень, визначених цим Кодексом, контролю за діяльністю підприємств, які надають послуги з декларування товарів, перевезення та зберігання товарів, що переміщуються через митний кордон України чи перебувають під митним контролем, та здійснюють інші операції з такими товарами, надання дозволів на здійснення зазначених видів діяльності; надання авторизації АЕО;

12) ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності;

13) ведення митної статистики та обмін даними митної статистики з митними органами інших країн;

14) проведення верифікації (встановлення достовірності) сертифікатів про походження товарів з України та видача у випадках, встановлених чинними міжнародними договорами, сертифікатів походження;

15) здійснення обміну документами та інформацією (у тому числі електронною) з іншими державними органами України, митними, правоохоронними та іншими органами іноземних держав;

16) впровадження, розвиток та технічне супроводження інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем і технологій в митній справі, автоматизація митних процедур;

17) здійснення міжнародного співробітництва у сфері митної справи, залучення зовнішніх ресурсів для забезпечення діяльності митних органів;

18) кінологічне забезпечення діяльності митних органів;

19) управління об’єктами інфраструктури митних органів, розбудова митного кордону;

20) здійснення інших визначених законом повноважень, покладених на митні органи (ст.544 МКУ)[1].

При виконанні завдання щодо запобіганню та протидії контрабанді, боротьби з порушеннями митних правил на всій митній території України , митні органи зобов’язані діяти в межах чинного законодавства.

Відповідно до статті 201 Кримінального кодексу України, під контрабандою розуміється переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладко ствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації.

Протягом останніх кількох років в Україні почали з’являтися пропозиції віднести переміщення товарів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю до кримінального злочину. Протягом 2017 - 2018 років у парламенті було зареєстровано кілька нормативних актів, які пропонували посилення відповідальності за такі діяння. У лютому 2020 року Голова Державної митної служби анонсував майже підготовлений законопроект із цієї теми.

Комітет з питань правоохоронної діяльності у травні 2021 року підтримав ініціативу президента по криміналізації товарної контрабанди (проект №5420) та рекомендував парламенту підтримати проект у першому читанні.

Згідно з проектом, Кримінальний кодекс хочуть доповнити новими статтями - контрабанда товарів, контрабанда підакцизних товарів та недостовірне декларування товарів.

Зокрема, за контрабанду за попередньою змовою групою осіб, або вчинену службовою особою з використанням влади чи службового становища, або у великому розмірі, загрожують штрафи до 1 млн 275 тисяч гривень або позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

У випадку контрабанди підакцизних товарів за попередньою змовою групи осіб/ вчинення службовою особою з використанням влади чи службового становища, або у великому розмірі, штраф складе 1 млн 275 тисяч - 2 млн 40 тисяч гривень. Або ж за це позбавлятимуть волі на строк від шести до одинадцяти років.

За контрабанду підакцизних товарів, вчинену організованою групою, загрожує позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років. Крім того, якщо недостовірне декларування призвело або могло призвести до неправомірного зменшення або звільнення від сплати митних платежів в особливо великих розмірах, це загрожує штрафом у розмірі 1 млн 615 тисяч - 2 млн 40 тисяч гривень або позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

Нещодавно Європейський Союз посилив відповідальність за контрабанду. 5 липня 2017 року в Європейському Союзі було схвалено Директиву № 2017/1371 Європейського парламенту і Ради ЄС, яка передбачала, що до липня 2019 року всі країни-члени ЄС мали встановити, серед іншого, мінімальне кримінальне покарання за злочини, вчинені фізичними особами, що шкодять фінансовим інтересам ЄС:

- 4 роки ув’язнення у випадку значної шкоди або значної отриманої вигоди;
- інше покарання, яке не є кримінальною санкцією, якщо шкода/вигода становили менше 10 000 євро.

Окремі країни-члени мали кримінальні покарання за контрабанду й до того. Наприклад, у Польщі в Кримінально-фінансовому кодексі (у редакції 1999 року) передбачено покарання за контрабанду у вигляді штрафу або ув’язнення. Поріг, після якого адміністративне порушення стає кримінальним, становить 10 500 злотих (близько 2,37 тис. євро)3. Штраф може досягати 20 млн. злотих (близько 4,5 млн. євро). У Німеччині «нелегальні імпорт, експорт та транзит товарів» є податковим злочином. Покарання, передбачене за цей злочин, може бути у вигляді штрафу, який може становити від 10 500 до 250 000 євро, або позбавлення волі до 5 років. За організацію контрабанди у великих масштабах можуть позбавити волі на 10 років (Податковий кодекс 2000 року).[2]

Україна, як і більшість держав світу, має дотримуватися існуючих стандартів, оскільки їх злагодженість допомагає митній системі і митній справі багатьох країн в досягненні рівня світових митних норм і правил. Це надає їм можливості діяти синхронізовано з митними адміністраціями інших держав

світу, а також здійснювати повноцінну участь у роботі міжнародних організацій (насамперед митних), що сприйняли або визнали ці стандарти або рекомендовані правила, засновані на поглибленому вивченні світової митної практики, оскільки вони окреслюють правомочні напрямки оптимізації світової (міжнародної) митної справи й підвищення ефективності діяльності митних адміністрацій країн ЄС. [3]

Підписана Україною у 2014 році Угода про асоціацію з ЄС містить низку зобов'язань для нашої країни, виконання яких дозволить стати повноправним членом європейської спільноти. Одним з важливих елементів цієї угоди є положення про гармонізацію законодавства і нормативно-регуляторної бази. Зокрема, уніфікації норм вітчизняного законодавства до європейських стандартів у сфері попередження шахрайства та контрабанди.

У ході реалізації митної політики митні органи України виконують три головні функції: правоохоронну, фіскальну і регулятивну. Ю.Д.Кунєв визначає захисну (правоохоронну) функцію головною і такою, що найбільше відповідає реалізації пост некласичних моделей розвитку суспільства, та зауважує, що у США та країнах ЄС ця суспільна функція визначає основні завдання та структуру митних адміністрацій. Український вчений переконаний, що саме ця функція в першу чергу спрямована на захист держави від зовнішніх загроз і в широкому розумінні включає: захист національної безпеки держави; підтримання миру та міжнародної безпеки, суспільного порядку, моральності; захист внутрішнього ринку; забезпечення екологічної безпеки, захист інтересів споживачів; створення умов для підтримання законодавчо визначеного порядку переміщення через митний кордон України товарів і транспортних засобів; ефективну протидію контрабанді та порушенням митного законодавства; сприяння протидії міжнародному тероризму, злочинності тощо. [4]

Міжнародний досвід кожна країна застосовує з врахуванням насамперед національних інтересів, отже з урахуванням корумпованості вітчизняних судових і правоохоронних органів жодна із економічно розвинених країн не може бути стандартом для сліпого копіювання в Україні.

Кількість документів, необхідних при імпорті та експорті товарів, і непередбачувана прискіпливість посадових осіб митних органів продовжують сприяти контрабанді та корупції на українському кордоні. Зрозуміло, що в процесі реформування митної служби ці негативні явища слід долати комплексно. З одного боку, держава мусить виконувати запит суспільства на спрощення формальностей та зменшення адміністративного і фіскального тиску на бізнес, з іншого боку, необхідне наведення порядку у митній та податковій службах, руйнування "сірих" та "чорних" схем, посилення відповідальності за скоєні правопорушення.

Митний кодекс у статті 320 унормовує вибірковість митного контролю, що в митній практиці передбачає встановлення видів та кількості форм митного контролю на підставі результатів застосування автоматизованої системи управління ризиками (АСУР).

Правильне налаштування АСУР та належна аналітична робота митних органів повинні забезпечити відповідну диференціацію форм митного контролю залежно від наявності та ступеня ризиків. Реалізація цих заходів забезпечить максимальне спрощення митних процедур для законослухняних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, у тому числі для уповноважених економічних операторів і уповноважених відправників та одержувачів.

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності з незначним рівнем ризику зможуть перенести максимальну кількість митних формальностей, у тому числі перевірку наявності дозвільних документів і перевірку правильності визначення митної вартості, на етап після випуску товарів - митний пост-аудит.

У той же час, застосування посилених заходів митного контролю, включаючи митний огляд, повинне відбуватися виняткова за результатами вказівок АСУР з урахуванням наявних ризиків щодо переміщуваних товарів та суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, задіяних у конкретному митному режимі.

Це дозволить полегшити життя доброчесних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності і водночас дасть змогу сконцентрувати зусилля митної служби на перевірці ризикових операцій.

Скарги багатьох суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на неправомірно посилений контроль з боку митниці часто справедливі, оскільки посадові особи митних органів іноді вимагають декларування надмірної кількості інформації та подання численних документів, навіть якщо це не передбачено митним законодавством.

Сьогодні це напряму пов'язано з тестуванням посадових осіб митних органів з питань кваліфікації та благонадійності, що передбачає проходження кожною особою трьох тестів: на рівень знань митного та антикорупційного законодавства; на загальні здібності; тестування на благонадійність. Невикористання посадовою особою митних органів, під час митного контролю та оформлення, хоча б одного з наявних у нього повноважень, наприклад, запиту технічної документації для перевірки класифікації товарів, може призвести до звинувачень у службовій недбалості з боку керівництва або правоохоронців та звільненню зі служби.

Зрозуміло, що за таких обставин посадові особи митних органів будуть покладати додатковий адміністративний тягар на декларанта. З іншого боку, посадові особи митних органів почуваються безкарними за потенційну шкоду, завдану суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності (фізичній чи юридичній особі) внаслідок затримок у проходженні митного кордону - штрафи з боку контрагентів, псування товарів, упущена вигода тощо.

Щоб забезпечити адекватний рівень відповідальності учасників процесу митного оформлення, доцільно запровадити в митній практиці комплаєнс. Комплаєнс (англ. «compliance» - відповідність, згода) – обов'язок забезпечити відповідність законодавства і міжнародних норм шляхом розробки та дотримання певних внутрішніх політик і процедур.

Передусім мова йде про необхідність нормативного закріплення неможливості притягнення до відповідальності посадової особи митниці за

невиконання тих формальностей, які не є обов'язковими за результатами спрацювання АСУР.

Зважаючи на постійні виклики, з якими стикається українська митниця в сфері протидії контрабанді товарів та порушенням митних правилv, - розвиток автоматизованих інформаційних систем є одним із ключових напрямів діяльності Держмитслужби. Автоматизована система управління ризиками – не виключення. Запровадження нової системи – непростий процес, бо вимагає як її розробки та тестування, так і налагодження взаємодії з іншими системами митниці. Очікується, що оновлена система дозволить перевести значну частину даних з паперу в цифру, а процесів – з режиму офф-лайн в он-лайн.

У системі створено інструменти моніторингу та аналізу ефективності ризиків, а також аналізу декларацій для роботи над новими ризиками.

Діючий митний кодекс ЄС орієнтований на зменшення людського фактору, зокрема у питанні, проводити митні формальності чи ні, це визначає в максимально можливій кількості випадків митного оформлення товарів автоматизована система ризиків.

ІТ трансформація Державної митної служби в умовах євроінтеграції передбачає 6 головних напрямків: «Єдине вікно», «Митний контроль і оформлення», «Публічна звітність і аналітика», «Розумний пункт пропуску», «Кібербезпека», «Гармонізація з ЄС». Одночасно вони є складовими проекту «е-Митниця»[5] - одного з проектів цифровізації, передбачених Постановою Кабінету Міністрів [6] , реалізувати їх передбачається до кінця 2022 року.

За напрямком «Митний контроль та оформлення», окрім згаданих визначення форм і обсягів митного контролю за допомогою нової автоматизованої системи управління ризиками (АСУР 2.0), заплановано також впровадження: автоматизованого відбору суб'єктів і операцій в рамках митного аудиту, цифровізацію митних процедур в портах, а також митне оформлення поштових відправлень, транзиту, експортних та імпортних операцій.

Ще один важливий крок - перегляд видів юридичної відповідальності та системи санкцій за порушення митних правил. Необхідно забезпечити невідворотність відповідальності у разі вчинення митного правопорушення, навіть якщо його виявлено після митного оформлення.

Одним з найважливіших завдань, які сьогодні стоять перед Держмитслужбою, є організація системної роботи у напрямку протидії порушенням митних правил та боротьби з контрабандою. Саме системна робота, заснована на аналітиці, від моменту виявлення до моменту притягнення за митні правопорушення та виконання судового рішення забезпечить запобігання контрабанді як у межах держави, так і за її межами.

Фінансова, адміністративна та кримінальна відповідальності відрізняються особливими провадженнями в митній справі. Найбільш складним є кримінальний процес, який потребує набагато більше часу і складності процедур ніж адміністративне провадження.

Якщо товарну контрабанду криміналізувати, то затримуючи контрабандний вантаж, його не можна буде конфіскувати, поки кримінальна справа не буде до кінця розслідувана, а суд першої і другої інстанції не ухвалять винній особі обвинувальний вирок з конфіскацією цього товару. Товар буде зберігатися весь час під митним контролем, що потребує складських приміщень та відповідних температурних режимів зберігання, що на практиці реалізувати важко. Кримінальний процес, коли товарна контрабанда визнавалася злочином, іноді розтягувався на роки і завершувався поверненням товару власнику. Саме адміністративна відповідальність і посилення штрафних санкцій за порушення митних правил сприяли наповненню державного бюджету і попередженню незаконному переміщенню товарів через митний кордон України.

Наразі перед прийняттям остаточного рішення щодо криміналізації товарної контрабанди необхідно ретельно дослідити судову практику з митних питань, оскільки в наших специфічних реаліях з нашими специфічними судами зміни можуть призвести до того, що на папері все виглядатиме жорсткіше

(притягнути, конфіскувати…), але в реальності отримаємо гірші результати. Цією ініціативою державі може бути завдано прямих фінансових збитків в митній сфері, що потребує прозорих наукових досліджень фахівцями і експертами.

Висновки

Державна митна політика - це система принципів та напрямів діяльності держави у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки. Державна митна політика є складовою частиною державної економічної політики.

Поява нових правових явищ «цифровізація митних процедур», «товарна контрабанда», «митний комплаєнс» потребують законодавчого унормування в рамках сучасного бачення митної політики.

Запровадження системи митного комплаєнсу дасть змогу вивести відносини із суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності (фізичними та юридичними особами) на рівень, що ґрунтується на довірі та партнерстві, мінімізувати ризики недотримання учасниками митних правовідносин митного законодавства, уникнути помилок у майбутньому, попередити митні правопорушення та спільно вирішувати проблеми й усувати перешкоди в забезпеченні митної безпеки.

Вивчення міжнародного досвіду дає можливість проаналізувати та вдосконалити національне законодавство з врахуванням сучасного реформування правоохоронних та судових органів в митній сфері і прискорити процес запобігання контрабанді та порушенням митних правил.

Запропоновано дослідити судову практику щодо застосування фінансової, адміністративної та кримінальної відповідальності в галузі митної справи, врахувати різні масштаби незаконного переміщення товарів через митний кордон України, час процесуальних проваджень та економічний ефект від запропонованої криміналізації товарної контрабанди.

Література:

1.Митний кодекс України https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text
2.Андрій Бутін, старший науковий співробітник ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій» https://rpr.org.ua
3.Чорна О.В. Гармонізація митного законодавства України до вимог міжнародних стандартів:дис….канд.юрид.наук. Харків, 2015.176 с. С.26
4.Кунєв Ю.Д. Правова організація діяльності митної служби України: теоретичні та методологічні основи: дис….д-ра юрид.наук. Харків, 2010.442 с.С.48-49
5. Проект Е-митниця https://plan2.diia.gov.ua/projects
6. Міністерство фінансів. Проекти цифрової трансформації для Публічного каталогу.https://www.mof.gov.ua/uk/news/ministerstvo_finansiv_predstavilo_proekti_tsifrovoi_transformatsii_dlia_publichnogo_katalogu-2724.

Ляш А.О.
кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри
відновного правосуддя та приватної детективної діяльності
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

ПРИЧИНИ ПОШИРЕННЯ ТА НАСЛІДКИ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Як соціальне явище корупція існує в певних інституціональних межах, у яких економічні, політичні, правові, соціальні процеси впливають на неї, а корупція, відповідно, чинить зворотній вплив на ці сфери. Корупція – це складний, системний інститут, що має виключно антисуспільну спрямованість. Він негативно позначається на всіх сферах суспільного життя [1, с. 42]. Тому, важливого значення набуває питання законодавчого визначення системи правоохоронних та інших державних органів, громадських об'єднань, уповноважених на виявлення причин виникнення корупції і вжиття ефективних правових і організаційних заходів щодо їх усунення чи нейтралізації. Законом України «Про запобігання корупції» визначені спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції, це – органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – Національне агенство). Так, згідно з п. 7 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про запобігання корупції» до повноважень Національного агентства належить координація та надання методичної допомоги щодо виявлення державними органами,

органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування *корупційних ризиків* у своїй діяльності та реалізації ними заходів щодо їх усунення, у тому числі підготовки та виконання антикорупційних програм. Антикорупційні програми, відповідно до ст. 19 цього Закону, повинні передбачати: *оцінку корупційних ризиків у діяльності органу, установи, організації, причини, що їх породжують та умови, що їм сприяють; заходи щодо усунення виявлених корупційних ризиків, осіб, відповідальних за їх виконання, строки та необхідні ресурси.* Крім того, в апараті Національного агентства діє підрозділ з питань запобігання корупції Національного агентства (п. 2 ч. 5 ст. 17^1), який організовує роботу з *оцінки корупційних ризиків* у діяльності Національного агентства, *підготовки заходів щодо їх усунення* та вживає інших заходів, спрямованих на запобігання вчиненню працівниками Національного агентства корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень.

Національне агентство готує проект щорічної національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики, який не пізніше 1 квітня подається до Кабінету Міністрів України. У національній доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики мають відображатися такі відомості: *кількість направлених подань про усунення причин і умов, що сприяли вчиненню корупційного правопорушення та правопорушення, пов'язаного з корупцією, або невиконанню вимог антикорупційного законодавства* (підпункт «й» пункту 1 ч. 2 ст. 20) [2].

Законом України «Про Національну поліцію» (п. 2 ч. 1 ст. 23) передбачено, що поліція відповідно до покладених на неї завдань: *виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення* [3].

Законом України «Про прокуратуру» (п. 4 ч. 1 ст. 26) визначено, що під час виконання функції нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян,

прокурор має право вимагати від посадових чи службових осіб надання пояснень щодо допущених порушень, а також *вимагати усунення порушень та причин і умов, що їм сприяли*, притягнення винних до передбаченої законом відповідальності [4].

Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» (п. 11 ст. 17) визначено, що Національному бюро та його працівникам для виконання покладених на них обов'язків надається право: *надсилати державним органам, органам місцевого самоврядування обов'язкові до розгляду пропозиції та рекомендації щодо усунення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного бюро, а також отримувати від цих органів протягом 30 днів інформацію про розгляд таких пропозицій та рекомендацій* [5].

На жаль, незважаючи на певну систему Законів України, що уповноважують відповідні державні органи і їхні посадові особи виявляти причини і умови вчинення корупційних діянь, а саме корупційних злочинів чи злочинів з ознаками корупції, у чинному КПК України до цього часу не передбачено такої норми [6]. З цього приводу В. П. Шибіко влучно назвав цю законодавчу прогалину *«упущенням законодавця»,* що позбавив обов'язку органів, які здійснюють кримінальне провадження, встановлювати причини і умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення і вживати заходи щодо їх усунення [7, с. 107]. Адже відсутність у чинному КПК України такої норми позбавляє осіб, які провадять досудове слідство чи дізнання у відповідних кримінальних провадженнях, виявляти такі причини й умови (в т. ч. й корупціогенні фактори) саме процесуальними засобами (ч. 2 ст. 93), врегульованими КПК [6] і вживати дієві заходи щодо їх усунення чи нейтралізації. В чинному КПК також доцільно встановити документ, який має бути обов'язково складений за результатами досудового розслідування – *«подання щодо вжиття заходів для усунення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення»,* а для суду – *«ухвала про виявлені причини і умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення та їх*

усунення», як це було у КПК від 28.12.1060 р. *Строк виконання подання чи ухвали* встановити як у Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України» – *протягом 30 днів.*

Приведення у відповідність зазначених законів, на наш погляд, сприятиме однозначному їх розумінню і правозастосуванню у практичній діяльності уповноважених органів і службових осіб в інтересах держави і суспільства.

Стосовно причин виникнення корупції, в юридичній літературі існують різні точки зору. Зокрема, в підручниках «Кримінологія» та інших джерелах *детермінанти корупційних злочинів (криміногенні фактори)* поділяють на окремі групи (види) чинників: політичні, економічні, правові, організаційно-управлінські та соціально-психологічні.

Такої позиції, зокрема, дотримується Л. В. Білінська, яка уважає, що за змістом можна виділити такі групи безпосередніх причин та умов розвитку корупції:

– політичні (замкнутість системи управління, її повільний розвиток, відсутність системи виховання патріотичних почуттів, моральних якостей, поверховість при проведенні антикорупційної політики, відсутність державної ініціативи щодо створення громадських формувань, незалежних недержавних структур для зростання активності населення у боротьбі з корупцією);

– економічні (несприятливий режим діяльності, підприємств; відсутність прозорості багатьох економічних процесів; на тлі багатих державні службовці не мають навіть помірного достатку);

– правові (відсутність цілісної системи антикорупційних засобів, невизначеність відповідальності за корупційні діяння, формальний характер чинної системи декларування доходів, неповне визначення суб’єктів, не цілеспрямованість правоохоронних органів щодо виконання правових вимог при виявленні корупційних діянь, викритті винних у їх учиненні);

– організаційно-управлінські (відсутність чіткого регулювання діяльності посадових осіб, поширеність у кадровій політиці випадків заміщення посад через знайомство, відсутність механізмів унеможливлення прийняття на службу

лідерів і членів злочинних угруповань та здійснення ними кар'єри, відсутність окремих працівників, які контролювали б цю сферу);

– соціально-психологічні (нерозвиненість громадянської свідомості, корислива спрямованість державних службовців, професійна та моральна деформація частини керівників, що виявляється у поблажливому ставленні до корупції) тощо [8, с. 410–411].

Окремі автори уважають, що причини поширеності корупції, крім економічних, політичних і правових, знаходяться в соціально-культурних, моральних і навіть у психологічних площинах і поділяють їх на об'єктивні та суб'єктивні.

До об'єктивних причини поширеності корупції в Україні належать:

1. Становлення нової державності й руйнування старої.

2. Перерозподіл державної власності.

3. Занепад економіки, розгортання економічної кризи.

4. Тінізація економіки [9].

5. Зменшення надходження податків.

6. Різке скорочення надходжень до державного бюджету, зменшення асигнувань на утримання бюджетної сфери та заборгованість із виплати бюджетникам заробітної плати, яка сягає декількох місяців і більше.

7. Незавершеність формування правового поля в Україні, суперечливість норм різних законів.

8. Монополізація державними службами багатьох послуг для населення.

9. Різке зростання в суспільстві злочинності, поширеність особливо тяжких злочинів.

До суб'єктивних причини поширеності корупції належать:

1. Перехідний період у житті суспільства пов'язаний із розпадом старої системи моральних та духовних цінностей.

2. Новим моментом у житті суспільства стало проголошення політичного, ідеологічного, духовного плюралізму позитивною цінністю.

3. Відсутність ясно проголошеної державою мети, яка об’єднувала б суспільство.

4. Поширення корупції у різних сферах життя, перетворення її на масове явище робить її елементом повсякденності, звичаю, традиції [10].

Поширення корупції та незадовільний стан боротьби з цим негативним явищем, Н. В. Кулакова пояснює правовими факторами, що спричиняють корупційну злочинність, а саме, недоліками чинного законодавства, яке не передбачає цілісної системи заходів протидії корупційній злочинності, а окремі чинні правові норми безпосередньо сприяють корупції. Крім того, продовжує авторка, наявні суттєві недоліки в діяльності правоохоронних органів щодо виявлення, розслідування та судового розгляду фактів учинення корупційних злочинів. Часткове, подекуди непослідовне коригування антикорупційного законодавства негативно позначається на антикорупційній політиці, процесах державотворення [11, с. 272–275].

Серед причин, що зумовлюють корупцію, Ю. Ю. Орлов, М. Л. Грібов також називають недосконаліть законодавства: оперативно-розшукового, кримінального та кримінального процесуального [12, с. 157–164; 13, с. 61–62].

А. А. Вознюк слушно зауважує, що частина законів в Україні приймається не на користь справі протидії злочинам, а, навпаки, для легалізації певних злочинних схем, створення труднощів у діяльності правоохоронних органів та інших можливостей для не притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення [14, с. 45].

Більше того, продовжує М. Л. Грібов, спираючись на підтримку зарубіжних «інвесторів» (зокрема, фінансово-корупційну) через парламент проводяться закони, які явно суперечать не лише Конституції, а й національним інтересам України [15, с. 83]. Вивчаються також філософські та психологічні причини існування корупції. При цьому, М. Л. Грібов та інші вчені вносять цілком слушні пропозиції щодо засобів політичного впливу на рівень корупції, вдосконалення системи та структури антикорупційних органів України, адаптації міжнародного досвіду до вітчизняних умов, внесення змін та

доповнень до законодавства та підзаконних нормативно-правових актів, формування в суспільстві правової свідомості та правової культури, громадського засудження корупції [15, с. 82]. На думку науковця, без урахування глобальних впливів на вітчизняну корупцію, усе це є лікуванням не хвороби, а її симптомів. Дійсні витоки корупції в Україні, зумовлені саме такими впливами.

До зарубіжних «інвесторів» звертаються і представники влади і опозиції. Надаючи офіційні кредити та позики сучасним представникам державної влади, зарубіжні «інвестори», як слушно констатує М. Л. Грібов, навмисно не запроваджують ефективної системи контролю за їх використанням (створюється лише ілюзія у формі імітування активного запровадження та «бурхливої» діяльності антикорупційних органів), чим надають можливість їх розкрадання. Такий механізм забезпечує гравцям глобального рівня можливість нав'язувати українській владі програму дій зі створення законодавчого поля у якому вони на законних підставах та за безцінь зможуть заволодіти землею, надрами, одержати повний контроль над усіма внутрішніми ринками. Саме зарубіжні «інвестори», переконаний автор, і є головними ініціаторами зростання корупції в Україні [15, с. 85].

Отже, підсумовує науковець, незалежно від того, яка саме політична сила (група кланів) знаходиться при владі зараз та прийде до влади в майбутньому, корупційна політика в Україні не зазнає змін. Ситуацію може зрушити лише сила, повним обсягом незалежна від зовнішніх «інвесторів». Формування такої сили та її підтримка широкими верствами населення можлива лише за рахунок формування ідеології, здатної згуртувати навколо себе усіх представників суспільства. Ця ідеологія має бути настільки вагомою, наскільки це потрібно для її домінування над концепцією пріоритету особистого добробуту.У міжнародному вимірі, переконаний М. Л. Грібов, основною причиною катастрофічного поширення корупції в Україні є використання цього явища глобальним предиктором як інструменту, що дає можливість повністю контролювати владу та опозицію в Україні, одночасно утримуючи державу у

борговій кабалі – з можливістю подальшого привласнення її території, акваторії, природних ресурсів та залишків стратегічних підприємств [14, с. 86].

Інші науковці називають певну систему таких причин. А саме, З. С. Варналій уважає основними причинами виникнення корупції в Україні такі: високий рівень монополізації управління; нерівномірність розвитку ринкового господарства (відсутність добросовісної конкуренції та цивілізованого підприємництва); розшарування суспільства на бідних і багатих (за рахунок державного майна збагатилася незначна група населення в Україні); суперечність між мінливими умовами ринкового господарства та чинним законодавством (прогалини, які створюються завдяки такій суперечності, заповнюються тіньовими «правилами гри»); суперечність між законодавчою та морально-етичною нормами підприємництва; суперечності в політичній системі, які представлені владою та бізнесом (олігархія); слабкість політичної влади; створення штучного дефіциту ресурсів; зволікання в прийнятті рішення (адміністративні бар'єри) тощо [16, с. 61].

Поширеність корупції в країні, як зазначалося, викликана низкою соціально-економічних, організаційно – правових, психологічних та інших чинників пов'язаних з тим, що в сучасній Україні відбувається докорінна зміна економічного і політичного ладу, змінюється законодавча і виконавча влади, змінюється юридична база суспільства. Крім цього корупції сприяють відсутність чіткого регулювання діяльності державних службовців та невизначеність окремих процедур здійснення службових повноважень, а наявність у посадових осіб надто широких розпорядчо-дозвільних повноважень для прийняття рішень на свій розсуд, дає їм можливість створювати зайві ускладнення, перебільшувати свою роль у вирішенні питань, пов'язаних зі зверненнями громадян. Тож чим більше звертань за допомогою до чиновництва, тим більшою є вірогідність корупційних діянь [17].

Аналіз точок зору вчених щодо виокремлення причин та умов виникнення корупції, а також наукового підходу щодо визнання корупційної злочинності як злочинного прояву корупції, дозволив А. С. Політовій вказати

на наявність трьох груп причин та умов корупційної злочинності. Першу групу складають причини та умови виникнення й функціонування тіньової економіки. Ця група причин та умов є спільною для всіх видів злочинних проявів тіньової економіки. Другу групу складають причини та умови корупційної злочинності на загально-соціальному рівні. До третьої групи належать причини та умови корупційної злочинності на індивідуальному рівні – рівні конкретної посадової особи, ураховуючи її морально-етичні, культурні якості [18, с. 159].

Головними наслідками поширення корупції в Україні З. С. Варналій уважає: підрив соціальної довіри й верховенства права; руйнування соціальної моралі та почуття справедливості в населення; перешкоджання функціонуванню ринку та деформація нормальних систем розподілу; зниження громадянської відповідальності; посилення соціальної напруженості в регіонах; зневіра в ефективності державної політики тощо [16, с. 61].

Спираючись на наукові дослідження та багатий світовий досвід, відображені, зокрема, в публікаціях ООН, Світового банку, міжнародної організації Transparency International та ін. дав можливість С. О. Кравченко узагальнити типові шляхи запобігання корупції, які можна згрупувати за такими сімомома загальними напрямами:

1) *коригування законодавства* з метою зменшення відповідних причин корупції. Таке коригування передбачає як ревізію чинного законодавства, так і вдосконалення процесу законотворчості, а можливо, і докорінну його перебудову, щоб досягти відповідності законів таким умовам. По-перше, реалізація прав та виконання обов’язків громадянами, дотримання ними заборон мають бути максимально спрощені. Тобто як умови або обмеження, пов’язані з реалізацією правових норм, так і порядок дотримання цих умов і обмежень не повинні бути складними та обтяжливими для громадян. По-друге, рішення і дій посадових осіб при взаємовідносинах з громадянами з приводу реалізації їх прав і виконання обов’язків, а також застосування заходів відповідальності за порушення норм права повинні

бути максимально стандартизовані. Це означає: 1) ліквідацію або зведення до мінімуму можливостей для власного розсуду посадових осіб; 2) процедурне впорядкування відносин чиновників з громадянами; 3) досить простий, чіткий і доступний механізм судового оскарження рішень і дій посадових осіб. По-третє, закони повинні бути максимально конкретизовані і позбавлені прогалин, винятків, суперечностей, численних відсильних норм та інших недоліків, що створюють можливості для корупції.

2) *удосконалення засад формування і організації вищих органів державної влади*. Це передбачає передусім удосконалення виборчого законодавства у таких аспектах: приведення допустимого розміру виборчих фондів у відповідність з реальними витратами на виборчі кампанії; дозвіл формувати виборчі фонди для збору внесків завчасно, а не в період виборчих кампаній; посилення державного контролю за дотриманням порядку фінансування виборчих кампаній і заходів відповідальності за порушення; посилення громадського контролю за виборними процедурами; підвищення ролі ЗМІ в незалежному висвітленні виборчих кампаній і контролі за дотриманням виборчого законодавства на всіх її етапах; збільшення ролі й гарантій незалежності виборчих комісій при одночасному забезпеченні їх прозорості для громадянського контролю.

3) *структурно-функціональне упорядкування системи органів виконавчої влади*. Насамперед мається на увазі коригування структури і чисельності органів виконавчої влади з метою усунення складності системи цих органів та заплутаності відносин між ними. Тобто ліквідація ситуацій, коли в одній галузі діяльності існує множина владних структур, що мають певні повноваження, зі складними відносинами між ними. Це породжує довгі та часто незрозумілі процедури вирішення питань для пересічних громадян. Важливе значення має ліквідація поєднань типів функцій державних органів, що породжують конфлікти інтересів, наприклад, поєднання в одному органі виконавчої влади функцій з розроблення політики та нормативно-правового регулювання з

функціями надання адміністративних послуг або контрольно-наглядовими функціями; функцій з управління державним майном і контрольно-наглядових функцій.

4) *зміна принципів державної служби і контролю за майновим становищем представників влади*, що в комплексному вигляді охоплює такі заходи: перехід до суто конкурсного порядку вступу на державну службу з деякими законодавчо визначеними винятками; формування справедливої та прозорої системи оплати праці державних службовців з її наближенням до оплати праці в приватному секторі, забезпеченням її швидкого зростання на початку кар'єри, зменшенням міжвідомчих і місцевих відмінностей; розмежування політичних та адміністративних посад в органах виконавчої влади; чітке регулювання статусу, в тому числі обмежень, для осіб, які обираються або призначаються на вищі державні посади (міністри, депутати, губернатори тощо); чітке визначення статусу «політичних призначенців» (помічників, радників президента, прем'єра, міністрів і т. ін.), умов прийняття їх на службу і звільнення з неї, соціальних гарантій після відставки; законодавчу заборону державним службовцям займатися політичною діяльністю, заборону державним службовцям вищих категорій бути членами політичних партій, публічно демонструвати свої політичні погляди тощо; визначення основ і порядку управління від імені держави пакетами акцій, що входять до складу державної або муніципальної власності, в акціонерних товариствах з наявністю державної або муніципальної власності; відповідальність за це державних службовців; запровадження твердих і зрозумілих соціальних і матеріальних гарантій для кожної категорії державної служби, в тому числі при відставці, встановлення заохочень за тривалу бездоганну службу; визначення та забезпечення реалізації етичних засад державної служби, що передбачає: законодавче прийняття відповідних етичних кодексів і налагодження етичної інфраструктури; запобігання виникненню та врегулювання конфлікту інтересів; введення обмежень для переходу на роботу після звільнення з державної служби в комерційні організації, які були раніше

підконтрольні цій посадовій особі (державному службовцю) або пов'язані з ним відповідно до його компетенції; необхідність ротації службовців, до чиїх функцій входять прямі контакти з громадянами; поширення обмежень, встановлених для державних службовців, на менеджерів державних підприємств і підприємств з певною часткою державної власності; встановлення механізмів, що гарантують прозорість динаміки майнового становища осіб у період проходження ними державної служби, у тому числі: законодавче визначення обов'язкового декларування прибутків, майна і видатків вищими посадовими особами, державними, муніципальними службовцями, депутатами і суддями; запровадження заходів відповідальності (аж до відставки, позбавлення повноважень) за явний обман при декларуванні; введення принципу інформаційної прозорості стосовно відомостей, що декларуються, контроль відповідності доходів видаткам; побудову сучасної системи управління персоналом на державній службі на основі посилення ролі спеціально уповноваженого органу з питань державної служби.

5) *ефективний контроль за розподілом і витрачанням бюджетних коштів*, у межах якого пропонують: встановлення максимально диференційованої бюджетної класифікації, оскільки чим у загальнішій формі в законі про державний бюджет (і актах про бюджети інших рівнів) закріплені витратні статті, тим більше з'являється можливостей для маніпулювання бюджетними коштами; введення механізмів фінансової прозорості при витрачанні бюджетних коштів державними, муніципальними органами і установами (принципи складання кошторисів і їх виконання); запровадження системи спеціалізованих заходів відповідальності відносно посадових осіб за порушення при використанні бюджетних коштів, а також персональної відповідальності посадових осіб у сфері розпорядження ввіреними ним коштами і майном; забезпечення прозорості державних закупівель і замовлень, їх конкурсний характер (там, де це неможливо, повинні застосовуватися жорсткі специфікації і стандарти на продукцію і послуги) і прозорість проведення конкурсів; законодавче посилення вимог до фінансової звітності

державних, муніципальних підприємств (у тому числі розкриття інформації на рівні не меншому, ніж для приватних компаній, акції яких котируються на біржі); надання Рахунковій палаті статусу основного органу державного фінансового контролю за витрачанням бюджетних коштів з розширенням її повноважень; зменшення обсягу готівкового обігу, розширення сучасних електронних засобів розрахунку та звітності, що полегшує контроль за рухом коштів.

6) *удосконалення економічної політики.* Цей напрям охоплює заходи щодо ліквідації влади монополій та всебічної державної підтримки розвитку конкурентного середовища, розширення функцій і повноважень антимонопольних органів. Важливим аспектом є реформа системи оподаткування, зокрема послаблення податкового тиску на підприємців та інших фізичних осіб, спрощення порядку стягнення податків, розширення сфери застосування фіксованих платежів тощо.

7) *зміцнення судової влади.* Для перехідних країн – це один з пріоритетів у боротьбі з корупцією. Причому зміцнення судової влади має на увазі два рівноцінних вектори, а саме: зниження рівня корупції в судовій системі і правову ефективність цієї системи в боротьбі з корупцією «зовні». Це включає: запровадження та розвиток адміністративної юстиції, в тому числі вдосконалення механізмів компенсацій за збитки, а також за заподіяння моральної шкоди потерпілим від свавілля або бездіяльності посадових осіб; введення окружного принципу розташування судових органів, оскільки збіг зони судової юрисдикції з адміністративними кордонами неминуче призводить до підвищення можливостей незаконного впливу місцевої влади на суд і суддів; розробка дієвих механізмів та чітких критеріїв притягнення суддів до всіх видів відповідальності; забезпечення високого фахового рівня суддівського корпусу; формування системи гарантій незалежності суддів; достатнє фінансування судової влади; забезпечення інформаційної прозорості судових рішень, у тому числі через Інтернет; створення дієвих механізмів виконання судових рішень тощо [18, с. 228–233].

Література:

1. Мандибура В. О. Корупція: інституційна сутність та механізми подолання: монографія. Київ: Парлам. вид-во, 2017. 488 с.

2. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII (в ред. від 04.03.2021). URL: https:// zakon.rada.gov.ua.

3. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580- VIII (в ред. від 17.03.2021). URL: https: //zakon.rada.gov.ua.Про

4. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII (в ред. від 01.01.2021). URL: https: //zakon.rada.gov.ua.

5. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10. 2014 року № 1698-VII (в ред. від 16.09.2020). URL: https: //zakon.rada.gov.ua.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (в ред. від 17.03.2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

7. Шиибіко В. Деякі новели чинного КПК України потребують подальшого осмислення й удосконалення. *Право України.* 2013. № 11 С. 104 –111.

8. Білінська Л. В. Корупція як соціально-економічний феномен українського суспільства. *Митна справа*. 2013. № 2 (86). Ч. 2. Кн. 1. С. 407–412.

9. Попович В. М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології. К.: Правові джерела, 1998. 448 с.

10. Детальніше див.: Тема лекції: «Причини поширеності корупції в Україні». URL : http://od.ukrstat.gov.ua/ZPK/pru_korup.htm

11. Кулакова Н. В. Правові причини та передумови корупційної злочинності. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 груд. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 272–275.

12. Орлов Ю. Ю. Проблеми нормативно-правового регулювання оперативно-розшукової діяльності поліції. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч. 1. С. 157–164.

13. Грібов М. Л. Зв'язок кримінально-правового та кримінального процесуального регулювання дій з викриття одержання неправомірної вигоди. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: зб. тез доп. V Міжнар. наук. практ. конф. (31 берез. 2017 р., м. Харків). Харків: ХНУВС, 2017. С. 61–62.

14. Вознюк А. А. Реальні причини топ-корупції в Україні та нереальні способи протидії їй. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч. 1. С. 44–47.

15. Грібов М.Л. Причини корупції в україні: міжнародний вимір. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали V Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2020 р.): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С. 81–87.

16. Варналій З. С. Корупція як інституціональна загроза національній безпеці України. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали II Міжнар. наук.практ. конф. (Київ, 8 груд. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 59–63.

17. Причини поширення корупції в Україні та заходи направлені на її зниження. URL: https://dnipr.kyivcity.gov.ua/files/2015/1/23/pochirkorups.pdf

18. Політова А. С. Корупційна злочинність в Україні: стан і тенденції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2016. № 2. Розділ 2. С. 152–162.

19. Михненко А. М., Руснак О. В., Мудров А. М. та ін. Запобігання та протидія корупції: навч. посіб.; за ред. А. М. Михненка. 4-те вид., переробл. й доповн. К.: ДННУ «Академія фінансового управління», 2013. 666 с.

Onyshchu Roman
Študent 2. ročníka Univerzity Mateja Bela na
Fakulte medzinárodných vzťahov a politických vied v Banskej Bystrici, Slovensko

KONFLIKT V NÁHORNOM KARABACHU V SÚČASNOSTI: HISTORICKÝ A PRÁVNY ROZMER

Konflikty v celej histórii ľudstva vždy vznikali z rôznych dôvodov. Napríklad na základe zloženia etnického obyvateľstva v susednej krajine, ekonomických alebo politických dôvodov, podobnosti kultúr alebo náboženstiev alebo banálneho historického priradenia krajiny k inej krajine.

Región Náhorný Karabach na južnom Kaukaze. Územie zaberá východné a juhovýchodné pohorie a predhorie Malého Kaukazu. K tomu sa pripájajú aj roviny Karabachu a spolu tvoria takzvaný región Karabachu. Väčšina obyvateľstva je v súčasnosti Arméni a domorodí Azerbajdžanci boli nútení kvôli vojne utiecť. Konflikt v tomto regióne má dlhú históriu, ktorá siaha až od vojny v Karabachu v rokoch 1988 - 1994 a trvá dodnes. Mnoho ľudí verí, že konflikt vznikol z etnických a historických dôvodov v dôsledku vojen o vlastníctvo pôdy rôznymi krajinami.

Účelom seminárnej práce je oboznámiť sa s celou históriou konfliktu v regióne, analyzovať, čo tvoril základ histórie oživenia konfliktu v rokoch 2016-2020, s dôrazom na najdôležitejšie udalosti. Tiež zistime, aké podmienky boli podpísané v dohode o zmierení v jesení roku 2020 a čo sa dodržalo v skutočnosti, a tiež úplne zhrnúť súčasnú situáciu v regióne. Pohovoríme tiež o tom, ako tento konflikt ovplyvnil medzinárodné vzťahy sveta a dopad medzinárodných organizácií na konflikt.

Prvá časť seminárnej prace bude zameraná na históriu konfliktu, hlavné príčiny a predpoklady. Povieme si tiež o tom, čo presne tvorilo základ konfliktu a aké faktory viedli k oživeniu konfliktu v roku 2016.

V druhej časti si povieme o priebehu udalostí v rokoch 2016-2020. Zvážime a urobíme analýzu hlavných udalosti a jednotlivcov, ktorí ovplyvnili obnovenie konfliktu a to, čo sa stalo. Spomeňme tiež štvordňovú vojnu, ako aj druhú vojnu v Náhornom Karabachu.

Tretia časť bude venovaná mierovej dohode podpísanej 10. novembra 2020, hlavným bodom dohody a procesu skutočného vykonávania dohody. Povieme si tiež o súčasnej situácii v oblasti Karabachu a o tom, či konflikt dospel k záveru.

Pri písaní seminárnej práce boli použite a analyzovane rôzne články o intervencii, názory rôznych odborníkov, ako aj knihy na úplné pochopenie histórie konfliktu. Všetky zdroje budú uvedené na konci práce a sú k dispozícii na bezplatné prezeranie.

Na začiatok je lepšie začať z toho, že konflikt v oblasti Náhorného Karabachu siaha až od perestrojky Gorbačova. Perestrojka trvala od roku 1985 do roku 1991, teda do rozpadu Sovietskeho zväzu, a zamerala sa na politické a ekonomické reformy, ktoré mali zmeniť usporiadanie v krajine. Proces bol založený na takých palieroch, ako je demokratizácia spoločnosti, zavedenie prvkov trhových vzťahov a obnovenie väzieb s USA a krajinami demokratickej západnej Európy. V tom čase prebiehala veľmi populárna myšlienka národnej identity medzi národmi, ktoré boli súčasťou Zväzu sovietskych socialistických republík. Tento názor ľudia v Karabachu všeobecne prijali a realizovali, čo bol jeden z faktorov, ktoré ovplyvnili začiatok konfliktu. (Osvita.ua, 2012).

Autonómna oblasť Náhorný Karabach bola v tom čase súčasťou Azerbajdžanskej sovietskej socialistickej republiky. Región však obývali hlavne Arméni, nie Azerbajdžanci. V auguste 1987 preto Arméni apelovali na vedenie ZSSR, aby sa pripojilo k územiu Arménskej SSR. Týmto sa začala prvá vojna v Karabachu, ktorá trvala od septembra 1987 do mája 1994 a bola väčšinou zameraná na riešenie konfliktu o územie. Azerbajdžanské úrady sa snažili kontrolovať situáciu, ale napriek tomu, v niektorých mestách sa však začali uskutočňovať rôzne zhromaždenia, hlasovanie ľudu a protesty čo sa týkali pripojenie zemi do Arménska. Zhromaždenie začali byt ešte väčšími a preto už 26. februára 1988 v meste Sumgayiti, neďaleko budovy mestského výboru, sa zhromaždili protestanti pozostávajúci z Azerbajdžancov. Zišli sa na protest proti situácii v Náhornom Karabachu a boli proti opustenie územia Arménom. Demonštrácia sa však rozšírila 28. februára, keď sa títo demonštranti zhromaždili na centrálnom námestí Sumgayiti

pod zámienkou vodcu mesta Jahangira Muslimzade a začali ničiť mesto z cieľom hľadaní Arménov, podpaľovali automobily a ničili všetko. (Kavkay.Uzel.eu, 2019).

Reakcia orgánov ZSSR neprinútila čakať a pokúsila sa problém vyriešiť násilím a zatlačením. Pogrom sa zastavil až po vstupe vojsk do mesta a skončil približne 29. februára. Vo výsledku ďalej oživil pohyb obyvateľstva 3 strán a viedol k ešte väčšej nevraživosti medzi oboma republikami. Už 15. júna 1988 Arménska SSR súhlasila so zahrnutím územia a o 3 dni neskôr azerbajdžanské úrady súhlasili s tým, aby územie zostalo ich súčasťou. To viedlo k tomu, že na celom území pokračovali zhromaždenia a štrajky obyvateľstva. Takéto oznámenia ďalej viedli k štrajkom a sporom medzi obyvateľstvom o vlastníctvo území. 12. januára 1989 vyhlásili sovietske orgány v Náhornom Karabachu priamu správu zriadením Výboru pre správu v regióne. Počas vlády tohto výboru boli práva obmedzené, niektoré orgány pozastavené a Azerbajdžan uvalil hospodársku blokádu. Avšak 28. novembra 1989 orgány ZSSR tento výbor zrušili a Rada ľudových poslancov autonómneho regiónu oznámila obnovenie jeho činnosti. (News.BBC.co.uk, 2005a; News.BBC.co.uk, 2005b).

Ďalšou dôležitou udalosťou sú arménske pogromy v Baku, ku ktorým došlo v januári 1990, konkrétne 20. januára, boli do hlavného mesta Azerbajdžanu zavedené jednotky, ktoré zabili stovky ľudí. Prezídium vlády ZSSR rozhodlo o zavedení výnimočného stavu v autonómnej oblasti Náhorný Karabach a v jej pohraničnom pásme. Dňa 25. júla 1990 bol vydaný príkaz zakazujúci vytváranie nelegálnych skupín. 30. apríla 1991 roku začala operácia «Koltso» z cieľom odzbrojovať arménske „ilegálne skupiny“ a skončilo masovými stratami a smrťami. 30. augusta 1991 vyhlásil Azerbajdžan samostatnosť a 26. decembra sa rozpadol Sovietsky zväz. Konflikt vzrástol na inú úroveň lebo krajiny už nie sú členmi Zväzu a môžu voľne používať zbrane, ktoré zostali po armáde. (News.BBC.co.uk, 2005b; NKR.AM.ru, 2018a).

Už 2. septembra 1991 oznámené založenie NKR a 10. decembra bolo vyhlásené referendum o nezávislosti. Tieto udalosti teda ďalej ovplyvnili vývoj konfliktu a použitie zbraní na jeho vyriešenie. V rokoch 1991-1994 prebiehali

masové bitky, počas ktorých arménske jednotky ovládli časti Azerbajdžanu v Náhornom Karabachu. (NKR.AM.ru, 2018b).

Na jar 1994 sa vojna skončila a začala sa podpísaním Biškeckej zmluvy medzi tromi vládami 5. mája a prímerím. Už 9. mája 1994 Rusko pripravilo špeciálnu dohodu o ukončenie vojenských akcii a zmierení, a v priebehu 9. - 11. mája bola podpísaná azerbajdžanským ministrom obrany Mamedrafi Mammadov, arménskym ministrom obrany Seržom Sargsyanom a veliteľom armády Náhorného Karabachu Samvelom Babayanom. Dohoda oficiálne vstúpila do platnosti 12. mája 1994. V dôsledku ozbrojeného konfliktu získala Náhorná karabašská republika de-facto nezávislosť od Azerbajdžanu a zostalo jej takmer 90% pozemkov z bývalej autonómnej republiky. (TASS.ru, 2020a).

Tento konflikt nemal iba regionálny charakter pre rozhodnutie o vlastníctve pôdy, ale ovplyvnil aj medzinárodné organizácie vo svete, vrátane Rady bezpečnosti OSN. Počas konfliktu prijala RB OSN 4 rezolúcie týkajúce sa stiahnutia arménskych vojsk z územia Azerbajdžanu. Ako však zdôraznil prezident Ilham Alijev na 72. zasadaní Valného zhromaždenia OSN - *„Zoznam rezolúcií Rady bezpečnosti OSN zostáva iba na papieri“*. Tento konflikt bol však iba začiatkom vývoja ďalšieho konfliktu v roku 2016. (Prezident.az, 2017a).

Udalosti týkajúce sa pridruženia k územiam v roku 1994 neboli stopercentne ukončené a neskôr vo svojej dobe pokračovali. Po vyhlásení Náhornej karabašskej republiky, podpísaní mierovej zmluvy a do roku 2014 bola novovytvorená republika v procese nastolenia moci, voľby úradníkov a nadviazania vzťahov so svetom. Avšak v roku 2014 bol konflikt mimo územia obnovený. Azerbajdžanské ozbrojené sily 12. novembra zostrelili v Náhornom Karabachu arménsku Mi-24, čo narušilo vzťahy medzi krajinami a obnovilo ostreľovanie. Nemenej dôležitá je skutočnosť, že obe strany boli obvinené z použitia delostreleckých granátov veľkého kalibru. Táto situácia pokračovala rok a opakovane sa vyskytovali správy o streľbách a vraždách v regióne. (Reuters.com, 2014).

Udalosti z 2. - 5. apríla 2016 vošli do histórie ako Štvordňová vojna a znamenali eskaláciu konfliktu v Náhornom Karabachu. V noci na 2. apríla sa začali

masové akcie, pri ktorých sa názor oboch strán rozdelil a stále neexistuje informácia, ktorý z názorov je pravdivý. Arménsko zastáva pozíciu, že zaviedlo tanky a armádu v reakcii na nadchádzajúce akcie Azerbajdžanu. Baku naopak tvrdí, že použitie sily bolo reakciou na rozsiahle ostreľovanie Arménskom. Počas dňa prebiehali vojenské ostreľovanie na rôznych miestach, a to aj v obce Talyš. (OSW.WAW.pl, 2016).

Hneď na druhý deň Azerbajdžan vyhlásil jednostranné prímerie v severnom Karabachu kvôli pripomienkam medzinárodných organizácií. Krajina však tiež uviedla, že v prípade nedodržania prímeria zo strany Arménska bude pokračovať v ostreľovaní a nie je pripravená vzdať sa území zachytených počas akcií z 2. apríla. Jerevan však vyhlásil, že aktívne nepriateľské akcie sa 3. apríla nezastavili. (Oxu.az, 2016).

V priebehu udalostí veľmi aktívne sa šírili dezinformácie o údajnom prímerí alebo údajne zabitých azerbajdžanských opravároch. Ministerstvo obrany Náhorného Karabachu teda 5. apríla 2016 oficiálne oznámilo, že v konflikte došlo ku kompromisu, a Azerbajdžan zastavil paľbu na akciu. Vďaka tomu získal Azerbajdžan výšku Lalatapa. (PolGeoNow.com, 2020).

Konflikt sa tým však neskončil, ale iba dočasne pozastavil. Tak sa 11. júla 2018 uskutočnilo v Jerevane prvé stretnutie, od zmeny vládnych orgánov, vedúcich ministrov ozbrojených síl Azerbajdžanu a Arménska. Na tomto stretnutí prezident Baku odporučil neopakovať chyby predchádzajúceho prezidenta a uznal novú vládu v Jerevane. Aj v lete 2019 premiér Arménska Nikol Pašinjan počas svojej návštevy v Stepanakert zdôraznil, že NKR patrí do Arménska. Baku považovalo túto reakciu za oficiálne odmietnutie rokovať o riešení konfliktu v Karabachu. (Kommersant.ru, 2018).

Hlavné udalosti tohto konfliktu pokračovali 27. septembra 2020, keď Azerbajdžan zahájil raketový a letecký útok na civilistov vrátane mesta Stepanakert. Baku zasa uviedlo, že arménske ozbrojené sily strieľali na pozície azerbajdžanskej armády a osady prednej zóny. Uviedla tiež, že útočí arménska strana, a Baku práve podniklo protiútok. Ministerstvo obrany Azerbajdžanu tiež uviedlo, že uvoľnilo 7 dedín v Náhornom Karabachu, ale ministerstvo Náhorného Karabachu však tieto

informácie poprelo a obvinilo ich zo šírenia dezinformácií. 29. septembra Jerevan uviedol, že turecká stíhačka zostrelila v arménskom vzdušnom priestore ich lietadlo a pilota zabila. Ministerstvo obrany Azerbajdžanu však tieto informácie poprelo a Turecko tiež tieto informácie nepotvrdila. (PolGeoNow.com, 2020).

Ako je možne vidieť, že nie je isté, či je to všetko pravda, alebo iba spôsob, ako zasiať dezinformácie a odvrátiť pozornosť. Tiež by som rád dodal, že v modernom svete bol tento konflikt veľmi silný a ovplyvňovaný inými aktérmi svetovej politiky. Každá z krajín, ktorá pomohla konkrétnej strane, chcela nielen konečne vyriešiť konflikt v regióne, ale aj splniť svoje konkrétne ciele vrátane posilnenia svojej prítomnosti v regióne. Napríklad Turecko chce nielen pomôcť pri riešení konfliktu, ale aj posilniť svoju pozíciu v regióne a oslabiť ruskú. Turecká armáda tiež opakovane pomáhala azerbajdžanským ozbrojeným silám, za čo ju medzinárodné organizácie odsúdili. Má tiež veľmi úzke kontakty s Azerbajdžanom, pretože ich jazyk je v rovnakej jazykovej rodine a boli v úzkom historickom kontakte, najmä vždy podporovalo Baku po rozpade ZSSR. Pokiaľ ide o Rusko, ide o dosť kontroverznú otázku, pretože kvôli rôznym politickým a ekonomickým faktorom nepristupuje k nijakej strane. Arménsko má veľkú ruskú vojenskú základňu a veľké ekonomické aktíva. Azerbajdžan má však tiež veľké množstvo ruských investícií do ropného biznisu krajiny a veľké množstvo pracovných síl z Baku pôsobí v Rusku. (BBC.com, 2020a; Segodnya.ua, 2020).

Veľkú úlohu zohral aj vplyv Iránu na konflikt počas vojny, pretože tiež nepodporuje konkrétnu stranu a hlavné je oslabiť pozíciu Turecka v regióne. Mnoho Azerbajdžancov žije v Iráne, ale počas blokády Arménska Tureckom a Azerbajdžanom sa hranice Iránu stali počas hospodárskej krízy dodávateľským reťazcom pre Jerevan. Takzvaná „strana Západu“, to jesť EÚ a USA, si kladie za cieľ podpísať mierovú zmluvu podľa medzinárodného práva a udržať a posilniť svoju pozíciu v regióne. (BBC.com, 2020a; Segodnya.ua, 2020).

Po zdĺhavých vojnách, smrti a porušeniach bola 10. novembra 2020 konečne vyhlásená mierová zmluva o bilaterálnom prímerí. Po viac ako 10 hodinách rozhovorov medzi prezidentom Ruskej federácie Vladimírom Putinom, prezidentom

Azerbajdžanu Ilhamom Alijevom a predsedom vlády Arménska Nikolou Pašinjanom boli dohodnuté tieto body (BBC.com, 2020b):

1) Najdôležitejšou vecou je prímerie na oboch stranách a dodržiavanie tejto podmienky bude monitorovať špeciálny mierový orgán;

2) Dôjde taktiež k výmene vojnových zajatcov a ďalších významných politikov;

3) Mesto Šuša zostáva pod kontrolou azerbajdžanských úradov;

4) Rusko rozmiestňuje svoje mierové jednotky na kontaktnej linke na obdobie 5 rokov a možné predĺženie so súhlasom oboch strán;

5) Arménsko je nútené vrátiť Azerbajdžanu tri regióny, ako sú Agdam, Kelbajar a Lačin;

6) Zaistenie kontroly 5-kilometrového koridoru v Lačinskom koridore ruskými mierovými jednotkami na spojenie Karabachu s Arménskom;

7) Utečenci sa tiež vracajú na územie Náhorného Karabachu a situáciu bude kontrolovať Úrad vysokého komisára OSN pre utečencov. (Meduza.io, 2020).

Po nadobudnutí platnosti dokumentu o prímerí sa 10. novembra okolo 2:30 ráno v Jerevane uskutočnil protest pri budove arménskej vlády, ktorý hľadali Nikolu Pašinjana. Bol však rýchlo rozptýlený. (TheGuardian.com, 2020).

Francúzsky senát navyše 25. novembra 2020 prijal rezolúciu odporúčajúcu uznanie nezávislosti Náhornej karabašskej republiky, ale minister zahraničných vecí Azerbajdžanu však takúto reakciu považoval za provokáciu. Francúzsko však vyhlasuje, že neuznáva republiku a jej nezávislosť. A už na druhý deň minister obrany Arménska ohlásil začiatok demarkačných prác s cieľom umiestniť na území každej strany bojové základne a ďalej vykonávať bojovú povinnosť. (Ukrinform.ua, 2020).

Ďalším faktorom po implementácii dohody bolo odvolanie prezidenta Azerbajdžanu k obyvateľstvu v okrese Lačin. Ilham Alijev apeloval na obyvateľstvo o tom že previedlo tieto územia do vlády Baku. Už 12. decembra zrušilo Baku stanné právo na celom území Azerbajdžanu. Ako je možno dozvedieť, stanné právo trvalo od začiatku vojny, teda od 28. septembra, a trvalo až do 11. decembra. A 30. januára

2021 oficiálne začalo svoju prácu Spoločné rusko-turecké monitorovacie stredisko. Cieľom centra je monitorovať prímerie a nepriateľské akcie v Náhornom Karabachu. Takéto centrum vzniklo na základe memoranda a oficiálneho podpisu prezidenta Ruskej federácie a Tureckej republiky 11. novembra 2020. (Prezident.az, 2020; RIA.ru, 2020a; NewsArmenia.am, 2021).

Nie všetko však je tak dokonalé, ako by sme si priali, a konflikt sa po podpísaní zmluvy ešte neskončil a bol opakovane porušovaný. Napríklad po zavedení prímeria zostalo niekoľko arménskych jednotiek v severozápadnej časti zalesnenej oblasti pri dedine Hadrut. Jerevan apeloval na pomoc ruským mierovým silám aby sťahovali vojsko. Podľa Baku však po vytvorení všetkých podmienok Ruskom a Azerbajdžanom bojové pozície neopustili svoje postavenie a v nasledujúcich dňoch uskutočnili niektoré vojenské akcie proti azerbajdžanským civilistom a armáde. Výsledkom bolo, že azerbajdžanská strana uskutočnila v regióne protiteroristickú operáciu. (TASS.ru, 2020b).

26. novembra, tiež v obec Sur v regióne Khojavend, zaútočila arménska armáda na azerbajdžanskú a medzi nimi podľa Baku boli zahynuli a zranení. V priebehu decembra došlo aj k určitým hraničným sporom medzi armádou a šíreniu dezinformácií na oboch stranách. Azerbajdžan teda 8. decembra uviedol, že v dedine Hadrut zaútočila arménska armáda na skupinu z Baku, ktorá zhromažďovala komunikačné a reléové zariadenia. A 11. decembra zaútočila podľa azerbajdžanských médií arménska strana aj na vojaka v dedine Hadrut. Arménska strana zasa tieto informácie poprela a obvinila Bakuskú armádu, že sa pokúsila zaútočiť na post armády Náhorného Karabachu. (Mod.Gov.az, 2020; TVRain.ru, 2020).

Po Novom roku situácia tiež pokračovala - v správach sa opakovane objavovali články o ostreľovaní na rôznych miestach, obvineniach z oboch strán a o ostreľovaní. Dá sa povedať, že situácia sa úplne stabilizovala, aj keď z času na čas ostreľovanie a malé konflikty pokračujú. Ale nedávno sa uskutočnili telefonické stretnutia so zástupcami oboch strán. Tak 26. marca 2021 rokovali ruský prezident Vladimír Putin a arménsky predseda vlády Nikolaj Pašinjan o situácii v Karabachu. Podľa zástupcu

Jerevanu *„... situácia v regióne sa stabilizovala a zostáva všeobecne pokojná ...“*. A počas telefonického stretnutia s prezidentom Azerbajdžanu Ilhamom Alijevom došlo v regióne k 100% stabilizácii a tiež sa hovorilo, že *„... boli zvážené otázky mieru, bezpečnosti a postupného sociálno-ekonomického rozvoja regiónu,... “*. (RIA.ru, 2020b; RIA.ru, 2020c).

Ako už bolo niekoľkokrát uvedené vyššie, svetové spoločenstvo sa, vo forme svetových lídrov a medzinárodných organizácií, opakovane pokúšalo ovplyvniť rýchle a mierové riešenie konfliktu v regióne. Politici opakovane zdôrazňovali, aj keď konflikt vypukol až v 90. rokoch, okamžité prímerie a potreba zasadnúť za rokovací stôl, aby sa konflikt vyriešil a vyriešil región Náhorný Karabach. Pri každej zmene vlády v Arménsku alebo Azerbajdžane sa však tento proces musel zakaždým znovu začať. Hlavným aktérom zapojeným do rokovaní bola Minská skupina OBSE. Skupinu založila OSN v roku 1992 s cieľom vyriešiť konflikt v oblasti Náhorného Karabachu. Pozostáva tiež z Ruska, najmä z USA a Francúzska. V máji 1994 sa mediátorom, svetovým vodcom a rôznym organizáciám podarilo prekonať konflikt, prímerie a v dôsledku toho sa autonómny región Náhorný Karabach a 7 regiónov dostali pod kontrolu arménskych orgánov. Ďalšie rokovania a pokusy medzinárodných aktérov neboli až do podpisu mierovej zmluvy 10. novembra 2010 veľmi úspešné. Avšak aj odvtedy konflikt stále trvá, pretože v regióne sa z času na čas vyskytli rôzne ohniská a štatút Náhorného Karabachu v obsahu mierového dokumentu nebol jasne definovaný. (MediaMax.am, 2015).

Cieľom seminárnej práce bolo oboznámiť sa s históriou konfliktu v oblasti Náhorného Karabachu v rokoch 1987-1994, čo spôsobil jeho prepuknutie a ktorá z týchto udalostí spôsobila oživenie konfliktu v roku 2016. Cieľom práce bolo tiež porozumieť hlavným udalostiam v rokoch 2016 - 2020 a tomu, aké podmienky boli napísané v dohode o prímerí v roku 2020. Na účely seminára bola tiež analýza toho, ako tento konflikt ovplyvnil OSN, ako aj ktoré organizácie boli zapojené do riešenia konfliktov.

Prvá časť práce bola venovaná tomu, ako konflikt ovplyvnila Gorbačova perestrojka, a to je napríklad demokratizácia spoločnosti počas perestrojky, šírenie

jednoty a vola pripojenia k Arménsku, ako aj aktívnym nepriateľským akciám v rokoch 1991 - 1994 a spôsobu, akým sa konflikt riešil. Spomenuli tiež, ako tento konflikt ovplyvnil podpísanie 4 rezolúcií OSN týkajúcich sa riešenia konfliktu, hoci sa v skutočnosti neuplatňovali.

V druhej časti hovorili o tom, že základom konfliktu v rokoch 2016 - 2020 bol konflikt v 90. rokoch. Spomenuli tiež, že konflikt sa pokračoval aj v roku 2014 počas zostrelu arménskeho lietadla. Analyzované boli aj udalosti takzvanej štvordňovej vojny, ktorá trvala od 2. do 5. apríla 2016 a pokračovala v prehlbovaní vzťahov medzi Arménskom a Azerbajdžanom. Hlavné bolo - analyza udalosti z 27. septembra a to, ako sa rôzne krajiny zaujímali o ich pozíciu v Náhornom Karabachu.

V záverečnej časti hovorili o podpísaní mierovej zmluvy 10. novembra 2020 a o podmienkach stanovených v dokumente. Spomenuli tiež, ako boli podmienky dohody splnené a ako ich strany porušili, najmä šírenie dezinformácií na obidve strany v priebehu histórie konfliktu v Náhornom Karabachu v 1990 a 2020 rokoch.

Záverom možno povedať, že tento konflikt má pomerne zložitú a dlhú históriu, ktorá siaha až do roku 1987, keď sa konflikt začal, keď obyvatelia Náhorného Karabachu požiadali o pripojenie svojich území k arménskej SSR prostredníctvom obyvateľstva. Demokratizácia spoločnosti v období perestrojky ďalej prispela nielen k samotnému konfliktu, ale aj k celkovému rozpadu ZSSR. Konflikt, ktorý vznikol v roku 2016, má trochu iný základ pre prepuknutie choroby, konkrétne zrútenie arménskeho lietadla, ako aj nie najlepšie vzťahy medzi Azerbajdžanom a Arménskom od konfliktu v 90. rokoch. Konflikt však už vznikol v modernom svete, kde každá zo susedných krajín chcela zvýšiť svoj vplyv v regióne, a preto pomohla konkrétnej strane, hoci Rusko a Irán nezaujímajú osobitné postavenie z dôvodu rozdielnych hospodárskych a politických faktorov s Azerbajdžanom a Arménskom. Rôzni politickí aktéri na svete sa tiež snažili konflikt ukončiť čo najskôr, aj keď to zasiahlo svetové organizácie ako OSN. Všeobecne sa nedá povedať, kto je vinníkom konfliktu alebo kto konflikt nakoniec vyhral, pretože je známe, že obe strany sa počas histórie konfliktu v regióne opakovane dezinformovali a obviňovali. Otázka Karabachu nebola jasne uvedená. V súčasnosti sa dá povedať, že situácia je v zásade

stabilná, takže sú počuť výstrely, ale nejde o žiadnu priamu vojenskú akciu, ale kedy sa tento konflikt skončí, nie je známe.

Zoznam bibliografických zdrojov

1. BBC.COM, 2020a. Čo sa stalo v Náhornom Karabachu? Odpovedáme na hlavné otázky, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://www.bbc.com/russian/features-54427054
2. BBC.COM, 2020b. Arménsko, Azerbajdžan a Rusko podpisujú mierovú dohodu o Náhornom Karabachu, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://www.bbc.com/news/world-europe-54882564
3. Dr. Heiko Krüger. Konflikt o Náhorný Karabach: Právna analýza. 2010 vyd. Berlin: SPRINGER, 2010. 153s. ISBN 978-3-642-11787-9
4. KAVKAZ.UZEL.EU, 2019. Sumgaitské pogromy z roku 1988, [online]. 2019, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/152182/
5. KOMMERSANT.RU, 2018. Bruselská idylka, [online]. 2018, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://www.kommersant.ru/doc/3683194
6. MEDIAMAX.AM, 2015. Vysvetlenie: Minská skupina OBSE, [online]. 2015, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://mediamax.am/ru/news/parzabanum/13124
7. MEDUZA.IO, 2020. Kremeľ zverejnil text dohody o ukončení vojny v Náhornom Karabachu. Je to veľmi odlišné od toho, čo bolo distribuované predtým, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://meduza.io/feature/2020/11/10/kreml-opublikoval-tekst-soglasheniya-o-prekraschenii-voyny-v-nagornom-karabahe-on-ochen-otlichaetsya-ot-togo-chto-rasprostranyali-ranshe?utm_source=telegram&utm_medium=live&utm_campaign=live
8. MOD.GOV.AZ, 2020. Správa ministerstva obrany a štátnej bezpečnostnej služby Azerbajdžanu, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://mod.gov.az/ru/news/soobshenie-ministerstva-oborony-i-sluzhby-gosudarstvennoj-bezopasnosti-azerbajdzhana-34075.html
9. NEWSARMENIA.AM, 2021. V Agdame sa otvorilo rusko-turecké monitorovacie centrum, [online]. 2021, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://newsarmenia.am/news/in_the_world/v-agdame-otkrylsya-rossiysko-turetskiy-monitoringovyy-tsentr/
10. NEWS.BBC.CO.UK, 2005a. Kapitola 2. Február 1988: Azerbajdžan, [online]. 2005, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/newsid_4651000/4651717.stm
11. NEWS.BBC.CO.UK, 2005b. Karabach: Chronológia konfliktu, [online]. 2005, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news/newsid_3681000/3681079.stm
12. NKR.AM.RU, 2018a. Operácia „Koltso“: Etnické čistky a deportácie arménskych dedín v Artsachu, [online]. 2018, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: http://www.nkr.am/ru/operation-ring
13. NKR.AM.RU, 2018b. Karabach v roku 1988: začiatok modernej etapy boja za národné oslobodenie, [online]. 2018, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: http://www.nkr.am/ru/karabakh-national-liberation-movement
14. OSVITA.UA, 2020. "Perestrojka" v ZSSR: podstata a dôsledky. Abstrakt, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/32793/
15. OSW.WAW.PL, 2016. Štvordňová vojna v Náhornom Karabachu, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2016-04-06/four-day-war-nagorno-karabakh
16. OXU.AZ, 2016. Plukovník Dargahly: Neopustíme okupované hranice, [online]. 2016, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://ru.oxu.az/war/125348

17. POLGEONOW.COM, 2020. Kontrolná mapa a časová os Náhorného Karabachu (Artsakh) - 2. októbra 2020, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://www.polgeonow.com/2020/10/nagorno-karabakh-artsakh-conflict-map-2020.html

18. PREZIDENT.AZ, 2017a. Ilham Alijev vystúpil na otvorení 72. zasadnutia Valného zhromaždenia OSN, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://president.az/articles/25273

19. PREZIDENT.AZ, 2020b. K ľuďom sa prihovoril Ilham Alijev, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://ru.president.az/articles/48205

20. REUTERS.COM, 2014. Arménsko tvrdí, že Azerbajdžan zostrelil vojenský vrtuľník, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://www.reuters.com/article/us-azerbaijan-armenia-helicopter-idUSKCN0IW1MM20141112

21. RIA.RU, 2020a. V Azerbajdžane bolo zrušené stanné právo, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://ria.ru/20201212/azerbaydzhan-1588869045.html

22. RIA.RU, 2020b. Putin diskutoval s Pašinyanom o situácii v Náhornom Karabachu, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://ria.ru/20210326/karabakh-1603032289.html

23. RIA.RU, 2020c. Putin diskutoval s Alijevom o situácii v Náhornom Karabachu, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://ria.ru/20210408/karabakh-1727423227.html

24. SEGODNYA.UA, 2020. Prečo Náhorný Karabach: vysvetlime záujmy Ruska, Turecka a ďalších hráčov, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://politics.segodnya.ua/ua/politics/rossiya-i-karabahskiy-vopros-vyzovy-i-celi-1479772.html

25. TASS.RU, 2020a. História konfliktu v Náhornom Karabachu, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://tass.ru/info/8979501

26. TASS.RU, 2020b. V Baku bola ohlásená protiteroristická operácia v Karabachu, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/10243867

27. THEGUARDIAN.COM, 2020. Mierová dohoda o Náhornom Karabachu sprostredkovaná Moskvou vyvoláva v Arménsku hnev, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://www.theguardian.com/world/2020/nov/10/nagorno-karabakh-armenia-pm-signs-deal-to-end-war-with-azerbaijan-and-russia

28. TVRAIN.RU, 2020. Arménske ministerstvo obrany oznámilo obnovenie ofenzívy Azerbajdžanu v Náhornom Karabachu, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://tvrain.ru/news/minoborony_armenii_zajavilo_o_vozobnovlenii_nastuplenija_azerbajdzhana_v_nagornom_karabahe-520870/

29. UKRINFORM.UA, 2020. Francúzsko a Náhorný Karabach: Senát podporil, vláda zachováva neutralitu, [online]. 2020, [cit. 12-04-21]. Dostupne na internete: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3145562-francia-i-nagirnij-karabah-senat-pidtrimav-urad-trimae-nejtralitet.html

Пасічнюк В.Б.
старший викладач кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Семчук А.Г.
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри спеціальних юридичних дисциплін
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

СУЧАСНІ АСПЕКТИ БАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗБРОЇ ТА ЇЇ СЛІДІВ

Знання криміналістичних інструментів надає слідчому можливість розпізнавати та використовувати докази, що без цих знань не було б можливими [5 с.2].

На сьогоднішній день в Україні дедалі більше злочинів вчиняються із застосуванням різної зброї, в тому числі вогнепальної. В Україні зброї стає все більше, а тому постійно посилюється тенденція її незаконного обігу. Дані явища прямо впливають на тенденційне використання зброї, у тому числі і при вчиненні кримінальних правопорушень. В силу зазначених процесів особи, які здійснюють досудове розслідування зобов'язані володіти та використовувати спеціальні знання щодо дослідження різних видів зброї.

Розглядаючи дану тему, варто з'ясувати розуміння понять: «балістика», «судова балістика» «балістична експертиза» а також поняття «експертиза зброї».

Появу у криміналістичній літературі терміну "балістика" пов'язують з діяльністю відомого судового медика і криміналіста В. Ф. Червакова, який видав у 1937 році змістовну працю з цього питання. Він вперше використав у вітчизняній літературі, раніше запропонований американськими авторами, термін «судова балістика» в книзі «Судова балістика», виданій у 1937 році. Не дивлячись на критичні оцінки та зауваження експертів, цей термін міцно затвердився як в науковій літературі, так і в слідчій та судовій практиці. [11] Разом із тим, вважається, що балістика — це наука, що вивчає рух і зіткнення снарядів, таких як кулі, бомби і ракети. Відповідно, для снарядів, що випускаються зі звичайної зброї, найважливішими зовнішніми чинниками, що впливають на рух, є температура, атмосферний тиск і сила вітру; для балістичних ракет додаються такі чинники, як, наприклад, швидкість обертання Землі та інше. [2]

Як зазначає Кравчук О.О., судова балістика – це умовна назва частини криміналістичної техніки. Вона використовує знання, насамперед, зброєзнавства, трасології, власне, самої балістики, а також судової медицини. У

судовій балістиці здобутки зброєзнавства застосовуються у процесі проведення класифікаційних, діагностичних досліджень, досягнення трасології – ідентифікаційних досліджень, балістики та судової медицини – ситуаційних досліджень. [9 с.1] Походження судової балістики від балістики в загальному розумінні не потребує доведення.

Проте на сьогоднішній день і в законодавчих актах України і в підзаконних нормативно-правових актах і в слідчій та експертній практиці використовуються поняття: «експертиза зброї», «експертне дослідження зброї», «експертиза зброї та слідів і обставин її використання». На наш погляд, усі ці 3 категорії об'єднують наступні обставини:

- це дослідження, які проводиться експертом на основі спеціальних знань зброї та боєприпасів, а саме: їх слідів, особливостей, характеристик, слідів вистрілів та інших процесів і явищ;

- ці дослідження дають змогу отримувати інформацію про обставини досліджуваних спеціально уповноваженими суб'єктами подій;

- об'єктом цих досліджень є стрілецька, вогнепальна зброя, боєприпаси, конструктивно схожі до них вироби; конструктивні елементи зброї і пристроїв; боєприпаси.

Варто відзначити, що існують певні загальновідомі знання про балістику, які допомагають слідчим розв'язувати окремі питання при розслідуванні кримінальних правопорушень. Наведемо декілька прикладів цих знань. Приклад 1: в залежності від руху кулі розрізняють внутрішню і зовнішню балістику. В свою чергу внутрішня балістика покликана вивчати аспекти руху кулі всередині ствола зброї, а зовнішня балістика вивчає траєкторію руху кулі зовні, після виходу із ствола. Види знайдених доказів та їх місце розташування можуть допомогти слідчим скласти уявлення про те, як було скоєно злочин. Приклад 2: Кожен із компонентів патрона може бути досліджений експертним шляхом та здійснено порівняння підозр на зброю. У деяких випадках можна встановити, чи вистрілені гільзи (кулі) із конкретного екземпляра зброї. Це можна зробити, дослідивши унікальні та ідентифікуючі сліди, залишені

складовими частинами зброї. [1 с. 3] Крім того, застосування судової експертизи та аналізу може перетворити будь-який із знайдених слідів на потенційний засіб розкриття злочину. Приклад 3. В окремих випадках, для з'ясування додаткової інформації про обставини злочину слідчі використовують так зване попереднє дослідження об'єктів балістичного походження. Ми вважаємо, що однією з причин необхідності проведення попередніх досліджень вказаних об'єктів є надання органам досудового розслідування орієнтуючої інформації щодо зброї яка використовувалась при скоєнні злочину а також місце здійснення пострілу та його напряму.

Даних прикладів в експертній практиці є надзвичайно багато, що за необхідності надає слідчому значну допомогу для ефективного розслідування кримінальних правопорушень, які здійсненні із використанням зброї.

Застосовується судова балістика, як окремий розділ криміналістики на основі нормативно-організаційної процедури, що визначається в різночинних нормативно-правових актах. Саме в них містяться норми, які встановлюють процедуру застосування судової балістики, види балістичних експертиз та інше.

Зокрема, відповідно до статті 1 діючого Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза - це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. Цей ж нормативно-правовий акт визначає спеціалізовані експертні установи, які мають повноваження здійснювати судові експертизи в Україні, а саме:

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України. [6]

Важливою законодавчою позицією є те, що виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов’язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз.

Як відображено на офіційному сайті Експертної служби Міністерства внутрішніх справ, одним із видів судових експертиз є експертиза зброї. Відповідно, дана судова експертиза має свої підвиди що зазначено відповідними індексами. Підвиди експертизи зброї представлені схемою на малюнку 1.

Наказ Міністерства внутрішніх справ від 21.09.2020 за номером 675 «Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС» містить Додаток №2, який встановлює перелік видів судової експертизи та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта в Експертній службі МВС. Відповідно до нього балістичні дослідження зброї нумеруються індексами 3.1. та 3.2., в свою чергу індекс 3.3. відображає дослідження холодної зброї, 3.4. - дослідження зброї з некінетичним принципом ураження, 3.5. - дослідження гранатометів та ствольної артилерійської зброї, що не відноситься до об’єкта нашого дослідження. Законодавча класифікація різних видів експертиз зброї представлена на малюнку.

3	Експертиза зброї	3.1	Балістичне дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї
		3.2	Балістичне дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу
		3.3	Дослідження холодної зброї
		3.4	Дослідження зброї з некінетичним принципом ураження
		3.5	Дослідження гранатометів та ствольної артилерійської зброї

[15]

Відтак, для з’ясування питання використання зброї, її ідентифікації, її ідентифікуючим ознакам, характеристику пострілу та іншим питанням при

здійсненні кримінальних розслідувань, які супроводжувались використанням вогнепальної зброї призначаються різні судові експертизи зброї за відповідними експертними спеціальностями. Кожна із цих експертиз вирішує ряд питань, що стосуються об'єкта дослідження.

Зокрема, експертиза 3.1 «Дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї» застосовується до таких об'єктів як: штатні боєприпаси; саморобні боєприпаси; деталі або частини боєприпасів; об'єкти конструктивно схожі з боєприпасами до вогнепальної зброї; штатна вогнепальна зброя; саморобна вогнепальна зброя; перероблена вогнепальна зброя; атипова вогнепальна зброя; травматична зброя; деталі або частини вогнепальної зброї; об'єкти конструктивно схожі з вогнепальною зброєю; обладнання для виготовлення зброї або боєприпасів.

Варто відзначити, що дана експертиза покликана вирішувати такі основні питання: чи є вогнепальною зброєю предмет, вилучений у підозрюваного? яким способом (промисловим чи саморобним) виготовлено предмет (зброя, патрон), вилучений у підозрюваного? до якого виду, системи, моделі, калібру належить дана зброя? чи придатна дана зброя до стрільби? чи справна дана зброя? Якщо ні, то які вона має несправності? Чи виключають ці несправності можливість пострілу? чи є боєприпасом патрон, вилучений у підозрюваного? до зброї якого виду, системи, моделі, калібру призначено патрон, вилучений у підозрюваного? до якого патрона (вид, модель) належить відстріляні складові патрона (гільза, куля)? [5]

Речовими доказами при використовуванні вогнепальної зброї можуть бути зброя та її частки, патрони, гільзи, кулі, картеч, дріб, незгорілі порошинки, пижі, пристрої, пристосування і матеріали, що застосовувалися при кустарному виготовленні зброї та боєприпасів. До завдань судової балістики можна віднести: визначення властивостей вогнепальної зброї та боєприпасів; ідентифікація зброї та боєприпасів; визначення групової належності зброї та боєприпасів або їх частин; встановлення окремих обставин застосування вогнепальної зброї.

Разом із тим балістичне дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу є окремим видом балістичної експертизи. Основними завданнями даного дослідження є:

- установлення за слідами на стріляних кулях, шроті, картечі, гільзах конкретного екземпляра вогнепальної зброї або конструктивно подібного до неї виробу;
- установлення можливості пострілу без натискання на спусковий гачок за певних умов (наприклад, при падінні зброї на ґрунт, підлогу тощо);
- установлення обставин, пов'язаних з використанням зброї або конструктивно подібних до неї виробів (факту стрільби після останнього чищення і змащування зброї, кількості пострілів, відстані, з якої стріляли, напрямку пострілу, взаємного положення зброї та інше).

Орієнтовний перелік вирішуваних питань балістичного дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу:

- Чи міг з даної зброї за певних умов (наприклад, при падінні її на ґрунт, підлогу тощо) відбутися постріл без натискання на спусковий гачок? Чи вистріляна куля (шрот, картеч) з даного екземпляра зброї? Чи відстріляні дані гільзи зі зброї, наданої для дослідження? Чи вистріляні дані кулі (гільзи) з одного екземпляра зброї? З якої зброї (вид, система, модель) вистріляна дана куля? Чи були надані куля і гільза до пострілу частинами одного патрона? Якою кулею (шротом, картеччю) зроблено останній постріл з гладкоствольної рушниці (обріза рушниці)? З гладкоствольної зброї якого калібру вистріляно кулю (шрот, картеч, пиж), вилучену на місці події (з трупа потерпілого)? Чи є дане пошкодження вогнепальним? Кулею якого калібру, типу (оболонковою, напівоболонковою тощо) утворено пошкодження? Яким є дане пошкодження - вхідним чи вихідним? У якому напрямку і з якої відстані зроблено постріл, що утворив пошкодження на об'єкті, вилученому з місця події? Яким було положення зброї відносно потерпілого (перешкоди)? [10]

Науковці, експерти, посадові особи експертних установ, зазначають, що в умовах сучасності, для досягнень мети і призначень експертиз зброї, при їх

плануванні та проведенні важливо дотримуватись певних вимог та здійснювати відповідні дії, а саме:

- Експертові, з урахуванням характеру питання, надаються: зброя, усі патрони, гільзи, кулі, шрот, пижі, які приєднані до справи як речові докази, порівняльні матеріали, предмети зі слідами пострілу та інше.
- Надані об'єкти повинні бути належно упаковані з дотриманням заходів безпеки. До упакування прикріплюється бірка в якій вказується: - найменування об’єкта, кількість, місця виявлення. На предметах з пошкодженнями мають бути орієнтувальні позначки (зовнішній, внутрішній бік; верх, низ тощо).
- Для вирішення питань про обставини пострілу (напрямок, дистанція, взаємне положення зброї та перешкоди тощо) експертові надаються предмети, на яких є сліди пострілу, протокол ОМП, попередні висновки судово-медичної експертизи та інші матеріали чи об’єкти, які необхідні для проведення даного дослідження.
- Речові докази упаковуються окремо. При цьому повинен бути забезпечений захист їх від забруднення, пошкоджень та взаємного контакту у процесі транспортування.
- Вогнепальна зброя та боєприпаси направляються на експертизу ініціатором проведення експертизи або кур’єром, за дорученням ініціатора. Їх пересилка поштою не допускається. [14]
- Порівняльне дослідження слідів на кулі (гільзі), виявлених на місці події, та слідів на кулі (гільзі), отриманих експериментальним шляхом, провадиться шляхом співставлення, суміщення за допомогою порівняльного мікроскопа і за збільшеними фотознімками.
- Для отримання фотографічного зображення розгортки кулі зі слідами нарізів каналу ствола використовуються сучасні балістичні системи (наприклад, система «Балскан»). При такій зйомці на фотознімку отримується послідовно розгорнуте зображення циліндричної поверхні кулі.

- Для вивчення слідів на кулі за глибиною (профілем) застосовується профілографічний метод (у профілометрі розміщують кулю, де за допомогою алмазної голки отримують параметри слідів на ній, а потім, використовуючи ці дані, будують профілограми). [13]

- Дослідження здійснюється відповідно до Методичних рекомендацій, нормативних та законодавчих актів, які передбачають вимоги до проведення даних експертиз.

Література:

1. Gehl, Rod & Plecas, Darryl. Introduction to Criminal Investigation: Processes, Practices and Thinking. New Westminster, BC: Justice Institute of British Columbia. (2016)
2. Балістика. Матеріал із Вікіпедії. Електронний ресурс. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Балістика
3. Біляков А.М., Нормативно-правові аспекти експертизи ДНК в Україні. Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології Матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції (Київ, 22 листопада 2018 року) с. 64-44.
4. «Дослідження зброї». Офіційний сайт Експертної служби МВС України. Електронний ресурс. Режим доступу: http://surl.li/pcye
5. Експертна служби МВС України. Офіційний сайт. Електронний ресурс. Режим доступу: https://dndekc.mvs.gov.ua/дослідження/
6. Закон України «Про судову експертизу» від 1994, № 28. Електронний ресурс. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text
7. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. Затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України 17.07.2017 № 591. Електронний ресурс режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text
8. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Затверджена Наказом Міністерства Юстиції України від 08.10.98 № 53/5. Електронний ресурс. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text
9. Кравчук О.О., Приходько Ю.П. Поняття судової балістики та її місце в системі криміналістичного зброєзнавства. Електроннимй ресурс, Режим доступу: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/9050/1/СУДОВО-ЕКСПЕРТНА_p200-202.pdf
10. Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». Офіційний сайт: https://www.hniise.gov.ua/13951-ekspertiza-zbro.html
11. Новак Я. В. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Сучасний стан та перспективи розвитку криміналістичного дослідження вогнепальної зброї» Київ, 2007 рік. 20 с. Електронний ресурс, режим доступу: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14018/1/Novak_2007.pdf
12. Р. Л. Степанюк, В.В. Кікінчук, Напрями розвитку криміналістичного дослідження ДНК в Україні. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття. Харків, 2020 С.213-216
13. Судова балістика: класифікація та сліди вогнепальної зброї, огляд вогнепальної зброї. «Освіта.ua». 2010 рік. Електронний ресурс режим доступу: https://ru.osvita.ua/vnz/reports/law/10642/

14. Тернопільський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України. Офіційний сайт. Режим доступу: http://www.ndekc.te.ua/news/mozhlivost-ekspertizi-zbro

15. Наказ Міністерства внутрішніх справ від 21.09.2020 за номером 675 «Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС» Електронний ресурс. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#Text

Подвірна О.В.
старший викладач кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Лесько А.М.
студент 4-го курсу Навчально-наукового інституту права
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

.

ПОРУШЕННЯ ДОГОВІРНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

У механізмі регулювання зобов'язальних відносин основоположна роль відводиться законодавству. Однак держава перестає бути монополістом у сфері нормотворення, надаючи учасникам цивільних відносин можливість використовувати договірне регулювання, звичаї та інші регулятори.

Договір у цивільному праві України є засобом самоорганізації та саморегуляції цивільних правовідносин між їх учасниками [2, с.109]. Концептуальною основою договірного права України є класична теорія договору, свобода волі (і відповідно – принцип свободи договору), обов'язковість виконання договору, формальна рівність сторін [3]. Принцип свободи договору дозволяє учасникам цивільних правовідносин зробити юридичними фактами в межах цих правовідносин абсолютно будь-які обставини, незалежно від підстави їх виникнення [2, с.109].

Дослідженням договірних зобов'язань займалися такі вчені, як М.І. Брагінський, А.М.Запорожець, А.Г. Карапетова, К. Шміттгоф, Г.Ф. Шершеневич та інші. Проблеми договірного права України були предметом досліджень у різних аспектах: Т. В. Боднар досліджувала питання виконання договірних зобов'язань, С. М. Бервено – загальнотеоретичні проблеми договірного права, С. О. Погрібний – механізми та принципи регулювання

договірних відносин, є дослідження з проблем окремих видів договорів (ренти, довічного утримання (догляду), спадкового договору) [7]. Питаннями порушення договірних зобов'язань у цивільному праві України займалися такі вітчизняні вчені, як В. М. Бервено, Т. В. Боднар, В. П. Грибанов, І. С. Канзафарова, В. В. Луць та інші.

Разом з тим на сьогодні недостатньо вивчено сутність самого явища та наслідки порушення договірних зобов'язань, що і є метою цієї праці.

Слід зазначити, що у чинному цивільному законодавстві немає конкретного поняття «договірне зобов'язання». У зв'язку з цим С.А.Пилипенко у своїй праці використовує поєднання законодавчо визначених дефініцій і виводить формулу поняття договірного зобов'язання як правовідношення, що передбачає вчинення чи утримання від учинення певних дій майнового та немайнового характеру, яке виникає на підставі укладеного договору між кредитором і боржником і стосується лише цих осіб [4, с.52].

Відповідно до ст. 509 Цивільного кодексу України, під зобов'язанням розуміють правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [6]. Що ж до договірної сторони зобов'язань, то ст. 626 ЦК України регламентує цей аспект через призму поняття договору як домовленості двох або більше сторін, спрямованих на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Відповідно до визначення, договірні зобов'язання можуть бути односторонніми (одна сторона бере на себе обов'язок перед другою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони) або двосторонніми (правами та обов'язками наділені обидві сторони договору). Також ці зобов'язання можуть бути багатосторонніми [4].

Динаміка зобов'язання може розвиватися у двох напрямах – у правомірному (належне виконання) або протиправному (порушення зобов'язання).

Порушення означає «відхилення від правил, відступ від законів, невідповідність традиціям, звичаям тощо» [1, с.75].

Цивільно-правовий договір виходить за межі розуміння його як суто індивідуального акту, як засобу реалізації взаємопов'язаних інтересів сторін. Договір у приватному праві набуває ознак специфічної форми права. Його положення є обов'язковими не тільки для сторін договору, а й для судових органів при вирішенні спору між сторонами договору та для інших державних органів (податкової адміністрації, контрольно-ревізійних органів тощо) [7].

Цивільне право у загальному вигляді розподіляє порушення договору на його невиконання і неналежне виконання. Крім цього, цивільне законодавство України розрізняє такі порушення договору, як «прострочення виконання» та «істотне порушення договору» [3, с.7].

І.Розізнана зазначає, що сучасна світова практика не ділить порушення договірних зобов'язань залежно від ступеня його виконання та відповідності такого виконання положенням договору, а виходить із концепції єдності порушення договірного зобов'язання [5, с.74].

О.Гришко виділяє такі ознаки порушення договірного зобов'язання: 1) порушення змісту зобов'язання – невиконання обов'язку, визначеного змістом зобов'язання; 2) невчинення стороною належного діяння відповідно до умов договору, вимог актів законодавства; 3) протиправність, що має об'єктивний характер [1, с.68].

Порушення зобов'язання – це явище, що залежить значною мірою від кредитора, який на свій розсуд може або втратити бажання продовжувати відносини за договором та вимагати його розірвання чи відмовитись, коли це передбачено законом або договором, і у цьому випадку ми матимемо в кінцевому рахунку невиконання зобов'язання за договором. Або ж, навпаки, наполягати на виконанні зобов'язання та відшкодуванні витрат на усунення,

наприклад, недоліків поставленого товару неналежної якості, хоча б такі недоліки і були істотними [5, с.78].

Слід зауважити також, що невиконання зобов'язання (поточне прострочення), так само як і неналежне виконання зобов'язання, може змінюватись на невиконання договору за умови, що кредитор вимагатиме розірвання договору чи відмовиться від договору в односторонньому порядку. Поточне прострочення виконання зобов'язання (невиконання) як факт порушення може залежно від волі кредитора зумовити використання кредитором засобів захисту, передбачених на випадок: а) прострочення виконання (в першу чергу, призупинення свого зустрічного виконання, позов про виконання в натурі, нарахування пені або відсотків та деякі інші), б) невиконання (припинення) договору (одностороння відмова або розірвання за позовом кредитора в судовому порядку, стягнення збитків, викликаних припиненням договору тощо). Крім того, неналежне виконання зобов'язання може спричинити використання кредитором засобів захисту, передбачених на випадок: а) неналежного виконання (вимога про відповідне зменшення ціни, компенсації витрат на усунення), б) невиконання (припинення) договору (одностороння відмова або розірвання за позовом кредитора в судовому порядку, стягнення збитків від припинення договору та інші); в) прострочення (призупинення свого зустрічного виконання, позов про виконання в натурі, нарахування пені або відсотків річних і деякі інші) [5, с.78].

Порушення договору, як правило, розглядається як юридичний факт, що тягне певні правові наслідки. Відповідно до ст. 611 ЦК України, наслідком порушення договірних зобов'язань є такі: 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків і моральної шкоди. У разі порушення зобов'язання однією стороною друга сторона має право частково або в повному обсязі відмовитися від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом. Одностороння відмова від зобов'язання не звільняє

винну сторону від відповідальності за порушення зобов’язання. Розмір збитків, завданих порушенням зобов’язання, доказується кредитором. Збитки визначаються з урахуванням ринкових цін, що існували на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора, а якщо вимога не була задоволена добровільно, – у день висунення позову, якщо інше не встановлено договором або законом [6].

Відповідно до ст. 624 ЦК України, у випадку порушення зобов’язання встановлено неустойку, яка підлягає стягненню в повному розмірі, незалежно від відшкодування збитків. Договором може бути встановлено обов’язок відшкодувати збитки лише в тій частині, в якій вони не покриті неустойкою [6]. Особливістю інституту договірних зобов’язань в Україні, як зазначає С.А. Пилипенко, є можливість звільнення від відповідальності за порушення зобов’язання, зокрема особа, яка порушила зобов’язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов’язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили [4, с.54].

У вітчизняному цивільному праві всі правові наслідки порушення зобов'язань, залежно від правової природи, можна розподілити на такі, що є і не є заходами цивільно-правової відповідальності. Із наслідків, визначених у ст. 611 ЦК України, до першої групи необхідно включити сплату неустойки, відшкодування збитків та моральної шкоди (із певним застереженням щодо можливості компенсації моральної шкоди у разі порушення договору), до другої – припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, розірвання договору, зміну умов зобов'язання [3, с.10].

П.А. Меденцев звертає увагу на те, що відшкодування моральної шкоди, незважаючи на закріплення у ст. 23 ЦК України в якості універсального заходу цивільно-правової відповідальності, за своєю правовою природою є заходом позадоговірної відповідальності і не може використовуватись як правовий наслідок порушення договору [3, с.11].

Одними з найбільш поширених видів забезпечення виконання зобов’язань є *неустойка, порука, завдаток*. Аналіз договірної практики свідчить, що

сторони практично не передбачають умовами конкретного договору стягнення неустойки у тих випадках, коли така можливість надається диспозитивними нормами. Порука як вид забезпечення виконання зобов’язання широко застосовується в договорах купівлі-продажу з розстроченням або відстроченням платежу. Встановлення поруки як трьохстороннього правочину породжує забезпечувальне правовідношення, змістом якого є права та обов’язки усіх його сторін: кредитора, боржника та поручителя. Завдаток – один з найпоширеніших видів забезпечення виконання зобов’язань з договорів купівлі-продажу, зокрема, купівлі-продажу нерухомого майна [7].

Отже, правові наслідки порушення договору є різнорідними санкціями, і для їх застосування необхідні різні умови. Поряд із цим, всі правові наслідки порушення зобов'язань у цілому і договірних зокрема за своєю сутністю є засобами захисту цивільних прав та інтересів.

У сфері правового захисту сторонам надана можливість у договорі визначити конкретні та такі, що відповідають особливостям відносин між ними, способи захисту. О.С. Яворська на підставі аналізу чинного законодавства та наукових поглядів на проблему захисту прав та інтересів особи у зобов’язальних правовідносинах встановила, що між засобами захисту та засобами відповідальності існують істотні відмінності, зокрема у їх функціональному призначенні, у підставах застосування, у характері наслідків для правопорушника. Визначені особливості цивільної відповідальності: її майновий характер, „горизонтальний” характер відповідальності один перед одним на відміну від відповідальності перед суспільством у публічних відносинах, відповідність розміру відповідальності розміру заподіяних збитків або шкоди, компенсаційний (еквівалентний) характер, застосування рівних за обсягом засобів відповідальності до різних учасників цивільного обороту за однотипні правопорушення; ініціативний характер її застосування. Загальним засобом цивільної відповідальності є стягнення збитків [7].

Концепція порушення зобов’язання, закладена у чинному цивільному законодавстві, на жаль, не сприяє формуванню послідовної і чіткої практики.

Наприклад, невизначеним залишається місце такого порушення зобов'язання, як прострочення, яке у ЦК України є предметом самостійного правового регулювання (статті 612, 613 ЦК України). І хоча формально воно винесене «за межі» невиконання та неналежного виконання, проте за змістом названих статей вважається порушенням зобов'язання. З точки зору правового регулювання, прострочення, залежно від ступеня його виконання, можна кваліфікувати як невиконання (у випадку, коли боржник не приступив до виконання зобов'язання), а також як неналежне виконання (у разі виконання з порушенням визначеного строку) [5, с.76]. Також, у вітчизняній доктрині не приділено належної уваги питанню поділу порушення зобов'язання на види та їх правових наслідків. Зокрема, не розроблено проблематики порушень, які дають кредитору право для односторонньої відмови від договору (чи його розірвання), і порушень, які такого права не дають, застосування кількох способів захисту (відповідальності) тощо [5, с.77].

Отже, важливою гарантією реалізації правосуб'єктності учасників договірних правовідносин та запорукою належного захисту їх порушених прав та законних інтересів має стати вироблення чітких юридичних критеріїв порушення договірного зобов'язання.

Література:

1. Гришко О. До питання про ознаки порушення договірного зобов'язання. *Юридична Україна*. 2011. №4. С.75
2. Коструба А. Теоретичні аспекти припинення договірних зобов'язань у цивільному праві України. *Право України*. 2017. № 7. С. 109-123.
3. Меденцев П.А. Правові наслідки порушення договору в цивільному праві України, Російської Федерації, Англії та США (порівняльно-правовий аналіз). Автореф. дис....к.юр.н. за спеціальністю 12.00.03.Одеса, 2013. 19 с.
4. Пилипенко С.А. Договірні зобов'язання в цивільному праві України, Англії, США (порівняльно-правовий аспект). *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 3 (9), 2015. С-52-55.
5. Розізнана І. Загальна характеристика порушення договірних зобов'язань та його наслідки в цивільному праві. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 2.
6. Цивільний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
7. Яворська О.С. договірні зобов'язання про передання майна у власність: цивільно-правові аспекти. Автореф. дис…..д.юр.н. за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2011. 38 с.

Самороков В.О.
старший виклад кафедри спеціальних юридичних дисциплін
Батарчук І.І.
студентка 2-го курсу Навчально-наукового інституту права
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ ВПЛИВУ НА ОСОБУ СЕРІЙНОГО ВБИВЦІ ТА ЇХ ЕФЕКТИВНІСТЬ

Згідно з Конституцією України життя людини одна з найвищих соціальних цінностей й відповідно кожна особа має право на життя, яке є недоторканим для всіх інших [1].

Особливості серійного вбивства полягає в його суспільній небезпечності та непередбачуваності.

Актуальність обраної теми нашого дослідження підтверджується різними дискусіями, які виникають між науковцями з приводу серійних вбивць. На цей момент не існує єдиної системи здійснення заходів впливу на таких осіб та точної дефініції поняття «серійний вбивця».

Проблематика вивчення заходів впливу на особу серійного вбивці та її ефективність досліджується такими науковцями як Баригіна А.А., Голіна В.В., Горбулінська І.Н., Еверит Д., Майоров В.І., Оберемко Ю.О., Сюсюкало З.М. , Шехтер К. та інші. . Вони присвятили свої праці дослідженню феномену серійних вбивств, їх типам та заходам впливу на злочинців.

Мета – дослідити ефективність здійснення заходів впливу на особу злочинця та їх особливості.

Пункт перший частини другої статті 115 Кримінального кодексу України передбачає один з видів кваліфікованого (вчинене за обтяжуючими обставинами) вбивства , як двох або більше осіб, яке передбачає, що позбавлення життя цих осіб було вчинене одночасно або протягом короткого проміжку часу і охоплювалося єдністю наміру винного. За вказаний злочин передбачено

покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі.

При кваліфікації за п.1 ч.2 ст.115 слід мати на увазі , що дії винного не можуть оцінюватись за цими ознаками, якщо не доведено, що його намір не був спрямований на позбавлення життя двох або більше осіб. При вчинені злочинів серійним вбивцею злочинні його діяння можуть бути розірвані у часі і не охоплюватись однією метою, тобто у такому разі кваліфікація злочину буде за п.13 ч.2 ст.115, а саме – вчинення умисного вбивства особою, яка раніше вчинила умисне вбивство , за винятком вбивства, передбаченого статтями 116-118 КК України , тобто не враховуючи привілейовані вбивства. В даному випадку мова йде про повторність вбивств [2].

Крім того, якщо вбивство різних осіб було вчинено з різних підстав – кваліфікація ще за відповідними пунктами ч.2 ст.115. Так , наприклад, якщо вбивство буде вчинено щодо малолітньої дитини або жінки,яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності дії винної особи будуть кваліфікуватися ще і за п. 2 ч. 2 ст. 115. Якщо вбивство буде вчинено способом з особливою жорстокістю або способом , небезпечним для життя багатьох осіб , то дії винної особи будуть додатково кваліфікуватись відповідно за п.4 або п.5 ч. 2 ст. 115 [2].

Якщо вбивство буде поєднане із згвалтуванням або сексуальним насильством, дії винного будуть кваліфікуватися ще і за п.10 ч.2 ст.115 [2].

Це одні з небагатьох норм в законодавстві України, які вказують на покарання та ознаки скоєння серійних вбивств, а саме – множинність, особливу тяжкість та покарання в вигляді позбавлення волі на великий строк.

Самі терміни «серійний вбивця» і «серійне вбивство» є досить новими і вперше були застосовані в 20 ст.

Баригіна А. А. та Майоров В. І. у своїх наукових працях зазначають, що: «серійні вбивства – це два або більше вбивств (або замахів на них), що вчинені в різний час однією особою чи групою осіб за попередньою змовою, які характеризуються єдністю або схожістю мотивів та однотипністю способів їх учинення» [3, с. 67–68].

Горбулінська І. Н. вказує, що: «серійні вбивства – це вчинені різночасно два та більше вбивства, що характеризуються схожістю мотиву, часом, місцем і обстановкою злочинів, однотипністю способів вчинення і приховування злочинів, збігом характеристик загиблих осіб та іншими ознаками, що дають достатні підстави для висунення версії про вчинення злочинів однією особою [4, с. 8].

На нашу думку, серійне вбивство – це сукупність умисних вбивств, скоєних однією особою або групою осіб, на одній території, з певною метою, керуючись одним або кількома мотивами, з перервою в часі та одним способом або їх поєднаннями (наприклад побиття + згвалтування + катування + удушення + розчленування).

Для проведення ефективного дослідження нам необхідно визначити також дефініцію поняття «серійний вбивця», тому надалі в роботі ми будемо розуміти це поняття як : «особу, що скоїла 2 і більше кваліфікованих вбивств ».

Універсальних заходів впливу на всіх злочинців не буває, вони є малоефективними, адже в них не враховуються індивідуальні особливості особи, яка скоїла кримінальне правопорушення.

Задля того, щоб застосувати до злочинця саме ефективні заходи впливу потрібно визначити до якого типу серійних вбивць він відноситься.

Типологія злочинців не відкидає того, що кожен злочин є індивідуальним, але все ж існують певні особливі ознаки, які дозволяють сформувати типології.

Взагалі , типологія – це прийом наукового мислення й ґрунтованого на дослідах пізнання ,що полягає у розподілі явищ на окремі елементи (типи) за найбільш істотними критеріями і у виявленні відмінності між ними. [5]

Кримінологічна типологія злочинців базується на двох підставах :

1)характері вчинених злочинів а)насильницький тип особи злочинця; б)корисливий тип злочинця; в) злісний соціально дезорганізований тип злочинця; г)необережні злочинці ;

2)глибині та стійкості антисоціальності особи – а) випадкові злочинці; б)ситуаційні злочинці ; в)нестійкі злочинці ; г)злісні злочинці ; д)особливо злісні злочинці.

За першим критерієм серійним вбивцям притаманний перший тип – це насильницький тип особи злочинця. Для нього характерне явне агресивно – зневажливе ставлення до іншої особи та її найважливіших благ – до життя, здоров'я, тілесної та статевої недоторканості .Це вбивці, ґвалтівники тощо.

За другим критерієм серійні вбивця відносяться до особливо злісних злочинців , тобто до осіб, які вчиняють тяжкі й особливо тяжкі злочини.

Досить поширеною є типологія, яка поділяє серійних вбивць за їх мотивами та спрямованістю, її авторами є Шехтер К. та Еверит Д., вони поділяють злочинців на:

1) вбивці-візіонери (вони скоюють злочини через вплив галюцинацій та ілюзій на їх мозок, тому в момент скоєння вбивства можуть бачити те чого насправді немає);

2) вбивці-місіонери (вони скоюють злочини з метою допомогти суспільству позбутися від тих, хто на їхню думку недостойний життя – «брудний»);

3) вбивці-гедоністи (вони скоюють злочини заради злочину, тобто отримання задоволення від нього);

4) вбивці-мисливці (вони скоюють злочини заради того, щоб відчути свою перевагу над жертвою) [6, с.202].

Ми би також хотіли виділити класифікацію Старовича З., він поділяє серійних вбивць за видами парафілії на :

1) вбивці некрофіли (вони скоюють наругу вже над мертвою жертвою, наприклад гвалтують її);

2) вбивці садисти (вони скоюють злочин, щоб поглумитися над жертвою, наприклад спалити її, розчленувати);

3) вбивці апотемнофіли (це досить рідкісний тип, вони скоюють злочин заради мазохізму, найбільше їх приваблюють люди з відсутністю кінцівок) [7].

Коли стається черговий злочин із серії перед органами постає завдання запобігти наступним вбивствам, які можуть бути скоєнні. Важливим є правильно **підібрати заходи впливу на злочинця**, щоб не спровокувати його і в одночасно не знехтувати можливістю зупинити.

Правоохоронні органи мають враховувати той факт, що серійні вбивці це людину з асоціальною поведінкою, які найчастіше є нереалізованими та хочуть привернути увагу до себе, показати свою значущість. Такі люди не вступають в конфлікти, для них це не характерно.

Зазвичай такий злочинець є ідеальним сім'янином, другом або колегою, він завжди готовий допомогти, є неконфліктним, але в той же ж час це монстр, який може холоднокровно позбавити життя іншу людину. Через стереотип, що серійний вбивця – це конфліктна, агресивна людина їх дуже важко спіймати, бо оточуючим важко повірити, що така зразкова поведінка особи приховує за собою справжню агресію та холоднокровність. «Серійники» надзвичайно полюбляють створювати для себе ідеальний образ, щоб не виникати підозр в суспільстві.

Отже, для впливу на особу злочинця потрібно розробити індивідуальні заходи впливу, які будуть позитивно впливати на припинення правопорушень та пошук особи, що їх скоїла.

Сюсюкало З.М. в своїх дослідженнях визначає термін «заходи впливу» як: «передбачені законом засоби обмежуючого, заохочувального характеру, які застосовуються в визначеному законом порядку до особи, що вчинила злочин у встановлених законом випадках, та спрямовані на виконання завдань, визначених у Кримінальному кодексі України» [8, с. 12].

Можна виділити ,зокрема,такі види заходів впливу:

1) загальносоціальні заходи впливу на особу злочинця;

2) спеціально-кримінологічні заходи впливу на особу злочинця [9, с. 3, 10].

До загальносоціальних заходів впливу варто віднести:

1) утвердження певних моральних та правових цінностей;

2) обмеження доступу до інформаційних ресурсів, які несуть негативний вплив на психіку злочинця;

3) проведення віктимних заходів (наприклад, навчання жінок засобам самооборони).

Спеціально-кримінологічні ж заходи, включають в себе:

1) боротьба з обігом зброї, якою скоюється злочин (наприклад, вогнепальна зброя, певний вид наркотику чи іншої речовини);

2) визначення способу життя вбивці;

3) усунення можливості для скоєння злочину..

Заходи впливу на серійного вбивцю є надзвичайно важливими. Задля того, щоб вони були ефективними потрібно їх індивідуалізувати під кожного злочинця та застосовувати комплексно. Наприклад, обмежити доступ правопорушника до наркотику, яким він убиває жертв, почати проводити інформаційну політику та по максимуму мінімізувати можливості вбивці для скоєння злочину. Варто зауважити, що це потрібно робити дуже обережно, щоб не спровокувати його, тому перед тим як застосовувати будь які заходи впливу на особу злочинця потрібно скласти його кримінологічний та криміналістичний портрет, або хоча б визначити особливості поведінки.

Підсумовуючи наведену вище інформацію, варто зазначити, що серійні вбивства – це суспільно небезпечний феномен, який потребує грунтовного наукового дослідження для його мінімізації. Заходи впливу на серійного вбивцю є важливим елементом розслідування злочину. Усі заходи підбираються індивідуально залежно від типу до якого належить злочинець та його кримінологічних особливостей, адже кожен не вірний крок може спровокувати вбивцю на ще більш агресивну поведінку.

Література:

1. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
2. Кримінальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
3. Барыгина А. А., Майоров В. И. Организация расследования серийных сексуальных убийств: науч.-практ. пособие. М.: Юрлитинформ, 2011. 280 с.
4. Горбулинская И.Н. Использование специальных познаний в процессе расследования серийных убийств: первоначальный этап расследования: автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Барнаул, 2007. 18 с.
5. Ernan Kortes. Типології серійних вбивць
6. Шехтер К., Эверит Д. Энциклопедия серийных убийц. М.: КРОНПРЕСС, 1988. 356 с.

7. Turvey B.E. Criminal profiling: an introduction to behavioral evidence analysis. N.Y.:Academic Press, 1999. C. 147-149.
8. Сюсюкало З. М. Поняття заходів кримінально-правового впливу у кримінальному праві України. Журнал науковий огляд. 2017. №8 (40). С. 1- 25.
9. Голіна В. В. Актуальні проблеми сучасної кримінології : Матеріали IV наукової студентської конференції з кримінології (м. Харків, 22 листопада 2005 р.). Х., 2006. С. 3-5.
10. Голіна В.В. Кримінологія.Загальна та Особлива частини.Харків «Право».2009

Сулковська А.К.
студентка 5-го курсу Навчально-наукового інституту права
Сулковський Б.Б.
студент 4-го курсу Навчально-наукового інституту права
Національний університет водного господарства та природоокристування
м. Рівне, Україна

ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТІВ НА ЯКИХ ПОШИРЮЄТЬСЯ ОБОВ'ЯЗОК АНТИКОРУПЦІЙНОГО ДЕКЛАРУВАННЯ

Загалом, поняттям «суб’єкт» (лат. sabjectum – підкладне) позначають джерело цілеспрямованої активності, носія предметно-практичної діяльності, оцінки і пізнання. Суб’єктом визнають: особу, що має свідомість і волю, здатність до цілеспрямованої діяльності, скерованої на той чи інший об’єкт; особу або групу осіб, колектив, організацію, які є активними учасниками в якому-небудь акті, процесі; людину як носія яких-небудь властивостей; особу чи організацію, які мають певні права та обов’язки [1, с. 634].

Що стосується такого виду діяльності як антикорупційне декларування, то суб’єктом, на якого покладається обов’язок подання декларації, є особа, яку уповноважено на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або, яка претендує на зайняття посади, пов’язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, або, яка припиняє та припинила виконувати функцій держави або місцевого самоврядування протягом встановленого терміну, та яка реалізує свою правосуб’єктність шляхом створення, заповнення та подання декларації.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», визначення суб’єкта декларування надано через єдину змістовно детермінуючу ознаку – обов’язок подавати декларацію відповідно до закону та основний

перелік осіб, за якими закріплено цей обов'язок: особи, зазначені у пункті 1, підпунктах «а» і «в» пункту 2, пункті 4 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», інші особи, які зобов'язані подавати декларацію відповідно до антикорупційного законодавства [2].

Щодо формулювання поняття «обов'язок подавати декларацію», то його значення полягає в такому. Обов'язок розглядається як об'єктивно необхідна та належна поведінка. Загальносоціальний обов'язок – це суспільно визнана необхідність певної поведінки особи (міра належного, корисного), що об'єктивно зумовлена потребами існування та розвитку інших осіб, соціальних груп, суспільства у цілому [3, с. 253].

Обов'язки, яких закріплено у правових нормах, фіксують доцільний, соціально-корисний та необхідний варіант поведінки громадянина. Сутність юридичного обов'язку найбільш повно розкривається через категорію «юридична необхідність», тому остання, з одного боку, вказує, що обов'язок діє в межах необхідної, встановленої законом і забезпеченої державою поведінки, з іншого – виражає зміст обов'язку і притаманну йому поведінку [4, с. 271].

Юридичний обов'язок визначають як міру необхідної поведінки, змістом якої є утримання від порушення заборон та необхідність виконання зобов'язань; як необхідну поведінку, що встановлюється з метою задоволення інтересів уповноваженої особи; як необхідну поведінку, яка має юридичний характер, тобто закріплена правовою нормою; як необхідну поведінку, що покладається як на всіх осіб, що проживають на території держави (обов'язок платити податки та обов'язкові платежі, охороняти природу, поважати державні символи, дотримуватися Конституції та законів), так і на громадян (обов'язок захищати Вітчизну, її незалежність і територію, проходження військової служби); як необхідну поведінку, яка гарантується державою шляхом встановлення юридичної відповідальності за невиконання обов'язків чи створення перешкод для їх виконання.

Обов'язок подавати декларацію відповідно до антикорупційного законодавства є різновидом юридичного обов'язку. Таким чином, обов'язок

суб'єкта антикорупційного декларування є необхідною мірою поведінки, якої спрямовано на запобігання корупції, що реалізується у визначеному законом порядку. Виникнення обов'язку з антикорупційного декларування виникає з моменту, з якого особа набуває спеціального правового статусу.

Обов'язок з антикорупційного декларування як вид юридичного обов'язку характеризується такими ознаками: є категорією необхідної поведінки осіб, на яких поширюється дія антикорупійного законодавства та не залежить від їх волі; відображає одне із завдань державної політики – запобігання корупції; є персоніфікованим елементом правового статусу, який не може бути делегованим чи переданим; опосередковує обмеження щодо поведінки визначених суб'єктів; у разі невиконання обов'язку з декларування до особи може бути застосовано заходи юридичної відповідальності тощо.

Визначення кола суб'єктів, на яких поширюється обов'язок з антикорупційного декларування надано, через перелік осіб, яких зазначено у п. 1, п.п. «а» і «в» п. 2, п. 4 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції». Відповідно, це такі категорії осіб:

- ✓ особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
- ✓ особи, які для цілей антикорупційного законодавства прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
- ✓ кандидати в народні депутати України, зареєстровані у порядку, встановленому Законом України «Про вибори народних депутатів України», кандидати на пост Президента України, зареєстровані у порядку, встановленому Законом України «Про вибори Президента України», кандидати в депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, кандидати на посади сільських, селищних, міських голів та старост;
- ✓ інші особи, які зобов'язані подавати антикорупційну декларацію.

До осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування віднесено обширне коло суб'єктів. Термін «функція» етимологічно походить від латинського «functio», що в перекладі означає «виконання», «здійснення» чи «реалізація» [5, с. 727]. У теорії права, тлумачення поняття «функція», з одного боку, засновано на характеристиці сутнісної сторони явищ і означає напрям, предмет діяльності того чи іншого політико-правового інституту, а з іншого – характеризує зміст цієї діяльності та її забезпечення [6, с. 152]. Щодо поняття «функція держави», то воно не має єдиного трактування.

У примітці до ст. 50 Закону України «Про запобігання корупції» використано поняття «службові особи, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище». До таких осіб віднесено: Президента України, Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України, членів Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, членів Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України, Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голову Фонду державного майна України, його першого заступника або заступника, членів Центральної виборчої комісії, членів, інспекторів Вищої ради правосуддя, членів, інспекторів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та ряд інших, а також осіб, посади яких належать до посад державної служби категорії «А» або «Б», та осіб, посади яких ч. 1 ст. 14 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» віднесено до першої – третьої категорій, а також судді, прокурори і слідчі, керівники, заступники керівників державних органів, юрисдикція яких поширюється на всю територію України, їх апаратів та самостійних структурних підрозділів, керівники, заступники керівників державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, юрисдикція яких поширюється на територію однієї або кількох областей, Автономної Республіки Крим, міст Києва або Севастополя, керівників державних органів,

органів влади Автономної Республіки Крим, юрисдикція яких поширюється на територію одного або кількох районів, міста республіканського в Автономній Республіці Крим або обласного значення, району в місті, міста районного значення, військові посадові особи вищого офіцерського складу [2].

До суб'єктів антикорупційного декларування віднесено Керівника Офісу Президента України, його Першого заступника, заступників, радників, помічників, уповноважених та прес-секретаря Президента України, які призначаються на посаду на строк повноважень Президента України і звільняються з посад Президентом України. До складу Офісу Президента України входять: Керівник Офісу Президента України, Перший заступник Керівника Офісу Президента України, заступники Керівника Офісу Президента України, Керівник Апарату Офісу Президента України [61] та ін.

Щодо патронатних службовців, то обов'язок антикорупційного декларування поширюється й на них. Відповідно до ст. 92 Закону України «Про державну службу», до посад патронатної служби належать посади радників, помічників, уповноважених та прес-секретаря Президента України, працівників секретаріатів Голови Верховної Ради України, його Першого заступника та заступника, працівників секретаріатів депутатських фракцій (депутатських груп) у Верховній Раді України, працівників патронатних служб Прем'єр-міністра України та інших членів Кабінету Міністрів України, помічників-консультантів народних депутатів України, помічників та наукових консультантів суддів Конституційного Суду України, помічників суддів, а також посади патронатних служб в інших державних органах. Статус патронатного службовця особа набуває з моменту її призначення, що відображається у рішенні суб'єкта призначення [7]. При цьому, можливість прийняття на патронатну службу особи на громадських засадах було передбачено Постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2016 р. «Деякі питання працініків патронатних служб в державних органгах», яка втратила чинність [8].

Аналіз особливостей набуття правового статусу осіб, які виконують функції держави та місцевого самоврядування зробив доцільним подальше укрупнення груп суб'єктів декларування. Надмірне дублювання одних і тих самих посад обумовлює відсутність якісного відображення антикорупційного механізму в їх діяльності, відвернення уваги від особливостей мінімізації корупційних ризиків у їх діяльності. Відповідно, до осіб, які виконують функції держави та місцевого самоврядування, слід віднести: політичних діячів, державних службовців, посадових та службових осіб правоохоронних органів, суддів та осіб, які здійснюють виконавчо-розпорядчу діяльність у сфері правосуддя. Шляхом конкретизації понять є прийняття кодексу поведінки публічного службовця, яким на нормативному рівні є можливим закріплення детермінуючих ознак публічної служби, її видів, та службовців, що її здійснюють.

Окрему групу суб'єктів антикорупційного декларування становлять особи, яких прирівнено до осіб, що виконують функції держави та місцевого самоврядування. До них віднесено: посадових осіб юридичних осіб публічного права, які не виконують функції держави та місцевого самоврядування, та які входять до складу наглядової ради державного банку, державного підприємства або державної організації, що має на меті одержання прибутку, господарського товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, та члени Ради Національного банку України; представників громадських об'єднань, наукових установ, навчальних закладів, експертів відповідної кваліфікації, інших осіб, які входять до складу конкурсних та дисциплінарних комісій, утворених відповідно до Закону України «Про державну службу», Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», інших законів (крім іноземцівнерезидентів, які входять до складу таких комісій), Громадської ради доброчесності, утвореної відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Першу групу суб'єктів антикорупційного декларування охоплюють особи, яких наділено організаційно-розпорядчими та консультативнодорадчими

функціями. Крім того, такі особи мають бути посадовими особами юридичних осіб публічного права. Відповідно до ст. 81 Цивільного кодексу України, юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування [9].

Виходячи з того, що прикладом юридичних осіб публічного права, яких не віднесено до тих, що виконують безпосередньо функції держави та місцевого самоврядування, є медичні установи, заклади освіти, школи тощо, посадовими особами, на яких покладено обов'язок з антикорупційного декларування, є: керівники закладів охорони здоров'я центрального, обласного, районного, міського (міст обласного значення, міст Києва та Севастополя) рівня; ректор, проректор та його заступники; президенти Національної академії наук України та національних галузевих академій наук, перші віце-президенти, віце-президенти та головні учені секретарі Національної академії наук України та національних галузевих академій наук, інші члени Президії Національної академії наук України та президій національних галузевих академій наук, обраних загальними зборами Національної академії наук України та національних галузевих академій наук відповідно, керівники науково-дослідних інститутів та інших наукових установ.

Відповідно до ч. 5 ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції», виключення становлять посадові особи закладів, установ та організацій, які здійснюють основну діяльність у сфері соціального обслуговування населення, соціальної та професійної реабілітації осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю, соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, мистецтв, відновлення та збереження національної пам'яті, фізичної культури, спорту, національно-патріотичного виховання [2].

Другу групу суб'єктів антикорупційного декларування, яких прирівняно до осіб, що виконують функції держави та місцевого самоврядування, становлять представники громадських об'єднань, наукових установ, навчальних закладів, експертів відповідної кваліфікації, інші особи, які входять до складу конкурсних та дисциплінарних комісій, утворених відповідно до Закону України «Про державну службу», Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», інших законів та Громадської ради доброчесності, утвореної відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Таким чином, антикорупційне законодавство поширює вимогу щодо декларування на: персональний склад конкурсних комісій та дисциплінарних комісій, утворених відповідно до Закону України «Про державну службу», Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», інших законів, а саме Комісії з питань вищого корпусу державної служби, яка проводить конкурс на зайняття вакантної посади державної служби категорії «А»; відповідних конкурсних комісій, утворених керівниками державної служби державного органу вищого рівня, які проводять конкурс на зайняття вакантних посад державної служби категорії «Б» у державних органах, юрисдикція яких поширюється на територію однієї або кількох областей, міста Києва або Севастополя; відповідних конкурсних комісій, утворених керівниками державної служби в державному органі, які проводять конкурс на зайняття інших вакантних посад державної служби категорії «Б», а також категорії «В» [7]; відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» до поліцейської комісії апарату центрального органу управління поліції входить два представники громадськості, рекомендовані Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, із числа осіб, які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет (ст. 56) [10]; відповідно до Закону України «Про державне бюро розслідувань», членами Конкурсної комісії при обранні Директора Державного бюро розслідувань можуть бути особи, які мають бездоганну ділову репутацію, вищу юридичну

освіту, високі професійні і моральні якості, суспільний авторитет (ст. 11); відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», при обранні Голови Національного агенства з питань запобігання корупції, членами Конкурсної комісії можуть бути особи, які мають бездоганну ділову репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет, а також досвід діяльності у сфері запобігання та/або протидії корупції [2] тощо.

У роботі досліджено поняття суб'єктів на яких поширюється обов'язок антикорупційного декларування в Україні, також розглянуто зміст декларацій подових осіб, котрі уповноважені на виконання функцій держави.

Встановлено, що моментом виникнення антикорупційного декларування є момент виникнення відповідного правового статусу особи. Суб'єктами на яких покладається обов'язок подавати декларацію є особи, яикх уповноважено на виконання функцій держави або місцевого самоврядування або, яка претиндує на зайняття посади, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, також це може бути особа, що припинила виконувати функції держави або місцевого самоврядування протягом встановленого терміну, та яка реалізує свою правосуб'єктість шляхом створення, заповнення та подання декларації.

Законом України визначено, що суб'єкт декларування має основну ознаку – обов'язок подавати декларацію відповідно до антикорупційного законодавства. Обов'язок подавати декларацію є загальносоціальним обов'язком, тобото це суспільно визнана необхідність певної поведінки особи, що зумовлена потребами існування та розвитку інших осіб, соціальних груп.

Література:

1. Куньч З.Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2007. 848 с.728. Новий тлумачний словник сучасної української мови / уклад.: І.О. Радченко, О.М. Орлова. Київ.: ПП Голяка В.М., 2010. 768 с.
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700- Дата оновлення: 19.04.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show /1700-18#Text.
3. Гаманюк Л.О. Юридичний та конституційний обов’язок в українському праві. Актуальні проблеми держави і права. 2012. Вип. 67. С. 248–254
4. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности: учеб. пособ. Москва: Изд-во МГУ, Издат. гр. ИНФРА М-НОРМА, 1997. 304 с.
5. Словник іншомовних слів. Київ, 1974. 776 с.

6. Пиголкин А.С., Головистикова А.Н., Дмитриев Ю.А. Теория государства и права: учебник; под ред. А.С. Пиголкина, Ю.А. Дмитриева. 2-е изд., перераб. и допол. Москва: Высш. образование, 2008. 743 с.
7. Про державну службу Закони України: Закон України від 10.12.2015 р. № 889 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text.
8. Деякі питання працівників патронатних служб в державних органах: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2016 р. № 298. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/298-2016-%D0%BF (втрата чинності від 11.05.2016 р.).
9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
10. Про Національну поліцію: Закон України від 2.07.2015 р. № 580-URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19.

Якимчук М.Ю.
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін
Шнайдер А. О.
студентка 2 курсу навчально-наукового інституту права
Національний університет водного господарства та природокористування
м.Рівне, Україна

НЕВЕРБАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

Розвиток науки і техніки в країні та за кордоном призвів до розробки нових інструментів, прийомів та методів, що застосовуються працівниками правоохоронних органів. Такі нові засоби сьогодні називають інноваційними, що недостатньо ще визнані та розповсюджені. Одним із таких засобів є невербальна інформація, а саме її зчитування, розуміння та подальше використання.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що спілкування з людьми, які чинять опір розслідуванню, приховують або ж спотворюють дані, є однією із складових професійної діяльності слідчого. Зауважимо, що для того щоб подолати прояви опору слідству необхідно розуміти та володіти навичками аналізу невербальної інформації.

Мета роботи полягає у дослідженні видів сигналів, з яких надходить невербальна інформація.

Для досягнення мети нами були визначенотакі завдання:

1. Уточнити дефініцію поняття «невербальна інформація».

2. Проаналізувати науково-методичну базу проявів невербальної інформації.

3. Виокремити перелік найбільш ймовірних ознак брехні в поведінці людини під час допиту.

Теоретико-методологічну базу дослідження невербальної інформації складають наукові доробки таких вчених, як О. Ващук, І. Ковалинської, І. Осипенко, А. Панасюк, В. Плетенець, М. Скригонюк, І. Сливки та інших. Особливості використання невербальної інформації у різних сферах досліджено у працях таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як Н. Багдасарова, І. Горєлов,Я. Коміссарова, А. ПізГ. Почепцова,R. Horst, V. Birkenbihl, A.Vrij та інших.

Для того щоб ґрунтовно розкрити тему та досягнути поставленої мети, ми повинні зрозуміти значення поняття «невербальна інформація».

Цікавим для нашого дослідження є дисертаційні роботи В.Семенова [9], у якій розкрито процесуальні та криміналістичні проблеми використання невербальної інформації при розслідуванні злочинів та С. Россинського [8], де виокремлено основні аспекти формування результатів «невербальних» слідчих дій у доказуванні в кримінальному провадженні.

В.Семенов розглядає невербальну інформацію в кримінальному провадженні як відомості про біологічні, соціальні, психологічні та інші властивості і стани осіб, залучених у розслідування злочину, що отримуються за допомогою дослідження й оцінки використовуваних ними немовних засобів спілкування [9].

На думку О. Ващук, невербальна інформація - природно обумовлені ознаки мовлення: міміка обличчя і жести тіла, які постійно супроводжують мовленнєве спілкування у своєрідній формі та відтворюють істинну реакцію особи на оточуючу обстановку [2, с.140].

А. Панасюк вважає, що невербальна інформація — це сукупність сигналів тіла (організму) людини, які передаються в навколишнє середовище без свідомого контролю з її боку [6, с.176].

Погоджуємося з думкою І.І. Котюк, що одержання інформації за допомогою мови жестів базується на нездатності людини в деталях контролювати передачу підсвідомих сигналів за допомогою мови жестів про власні емоції, думки та наміри [5, с.322].

Студіювання наукової літератури дозволило нам уточнити дефініцію поняття «невербальна інформація», під яким ми буде розуміти *сукупність сигналів людського тіла, що виступають формою вираження особистісного характеру, її психологічних та соціальних властивостей, які передають правдиву реакцію індивіда.*

Зауважимо, що розслідування – *це складний процес, що безумовно пов'язаний з роботою слідчого, який постійно намагається з`ясувати в деталях всі обставини події*. Окрім труднощів, викликаних насамперед пошуком різної інформації, яка є невідомою на початку розслідування, більшість допитувачів натрапляють на опір цьому процесу, що ускладнює ситуацію.

Ми погоджуємося з науковцями, що стверджують «подібні знання можуть стати у нагоді не тільки слідчим, а ще й:

– оперативним працівникам – для отримання орієнтуючої інформації щодо щирості показань, які надає людина;

– перемовникам – для проведення ефективних переговорів із пересічними громадянами, особами що планують скоїти самогубство, правопорушниками, злочинцями тощо;

– патрульним та дільничним інспекторам поліції – для застосування у випадках врегулювання конфліктних ситуацій;

– працівники спеціальних силових підрозділів – при проведенні спеціальних операцій, наприклад при спілкуванні жестами;

– працівникам кадрових підрозділів – під час добору кадрів до підрозділів Національної поліції;

– поліграфологам – під час проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа;

– всім працівникам поліції – для розуміння емоційного стану роздратованої особи та її намірів щодо фізичного нападу на поліцейського» [1, с.67].

Зазначимо, що існує декілька способів отримання інформації через спілкування між людьми, одним з таких є спостереження. Спостерігаючи за поведінкою людини під час мовлення можна оцінити правдивість, справжність намірів особи, а також отримати додаткову інформацію. Підтвердженням цього є твердження, що наводить І. Осипенко у своїй праці «Використання можливостей невербальної інформації у розслідуванні злочинів», що на місця знаходження розшукуваних предметів може вказувати невдоволена реакція обшукуваного на ті чи інші дії слідчого. Зміна тембру голосу, кольору обличчя, тремтіння рук та інші прояви, що вказують на високий ступінь його нервової напруги і виникають під час здійснення пошуку у певному напрямі або обстеження певних об’єктів, є своєрідними сигналами, що свідчать про знаходження схованки поруч [4, с.394].

Важливим для нашого дослідження є поділ проявів брехні через невербальну інформацію на форми, що зазначено в роботі М.Скригонюк, а саме «активна форма підсвідомого функціонування засобів невербальної комунікації у допитуваної підозрюваної особи, яка дає неправдиві показання, може проявлятися в діях її рук, зокрема, у прикриванні рота, потиранні носа, щік, вух. Під час словесної розповіді допитувана підозрювана особа, яка дає неправдиві показання, може своїми руками здійснювати дотичні жести, зокрема, торкатися носа, пригладжувати волосся на голові, потирати вуха, підборіддя, лоб, очі. За вказаних умов словесні неправдиві показання з боку допитуваного підозрюваного можуть також неусвідомлено супроводжуватися активною жестикуляцією. Пасивна форма функціонування засобів невербальної комунікації в підозрюваної особи, яка дає неправдиві показання під час допиту, також може проявлятися в діях її рук, а саме – в обмеженні жестикуляції» [12, с.121]. Обмежена жестикуляція в такому випадку проявляється у таких рухах, як складання рук, хування рук у кишені, за спину або ж під себе.

На думку В.Плетенця, спостереження ж таких проявів, як підвищений артеріальний тиск, що проявляється на сонних артеріях, розширення зіниць, пришвидшене дихання та розширені ніздрі, пересихання у роті, що призводить до ускладненого ковтання, тремтіння голосу, кінцівок, притискання рук до тулубу, уповільнення розумової діяльності, складність зосередження на деталях та інших, мають аналізуватися правоохоронцями як вагомий складник одержуваної інформації та відповідно оцінюватися. Це знаки того, що людина перебуває у стресовому стані [7, с.114].

Зауважимо, що це може свідчити про те, що людина знаходиться в напруженій ситуації, яка є некомфортною, стресовою. Варто зазначити, що наявність стресу в особи не є прямим доказом того, що вона говорить неправду.

Погоджуємося з думкою І. Ковалинської, що одягаючись, людина може не усвідомлювати, яку інформацію вона передасть своїм зовнішнім виглядом, аджев системі засобів невербального спілкування одяг має велике значення, оскільки він розповідає про смак людини, вікову приналежність та коло спілкування [3, с.54].

Зазначимо, що під час виконання своїх професійних завдань, слідчий повинен звертати увагу на ноги та стопи особи, яку допитує. Адже як наголошує І. Сливка, що в контексті допиту може мати важливе значення кут повороту ніг та стоп – зазвичай, людина повертається тілом до всього, що їй подобається або що доставляє задоволення, включаючи людину, з якою відбувається комунікація. І, навпаки, людинівластивовідвертатисявідлюдини, яка їй не подобається. Такий жест можедоповнюватисянахиломтулуба та/аботим, що особа посувається на край стільця. Іншим сигналом може бути широко розставлені стопи і ноги – такий сигнал в процесі допиту може свідчити про наявність серйозних розбіжностей або потенційних неприємностей [12, с.101].

Тому якщо Ви помітили, що стопи ніг повертаються, це буде слугувати сигналом того, що особа хоче якнайшвидше покинути це місце, оскільки їй

некомфортно. Підвищена увага до ніг є необхідною, тому що допитувана особа більше зусиль приділяє контролю обличчя та рук.

Одним із проявів невербальної інформації є міміка. Доречним є твердження І. Сливки, щов процесі допиту пропонується приділяти особливу увагу мікровиразам обличчя (зокрема тим, що виражають дискомфорт) з метою встановлення істинного емоційного стану допитуваного. У випадку, якщо обличчя допитуваного виражає дві або більше окремі ознаки, які суперечать одна одній (наприклад, посмішка та зморщений ніс, що означає радість та огиду, відповідно), то доцільно віддати перевагу ознаці з негативним забарвленням, оскільки негативні емоції переважно більш сильніші, ніж позитивні [11, с.104]. Варто зауважити, що орієнтуватися на міміку в першу чергу не варто, адже не завжди загальні тлумачення збігаються із психічним станом допитуваної особи.

Ще одним проявом невербальної інформації, а саме виявлення брехні в показаннях є, на думку І.Сливки, пожиманняплечима, яке залежить від висоти їх підйому під час конкретного контексту розмови. Якщо на певнезапитаннядопитуванийдаєчіткувідповідь «ні», і при цьому легко піднімаєодне плече, то цедаєпідставузапідозритийого в ймовірнійбрехні [11, с.102].

Аналіз педагогічної, психологічної,криміналістичної літератури дав змогу нам виокремити перелік найбільш ймовірних ознак брехні в поведінці людини під час допиту:

- блідість або рум’янець;
- зміна темпу дихання;
- пришвидшене або уповільнене мовлення;
- обмежена жестикуляція;
- торкання носа;
- часте поправлення коміру або краватки;
- потирання щік;
- «бігаючі» очі;

- пригладжування волосся;
- почісування лоба, скроні;
- прикривання рота;
- примружування очей;
- погляд скоса, його відвернення в сторону;
- намагання уникнути зорового контакту ;
- нахил, захист тулуба, його розкриття та закриття;
- підвищена або понижена гучність голосу;
- тремтіння рук або ніг;
- повторні зітхання;
- підвищенепотовиділення;
- «заламування» рук;
- прискорене ковтання;
- сигнализіниць ока;
- сигнали, які подаються ногами;
- пожиманняплечима;
- доторки руками до шиї.

Отже, ці ознаки і є невербальною інформацією. Тому при допиті особи слідчий повинен ретельно спостерігати та аналізувати всі прояви невербальної інформації, які збігаються із вищенаведеним переліком задля того, щоб орієнтуватись у ситуації та скеровувати допит у потрібне для розслідування русло.

Проте варто зазначити два напрями, що є вагомими при використанні невербальної інформації (див табл..1)

Таблиця 1

Вагомі напрями невербальної інформації

№ пор.	***Напрями використання невербальної інформації***
1	Зчитування та розуміння невербальної інформації має суто орієнтовний, ймовірний характер. Оскільки не існує точних досліджень, що запевняють їх достовірність. Відповідно, такі дані не можуть бути використані як докази в суді.
2	Значення невербальної інформації в представників різних країн, національностей є

	відмінними.

Зауважимо, що під час допиту особа може не мати бажання співпрацювати зі слідством і надати недостовірну та неправдиву інформацію про обставини, що негативно впливає на хід роботи та розкриття всього злочину. Використання невербальної інформації в стратегії допиту надасть можливість якнайшвидше виявити брехню врозмові, що як наслідокдопоможе такскоординувати допит, щоб отримати справжню інформацію від людини. Беззаперечно, це матиме позитивний результат, адже у такому випадку здійснюється економія витраченого часу на розслідування злочинів та відповідних ресурсів.

Але варто мати на увазі, що ознак, які свідчать про неправдиву інформацію не існує, тому наведений перелік може слугувати орієнтиром у роботі слідчого задля координації напряму допиту.

Проведене дослідження не претендує на остаточне розв'язання усіх аспектів обраної проблеми. Перспектива подальшого дослідження може бути спрямована на дослідження невербальної інформації у кримінальному впровадженні.

Література:

1. Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності Національної поліції та закладів вищої освіти МВС України. *Збірники наукових праць, матеріали конференцій (семінарів, круглих столів)*. 2020, с.66-68
2. Ващук О. П. Використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій. *Правова держава: наук.журн. Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова*. Одеса: Фенікс, 2017. Вип. 25. с. 140-148.
3. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. К. :Освіта України, 2014. 289 с.
4. Котюк І.І. Теорія судового пізнання : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 435 с
5. Осипенко І.П., Пророченко В.В. Використання можливостей невербальної інформації у розслідуванні злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. №6. С.392-395
6. Панасюк А.О. Місце невербальної інформації в допиті. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 2013. Вип. 58(2).с. 176-178.
7. Плетенець В. М. Особливості використання профайлінгу у виявленні проявів протидії розслідуванню. *Восточно Европейский Научный Журнал. Юридические науки.* 2020. 57(4) с.40-44.

8. Россинский С. Б. Концептуальные основы формирования результатов «невербальных» следственных и судебных действий в доказывании по уголовному делу :автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2015. 40 с.

9. Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : автореф. дис. … канд. юрид. наук 12.00.09. Саратов, 2003. 22 с.

10. Скригонюк М. І. Тактичні джерела допиту підозрюваної особи, основою яких є знання зі сфери невербальної комунікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. №6-3. Том 2. С.117-123

11. Сливка І. Ю. Значення жестикуляції та окремих невербальних сигналів людини в контексті допиту. *«Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети»* (м. Острог, 26-27 жовтня 2018 р.). Херсон : Видавничий дім "Гельветика", 2018.

12. Сливка І. Ю. Значення окремих невербальних сигналів в контексті допиту. «Актуальні проблеми реформування сучасного законодавства» (м. Харків, 14-15 вересня 2018 р.). Херсон : Видавничий дім "Гельветика", 2018.

РОЗДІЛ 4. ЮРИДИЧНА ІНЖЕНЕРІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА.

Багатко А.С.
студентка 2-го курсу Навчально-наукового інституту права
Кузьмич В.С.
асистент кафедри спеціальних юридичних дисциплін
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ СОЦІАЛЬНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ В ОТРИМАННІ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Сьогодні в інформаційні безпеці найважливішу роль відіграє людський фактор. Думка, що проблему інформаційної безпеки можна вирішити просто за допомогою апаратних і програмних засобів, є помилковою, тому що технології безпеки, яким довіряють, міжмережні екрани, пристрої ідентифікації, засоби шифрування, системи виявлення мережевих атак - малоефективні в протистоянні хакерам. З появою різних технік і методик злому з'явився усім відомий, але забутий прекрасний метод злому - соціальна інженерія. Як набір технік вона може бути використана для маніпулювання людьми з метою виконання ними яких-небудь дій або отримання конфіденційної інформації.

Основною метою статті є розкрити принципові загрози гіри застосуванні методів соціальної інженерії та надати рекомендації з захисту при застосуванні методів соціальної інженерії для несанкціонованого отримання інформації в корпоративному середовищі.

Згідно зі світовою статистикою, кількість хакерських атак із використанням методів соціальної інженерії неухильно зростає [3], у 2015 році під такі атаки потрапили 37 % фінансових установ світу [4]. Для підвищення ефективності захисту від характерних атак необхідно постійно досліджувати найпоширеніші види шахрайства, аналізувати дії зловмисників, а також вибудовувати відповідну систему безпеки. Існує декілька поширених технік і видів атак, якими користуються соціальні інженери. Усі вони ґрунтуються на особливостях прийняття людиною рішень, відомих як когнітивні упередження. Ці забобони використовуються в різних комбінаціях з метою створення відповідної стратегії обману в кожному конкретному випадку. Спільною рисою всіх цих методів є введення в оману з метою змусити людину вчинити будь-яку дію, яка не вигідна їй, але потрібна соціальному інженерові. Для досягнення необхідного результату зловмисник використовує низку різноманітних тактик: видає себе за іншу особу, відвертає увагу, нагнічує психологічну напругу тощо. Кінцеві цілі обману також можуть бути дуже різними.

Розглянемо відповідні техніки соціальної інженерії, що використовуються для здійснення відповідних злочинних дій, більш детально.

Фішинг – це схема, за якою хакери змушують користувачів передавати конфіденційну інформацію, наприклад, паролі та номери соціального страхування. Зазвичай вона передбачає надсилання користувачеві повідомлення, яке ніби походить із вартого довіри джерела, наприклад із банку (це наживка). У повідомленні міститься посилання на шахрайський webсайт, що видається за варте довіри джерело (це пастка). Користувач спокійно вводить інформацію, яка цікавить хакерів, вважаючи, що перебуває на безпечному сайті [5]. На сьогодні це найпопулярніша схема соціальної інженерії. Жоден великий витік персональних даних не обходиться без хвилі фішингових розсилок, що йому передують.

В даному випадку хакер здійснює правдоподібніший обман, максимально наближаючись до цільової групи і використовуючи для маскування внутрішню інформацію компанії Цей підхід набагато складніший, тому що в даному

випадку хакеру необхідна внутрішня інформація компанії. Щоб ефективніше чинити опір хакерським нападам, що використовують соціальну інженерію, треба відноситися зі скептицизмом до будь-чого несподіваного у поштовій скриньці.

Спливаючі додатки і діалогові вікна. Помилково припускати, що персонал використовує доступ компанії до Internet тільки для службових потреб. Такі дії персоналу можуть принести службовцям небезпеку контакту з хакерами, що використовують соціальну інженерію.

Найзвичайніші методи спокусити користувача натиснути кнопку в діалоговому вікні - це прислати користувачу попередження про проблему, яке виглядає як відображення реалістичної операційної системи або прикладного повідомлення про помилки, або пропозиція додаткових послуг, наприклад, безкоштовне завантаження, яке нібито примусить комп'ютер користувача працювати швидше.

Захист користувачів від спливаючих додатків, що використовують соціальну інженерію - це головним чином функція розуміння. Потрібно впевнитися в тому, що користувачі знають, що вони не повинні натискати посилання на спливаючих вікнах, не порадившись з персоналом підтримки. Тому ваш персонал повинен бути упевнений, що штат підтримки не буде поверхнево відноситися до прохань користувачів про допомогу, якщо користувач проглядає Internet. Ці довірчі відносини можна передбачити політикою безпеки щодо роботи в Internet.

Системи миттєвої передачі повідомлень. Миттєва передача повідомлень (ІМ) - відносно нове середовище зв'язку, яка вже встигла одержати широку популярність як діловий інструмент. Безпосередність і доброзичливий інтерфейс ІМ, роблять його «багатим мисливським угіддям» для різноманітних технік нападів, що використовують соціальну інженерію, тому що користувачі розцінюють дану службу як телефон і не пов'язують її з потенційними погрозами ПЗ. Дві головні атаки, які можна відтворити, використовуючи ІМ - гіперпосилання на malware в межах ІМ-повідомлення і розсилка фактичних

файлів. Є безліч потенційних погроз, властивих ІМ при атаці за допомогою соціальної інженерії. Перший - невимушеність ІМ. Балакуча природа ІМ, разом з опцією надання прізвиська або помилкового імені означає, що не зрозуміло, з ким ви розмовляєте, це значно розширює можливості для атаки.

Погрози при використанні телефонного зв'язку. Телефон пропонує унікальний спосіб -ападу для хакерів. Це - знайоме середовище, проте воно також знеособлює того, хто дзвонить, тому що адресат не може бачити хакера. Є три головних типи атак хакерів, що нападають на офісні АТС, під час яких вони: -просять інформацію, імітуючи законного користувача, щоб або звернутися до телефонної системи безпосередньо або дістати видалений доступ до комп'ютерних систем; -дістають доступ до "вільного" використання телефону; -дістають доступ до системи комунікацій. Запити про інформацію або доступ по телефону - відносно вільна від ризику форма -іладу. Якщо адресат стає підозрілим або відмовляється виконувати запит, хакер може тросто покласти трубку. Але такі напади складніші, ніж атака хакера, що просто дзвонить в к: мпанію і просить призначений для користувача ідентифікатор і пароль. Хакер, звичайно, ггопонує сценарій, просячи або пропонуючи довідку, перш ніж майже машинально забувається запит про особисту або ділову інформацію.

Логотипи. Зловмисники часто використовують логотип виробника, намагаючись зробити електронний лист схожим на офіційне повідомлення і таким чином переконати одержувача, що повідомлення справжнє. Наявність логотипів не означає, що електронна пошта є законною.

Підроблена адреса відправника. Через те, що адресу відправника можна легко підробити, повідомленню електронної пошти не слід довіряти навіть тоді, коли вона здається коректною (наприклад, tech_support@ebay.com). Знак «@» в адресі відправника – це техніка, яка використовується, щоб приховати справжню адресу.

«Троянський кінь». Це шкідлива програма, що використовується зловмисником для збирання, видалення або модифікації інформації, порушення

працездатності комп'ютера або використання ресурсів користувача у своїх цілях. Ця техніка часто експлуатує цікавість або інші емоції жертви. Найчастіше зловмисник відправляє жертві електронне повідомлення, що містить «цікавий» контент, оновлення антивірусу або іншу інформацію, здатну її зацікавити. Відкриваючи прикріплений до листа файл, жертва встановлює собі на комп'ютер шкідливе програмне забезпечення, що дозволяє зловмисникові одержати доступ до конфіденційної інформації.

«Дорожнє яблуко». Ця техніка є адаптацію «троянського коня» та полягає у використанні фізичних носіїв (CD-дисків, флеш-накопичувачів). Зловмисник зазвичай спеціально залишає такий носій у загальнодоступних місцях на території компанії (на парковці, в їдальні, на робочих місцях співробітників, у туалеті). Для того, щоб у працівника виникла цікавість до цього носія, зловмисник може нанести на носій логотип компанії та будь-який надпис, наприклад, «дані про продажі», «зарплата співробітників», «звіт у податкову» тощо.

«Зворотна соціальна інженерія». Цю технологію спрямовано на створення такої ситуації, за якої жертва змушена буде сама звернутися до зловмисника за «допомогою» [2]. Наприклад, зловмисник може надіслати лист із телефонами та контактами «служби підтримки» та через деякий час створити неполадки в комп'ютері жертви. Користувач у такому випадку телефонує або зв'язується за допомогою електронної пошти зі зловмисником, і в процесі «вирішення» проблеми зловмисник може отримати необхідні йому дані.

Останніми роками в мережі Інтернет дедалі частіше почали з'являтися сайти, головною функцією яких є негласний доступ до особистої інформації їх відвідувачів: до номерів платіжно-розрахункових карт і PIN-кодів до них, логінів і паролів, адресних книг, історій відвідувань і закладок у браузері, нещодавно збережених документів тощо. Автори таких сайтів-пасток використовують методи соціальної психології, зокрема метод заманювання відвідувачів різноманітними «вигідними» пропозиціями. Попри різноманітність, такі сайти об'єднує обіцянка безумовної вигоди за неадекватно

низьких витрат. Принципи дії таких сайтів різний. Наприклад, користувач, працюючи в інтернеті, в разі переходу за посиланням або здійснивши клік «мишкою» по рекламному банеру потрапляє на сторінку, де спеціальна програма, користуючись уразливістю захисту операційної системи та (або) браузера, запускає завантаження програми-вірусу на комп'ютер жертви. Такий «комп'ютер-зомбі» може віддалено контролюватися хазяїном вірусу.

Відповідно до опитування, проведеного Zogby Analytics для Національного альянсу з кібербезпеки США у 2019 році, все більше компаній усвідомлюють, що вони є потенційними цілями кіберзлочинців. Зокрема, майже половина (44%) компаній з числельністю працівників 251-500 заявили, що стикалися з випадками втрати даних протягом останніх 12 місяців. Опитування також показало, що 88% представників малого бізнесу вважають, що вони принаймні є «ймовірною» ціллю для кіберзлочинців, у тому числі майже половина (46%), вважають, що вони є «дуже ймовірною» ціллю.

За оцінками Центр прийому скарг на шахрайство в Інтернеті (IC3) при ФБР, лише в 2018 році внаслідок кібератак американські компанії втратили понад 2,7 мільярда доларів, в тому числі 1,2 мільярди доларів внаслідок атак з використанням компрометації ділової переписки(BEC)/компрометації електронних листів (EAC), які дозволяли несанкціоновано переказувати кошти.

Слід зауважити, що сьогодні основним способом захисту від методів соціальної інженерії є здійснення профілактичних заходів, що полягають у навчанні громадян і працівників підприємств, установ та організацій. Користувальницькі облікові дані є власністю компанії (підприємства, установи, організації). Усім працівникам у день прийому на роботу потрібно пояснювати, що логіни і паролі, які вони отримали, не можна використовувати з іншого метою (на сторонніх web-сайтах, для особистої пошти тощо), передавати третім особам або іншим працівникам компанії, які не мають на них права. Наприклад, дуже часто працівник, ідучи у відпустку, передає свої авторизаційні дані своєму колезі для того, щоб той зміг виконати деяку роботу або подивитися певні дані під час його відсутності.

Існує декілька ознак, які допоможуть ідентифікувати таку атаку. Зокрема, одна з них – погана граматика та правопис. Ще однією помітною ознакою є почуття терміновості, яке зловмисники намагаються створити для зменшення пильності жертви. Будь-який запит щодо конфіденційних даних також має викликати підозру: авторитетні компанії ніколи не просять відправити їм паролі або інші особисті дані електронною поштою або текстовими повідомленнями.

Зазвичай, зловмисники не приділяють увагу деталям та надсилають повідомлення з помилками, пропущеними словами та поганою граматикою. Ще один мовний елемент, який може сигналізувати про можливу атаку – це формальні привітання та фрази.

Більшість зловмисників не витрачають час на створення правдоподібного імені або домена відправника. Отже, якщо електронний лист надходить з адреси, яка є набором випадкових чисел та символів, або одержувач взагалі невідомий, варто перемістити цей лист до папки спам.

Злочинці часто намагаються залякати жертв за допомогою фраз, які викликають тривогу, наприклад «терміново надішліть нам свої дані, або ваша посилка буде скасована» або «якщо ви не оновите свій профіль зараз, ми його видалимо». Банки, компанії з доставки, державні установи і навіть внутрішні відділи, зазвичай, спілкуються нейтрально і лише констатують факт. Тому, якщо у повідомленні намагаються змусити одержувача діяти дуже швидко, це може бути ознакою атаки.

Офіційні установи та навіть відділи компанії, зазвичай, не вимагають надсилання конфіденційної інформації електронною поштою або телефоном, якщо про це попередньо не домовлялися.

Це стосується розіграшів подарунків у соціальних мережах, а також електронних листів з унікальними та обмеженими пропозиціями.

Способи захистити свою організацію від атак з використанням соціальної інженерії:

1. Регулярне навчання з кібербезпеки усіх працівників, включно з топ-менеджментом та IT-спеціалістами. Таке навчання повинно показувати та

моделювати випадки з реального життя, оскільки методи соціальної інженерії розраховані на користувачів з низьким рівнем обізнаності у кібербезпеці.

2. Здійснення сканування на наявність слабких паролів, які потенційно можуть використати зловмисники для потрапляння до мережі вашої організації. Крім того, створення додаткового рівеня захисту за допомогою двофакторної аутентифікації.

3. Впровадження рішень для захисту, які попереджають про можливі випадки шахрайства, а також повідомляють про виявлення спаму та фішингу.

4. Створіть політику безпеки з чітким планом дій, які потрібно буде виконати працівникам, якщо вони стикнуться з проявами соціальної інженерії.

5. Використання рішень для централізованого управління корпоративною мережею, наприклад, ESET Security Management Center, щоб забезпечити повний огляд мережі, усіх рішень з безпеки та подій для виявлення та знешкодження потенційних загроз.

Необхідно проводити вступні та регулярні навчання працівників компанії, спрямовані на підвищення знань з інформаційної безпеки. Такі інструктажі дозволять працівникам мати актуальні дані про сучасні методи соціальної інженерії, а також не забувати головні правила з інформаційної безпеки. Обов’язковою є наявність регламентів з безпеки та інструкцій, до яких користувач повинен завжди мати доступ. В інструкціях повинні бути описані дії працівників у разі виникнення тієї чи іншої ситуації.

Створення політики безпеки захисту інформації від несанкціонованого доступу э необхідною складовою загальної справи будь-якого підприємства, установи, організації. Кіберзлочинність уже стала великою проблемою для всього світу, яка потребує негайного вирішення. Правоохоронні органи намагаються перебувати на передньому рубежі боротьби з цими злочинами: формуються спеціальні підрозділи з боротьби з кіберзлочинністю, законодавці ухвалюють нові закони, банківські та фінансові установи в межах своєї компетенції проводять профілактичну роботу з населенням, надаючи відповідні рекомендації для безпечного використання можливостей мережі Інтернет.

Однак втрати громадян і збитки держави й приватного сектора від протиправних дій інтернетшахраїв постійно зростають. Кіберзлочин, як і будь-який інший злочин, є не лише правовою, й соціальною проблемою. Необхідно створити уніфіковану класифікацію та формальну модель кіберзлочинів, які полегшать і протидію кіберзлочинності, і розслідування кіберзлочинів.

Організація системи забезпечення безпеки інформації повинна мати комплексний характер і ґрунтуватися на глибокому аналізі можливих негативних наслідків. Основним способом захисту від методів соціальної інженерії є навчання працівників. Усі працівники компанії мають бути попереджені про небезпеку розкриття персональної інформації та конфіденційної інформації компанії, а також про способи запобігання витоку даних.

Література:

1. Орлов О. В., Онищенко Ю. М. Попередження кіберзлочинності – складова частина державної політики в Україні. Теорія та практика державного управління. 2014. Вип. 1 (44). С. 9–15.

2. Соціальна інженерія // Вікі-знання/Тернопіл. нац. техн. ун-т ім. Івана Пулюя. URL: http://wiki.tstu.edu.ua/Соціальна_інженерія (дата звернення: 10.11.2016).

3. The Social Engineering Infographic // Security trough Education: a free learning resourse/Social-Engineer, Inc. Apr. 28, 2014. URL: http://www.social-engineer.org/social-engineering/social-engineering-infographic/ (дата звернення: 10.11.2016).

4. Gunn J. Social Engineering and How to Win the Battle for Trust // VASCO: blog. Nov. 5, 2015. URL: http://blog.vasco.com/electronic-signature/social-engineering-win-battle-trust-infographic/ (дата звернення: 31.10.2016).

5. Що таке фішинг? // GoDaddy: сайт. URL: https://ua.godaddy.com/help/sho-take-fishing-346 (дата звернення: 10.11.2016).

6. Плечовий серфінг. URL: http://um.co.ua/4/4-5/4-57341.html (дата звернення: 10.11.2016)

Карпук А.І.
студентка 2-го курсу Навчально-наукового інституту права
Кубай О.В.
старший викладач кафедри спеціальних юридичних дисциплін,
завідувач навчально-наукової лабораторії правової інформатики
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

МОБІЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ДОДАТКИ В ПРАВОВІЙ ПРАКТИЦІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стрімкий розвиток високих технологій та автоматизації зумовили реагування на новітні зміни. Здобуття технологічних та соціальних навичок, комунікативність, бажання постійно розумово та професійно вдосконалюватись - це є невід'ємною частиною роботи сучасного юриста.

Важливими для подальшого дослідження є наукові праці А. Родюк , В. Боровікова, Д. Гадомського, С. Кравчук Ю. Приймачук та інші, які досліджували проблеми розвитку ІТ-права в Україні. Теоретико-правові розробки з питань інформаційної безпеки, зокрема, співпраці зі штучним інтелектом присвятили свої дослідження такі науковці, як А.Удовиченко, І. Чута, М. Підгайний, М. Полатайко, М. Хмарський. Незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених висвітленню впливу сучасних технологій на правову практику, зокрема проблеми використання юристами мобільних додатків досліджена недостатньо.

Мета – проаналізувати сучасний стан мобільних технологій та додатків в правовій практиці.

Компанія App Annie, у 2020 році провела масштабне дослідження, яке стосувалось впливу введення карантину через пандемію COVID-19, рис.1. Щомісячний час, який витрачають на використання мобільних пристроїв, зріс на 40%, тобто, понад 200 мільярдів годин. Наприклад, Час, проведений у додатках в Індії, зріс на 35 % у другому кварталі 2020 року проти четвертого кварталу 2019 року, у той час, як в Італії, Індонезії і США зростання склало 30 %, 25 % і 15 % відповідно [1].

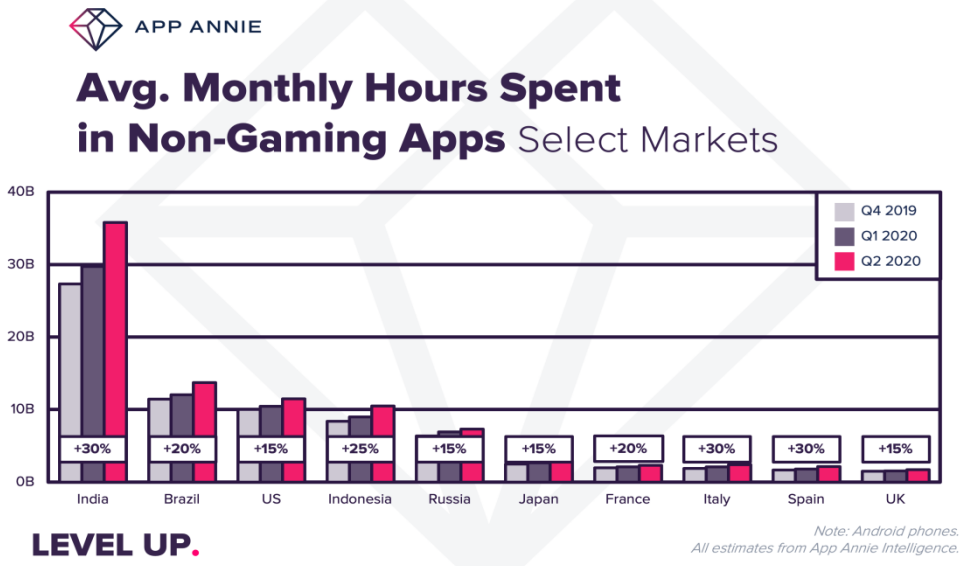

Рис. 1. Порівняльна діаграма часу використання мобільних пристроїв в різних країнах на кінець 2019 початок 2020 років.

Споживачі завантажили майже 35 мільярдів нових додатків у другому кварталі 2020 року. Завантаження в Google Play зросли на 10 % до 25 мільярдів, у той час, як завантаження iOS виросли на 20 %, і склали майже 10 мільярдів нових завантажень за квартал, рис. 2. У Google Play на неігрові додатки припадало 55 % всіх завантажень, у той час як на iOS цей показник був трохи вище – 70 %[1] .

Другий квартал 2020 року став кварталом із найбільшою кількістю використань мобільних додатків, завантаженнями та споживчими витратами. Споживчі витрати на iOS виросли на 15 % в річному численні до 17 мільярдів доларів у другому кварталі 2020 року й на 25 % в Google Play до 10 мільярдів доларів. На неігрові додатки припадало 35 % споживчих витрат на iOS і 15 % на Google Play, в основному внаслідок підписок всередині додатків.

Пандемія коронавірусу викликала величезні зрушення в способах взаємодії споживачів та бізнесу. Тепер, коли середній користувач витрачає на смартфони 4 години 20 хвилин у день, для брендів як ніколи важливо мати стратегію, яка допоможе їм виграти на мобільних пристроях. Хоча терміни повного «повернення до нормального стану» все ще не ясні, розробникам додатків з усіх секторів необхідно зосередитися на тому, як вони можуть

використовувати та адаптувати мобільні технології для створення персоналізованої та привабливої взаємодії з клієнтами. Зрозумілим є одне: сьогодення та майбутнє є мобільними.

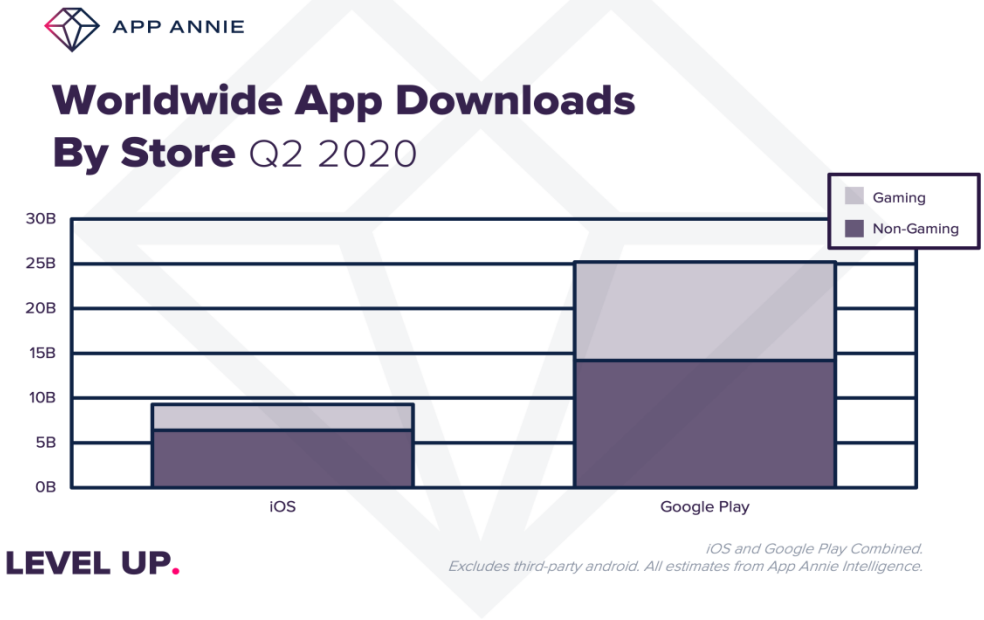

Рис. 2. Порівняльна діаграма кількості завантажених додатків на платформи Android та iOS станом на 2 квартал 2020 року.

Отже, відповідно до даних дослідження ми можемо зробити висновок, що динамічний розвиток автоматизації та розширення доступу до інформації сприяє адаптації до новітніх змін особливо у правовій практиці, що призвело до здобуття нових компетентностей юристів, які мають бути всебічно розвиненими.

Зауважимо, що сучасні фахівці в галузі права повинні володіти навичками взаємодії інформаційно-комунікаційних технологій.

Донедавна здавалося, що роботи ніколи не замінять людей, особливо у сфері юриспруденції, але новітні технології проникли в усі сфери життя, а складання договорів, позовів почало здійснюється автоматично.

На думку Приймачук Ю., послуги штучного інтелекту є ефективними у проведені спеціальних експертиз, що є надзвичайно важливими в юридичній практиці [5]. Аналіз наукової літератури дає можливість нам констатувати, що вагомою роботою в юридичній практиці є пошук інформації, дослідження свідчень і звітів, які допоможуть у розгляді справи, аналіз історії клієнтів та

інше. Зауважимо, що за допомогою штучного інтелекту, знайти потрібну інформацію стало набагато простіше.

Констатуємо той факт, що тенденція мобільності сучасного суспільства, призвела до роботи фахівців-юристів дистанційно, зокрема і зі смартфону. На нашу думку, мобільні додатки, що покращують взаємодію правників з клієнтами, заощаджують час і сприяють можливості фахівця не бути постійно в офісі за комп'ютером. Хоча використання мобільних додатків мають декілька недоліків, табл. 1 [4].

Таблиця 1. Переваги та недоліки мобільних додатків порівняно з десктопними програмами

Переваги	Недоліки
1. Гнучкість – можливість пересуватися і виконувати інші функції одночасно; 2. Заощаджує час – використовувати мобільні технології під час поїздок додому чи у відрядженнях; 3. Підвищення продуктивність за рахунок використання мобільних технологій в будь-який час і в будь-якому місці; 4. Простота використання – швидко можна навчитися роботи з ним.	1. Можливі витрати з налаштуванням мобільних технологій і додатків; 2. Не достатньо широка аудиторія (в основному молодь); 3. Користувач відкриває мобільний додаток тільки тоді, коли він цього захоче, а не коли, наприклад, прийде SMS; 4. Недостатньо широке поширення телефонів, що підтримують мобільні додатки (не дивлячись на те, що їх кількість зростає, їх все одно не багато).

Цікавим для нашого дослідження є сайт Національної Асоціації Адвокатів України, Ради Адвокатів Київської області, де наведено приклади мобільних додатків, що полегшують роботу юристів, а саме:

1. Бот Open DataBot – відстежує зміни в реєстраційних даних бізнесу та стежить за судовими виписками.

2. Всеукраїнська книга скарг «Каратєль» — це безкоштовний мобільний додаток, за допомогою якого можна в кілька дотиків на смартфоні поскаржитися на майже всі правопорушення, як-то паркування в заборонених місцях, продаж простроченого товару, вимагання хабара, ями на дорозі, хамство, куріння в закладах харчування, порушення благоустрою.

3. Бот & Partners – формує договір на розробку програмного забезпечення, NDA і відповість на найбільш поширені питання IT-фахівців прямо в месенджері.

4. Телеграм-бот OblavaBot – інноваційний сервіс від Sayenko Kharenko, що допомагає зручно й максимально оперативно скористатися послугами найкращих адвокатів у кримінальних справах, рис. 3.

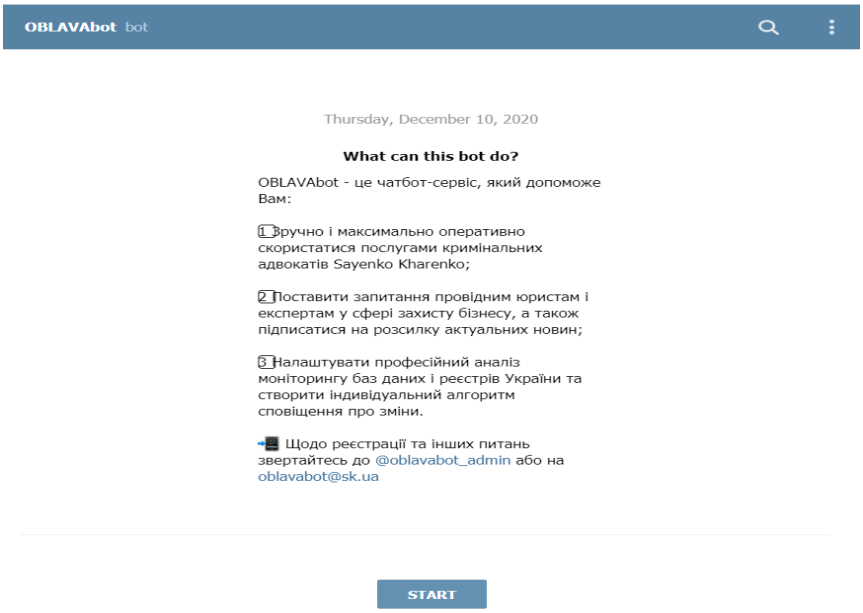

Рис. 3. Скріншот стартового екрану телеграм-бота OblavaBot

5. Ресурс AxDraft – може підготувати цілий пакет договорів для великих бізнесугод. Необхідно лише надати ключову інформацію в декількох полях.

6. Он-лайн-ресурс «Суд на долоні» – аналітичний інструмент для пошуку, дослідження та візуалізації судових рішень, рис. 4. Дані з Єдиного державного реєстру судових рішень інтегровані з інформацією з інших відкритих реєстрів. Пошук у сервісі відбувається за всіма реєстрами, генерується оперативна статистика.

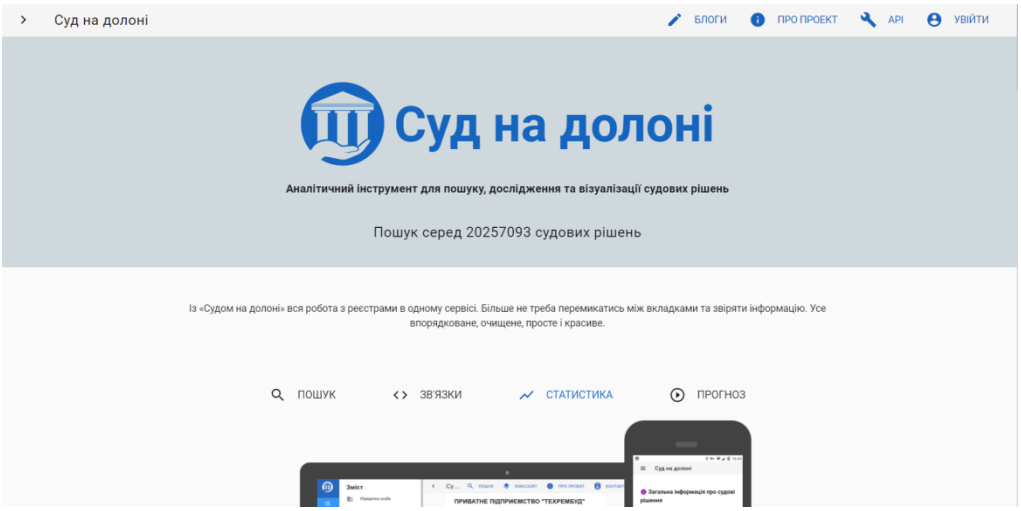

Рис. 4. Стартова сторінка онлайн-ресурсу «Суд на долоні»

7. EasyTender – проект, який допомагає бізнесу вигравати в тендерах і відстоювати свої права в державних закупівлях без корупційної складової

8. Dom Jurista Analytics –унікальний проект, який працює працює на основі обчислювального інтелекту. Він збирає інформацію з відкритих даних, аналізує судову практику, минулі схожі справи, а також отримує відповідні дані з законодавства України. Його висновки формуються на основі аналізу великого масиву інформації.

9. domjurista.ua – інформаційний портал для консультації з юридичних питань. Присутні різні сервіси, починаючи з готових шаблонів документів, закінчуючи послугами адвокатів.

Зазначимо, що, незважаючи на велику кількість legal tech проектів, ступінь розбудови інформаційного суспільства в Україні порівняно зі світовими тенденціями недостатньо розвинуто. На думку Семченка А., причиною цього є недостатній розвиток нормативно-правової бази інформаційної сфери, повільне створення інфраструктури для надання інформаційних послуг, неефективне використання фінансових ресурсів, спрямованих на інформатизацію та недостатній рівень комп'ютерної та інформаційної грамотності населення[6].

Здійснене дослідження дає можливість констатувати, що під час створення мобільних додатків є 4 основних етапи, що дозволять ввести їх у широке використання користувачами, табл. 2: [4]

Таблиця 2. Життєвий цикл мобільних додатків

Назва етапу	***Відповідна складова комплексу просування***	***Тривалість періоду***
Виведення на ринок (+ період тестування)	Функціональна складова	до 4 місяців
Стимулювання попиту	Інформаційна складова	до 4 місяців
Створення позитивного іміджу та робота над впізнаваністю проекту	Стимулююча складова	залежить від популярності додатку
Оновлення мобільного додатку, та його доробка	Іміджева складова	до нерентабельності додатку і виведення його з ринку

Зауважимо, що 18 вересня 2019 року Уряд затвердив Положення про Міністерство цифрової трансформації України. Прийняття акта створює правові передумови для його функціонування, визначає засади, цілі та принципи діяльності.

Документом визначено, що Мінцифри забезпечує:

1. формування та реалізацію державної політики у сфері цифровізації, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства;

2. формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян;

3. формування та реалізацію державної політики у сфері відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу;

4. формування та реалізацію державної політики у сфері надання електронних та адміністративних послуг;

5. формування та реалізацію державної політики у сфері електронних довірчих послуг;

6. формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку ІТ-індустрії;

7. виконання функцій центрального засвідчувального органу шляхом забезпечення створення умов для функціонування суб'єктів правових відносин у сфері електронних довірчих послуг.

Однією з головних цілей Мінцифри до 2024 року є оцифрування 100 % послуг, що надаються державою. Якщо державну послугу не представлено онлайн, – її не повинно існувати офлайн. З цією метою створено Єдиний портал державних послуг «Дія» (https://diia.gov.ua/), послуги на якому надаються за принципом розподілу на категорії та життєві події. На порталі можна отримати 38 публічних онлайн-послуг: стати підприємцем; змінити вид діяльності чи припинити її; отримати комплексну послугу «єМалятко» (отримання до 10 послуг за 1 заявою); почати будівництво та ввести об'єкт в експлуатацію; зареєструвати ТОВ на модельному статуті; оформити довідку про несудимість; оформити допомогу при народженні дитини чи щомісячне відшкодування вартості послуг із догляду за дитиною до трьох років; отримати послуги, пов'язані із документами водія; отримати витяги з реєстрів.

18 лютого 2021 року заступник очільника Мін'юсту Сергій Орлов презентував діджитал-проєкти у сфері юстиції, які будуть реалізовані вже у найближчі кілька років. Захід відбувся в рамках презентації Мінцифрою спільно з іншими відомствами проєктів цифрової трансформації України, які вже за 3-4 роки допоможуть державі увійти до ТОП-20 цифрових країн світу.

Так, за його словами, серед основних проєктів, які будуть реалізовані протягом 2021 року:

1. Цифрова трансформація державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Планується, зокрема, модернізувати Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, запровадити онлайн-послуги з реєстрації речових прав (на нерухоме майно, право на яке виникло до 01.01.2013) та сплати адміністративного збору, забезпечити електронну взаємодію з бюро технічної інвентаризації та впровадити цифрові інструменти протидії рейдерству.

«Створення онлайн-взаємодії з громадянами та зменшення кількості паперових документів, що надаються при реєстрації речових прав, надасть змогу зменшити кількість рейдерських дій на майно громадян та ефективніше адмініструвати роботу реєстру, забезпечить ефективний контроль на кожному з етапів проходження заяв, знизить корупційні ризики та мінімізує втручання людини у процеси», – зазначив Сергій Орлов.

2. Удосконалення послуги є-Малятко. Так, будуть запроваджені сервіси для отримання такої комплексної послуги різним категоріям батьків:

діти яких народились на тимчасово окупованих територіях України;

батькам, один з яких є іноземцем, за умови, що він перебуває на території нашої держави на законних підставах.

Крім того, планується запровадити можливості надсилання свідоцтв про народження поштою.

3. Інформаційна взаємодія із Національною Поліцією. Цей проєкт передбачає автоматизацію виконання постанови про накладання адміністративного стягнення по справах у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованого в автоматичному режимі. Планується запровадити електроний обмін між Автоматизованою системою виконавчого провадження та базою даних Національної Поліції щодо прийняття електронного виконавчого документа.

4. Автоматизація ведення справ засуджених. Передбачає цифровізацію процесів виконання кримінальних покарань та пробації, переходу на безпаперову взаємодію, а також інтеграцію між правоохоронними, судовими органами та органами забезпечення виконання покарань, В рамках реалізації цього проєкту буде доопрацьовано інтерфейс Єдиного реєстру засуджених осіб, розроблено сервіс обміну наборами даних.

5. Цифрова трансформація надання безоплатної правової допомоги. Зокрема, буде розширено функціонал для отримання юридичних консультацій через мобільний додаток «Твоє право» та запроваджено кабінет клієнта системи БПД.

«Створення та впровадження кабінету клієнта має на меті спростити доступ громадян до безоплатної первинної та вторинної правової допомоги. За допомогою цього нового сервісу людина матиме змогу: отримати консультацію/роз'яснення з правових питань; подати звернення на отримання БВПД; подати документи для підтвердження належності до однієї із категорій, які визначені Законом України «Про безоплатну правову допомогу» та іншими законами України; переглядати історію звернень та хід їхнього розгляду», – пояснив Сергій Орлов.

6. Загалом, як повідомив заступник очільника Мін'юсту, серед основного у сфері юстиції, що втілюватимуть у найближчі кілька років, – цифрова трансформація державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації актів цивільного стану, організації примусового виконання рішень, виконання кримінальних покарань та пробації, надання безоплатної правової допомоги, нотаріату, банкрутства, державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

Більше півтора десятка проєктів цифрової трансформації сфери юстиції по цих 8 напрямах реалізовуватимуться до кінця 2022-го року.

Узагальнивши усе вищезазначене, можна констатувати, що в Україні за останні роки розроблено ряд законів, що регулюють відносини, які виникають в інформаційному суспільстві. Однак варто зазначити, що воно вимагає якісних змін, адже залишається суперечливим, недостатньо систематизованим і не кодифікованим.

Проведене дослідження не претендує на остаточне розв'язання усіх аспектів обраної проблеми. Перспектива подальшого дослідження може бути спрямована на розроблення мобільних додатків, які узагальнюватимуть судові рішення по кримінальних справах.

Література:

1. Використання мобільних додатків зросло на 40 % під час пандемії COVID-19. URL: https://blog.uamaster.com/mobile-apps-usage-during-pandemic/

2. Закон України «Про затвердження Національної стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text
3. Інновації в праві: коли алгоритми замінять юристів. URL: https:// www.radako.com.ua/news/innovaciyi-v-pravi-koli-algoritmi-zaminyat-yuristiv
4. Н. Ілляшенко. Розроблення програми просування мобільних технологій на B2B ринку. Ефективна економіка № 7. 2013. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2162
5. Приймачук Ю. Кіберпанк для юристів: що потрібно знати про штучний інтелект. URL: https://www.gurt.org.ua/news/informator/55834
6. Семенченко А.І. Електронне урядування в Україні: проблеми та шляхи вирішення. *Міжнародний науковий фаховий журнал*. № 167/1-12. 20.10. С. 6-23.
7. Положення про Мінстерство цифрової трансформації України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text

Остапович А.О.
студентка 2-го курсу Навчально-наукового інституту права
Кубай О.В.
старший викладач кафедри спеціальних юридичних дисциплін,
завідувач навчально-наукової лабораторії правової інформатики
Національний університет водного господарства та природокористування

КОМП'ЮТЕРНІ ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ 2015-2020 РОКІВ

Розвиток всесвітньої мережі Інтернет спричинив новий вид злочинності – кіберзлочинність. Чим більше стає користувачів мережі Інтернет, тим більше шахраїв, які стають більш досвідченими і вигадують нові види шахрайства. Кіберзлочинність становить реальну небезпеку для суспільства і держави. Це загострює необхідність боротьби зі злочинами такого роду, створення комп'ютерних систем і технологій з підвищеним рівнем безпеки в мережі Інтернет, а також законодавчої бази, що дозволить притягнути злочинців до відповідальності. В Україні цей вид злочинності з кожним роком набирає свої оберти і несе за собою серйозні, а часом, незворотні наслідки. Тому ця тема є нині дуже актуальною для сучасної України.

Питанням характеристики кіберзлочинності в Україні розглядалися такими науковцями, як Л. Долженком, О. Амеліном, М. Карчевським, В. Невгадом, Е. Аверьяновою, Д. Азаровим, Р. Бараненком, В. Болговим, С. Бородіним, В. Бутузовим, Н. Гадіоном, О. Гладуном, В. Голубєвим, А. Гребєньковою, О. Григор'євим, М. Журбою та іншими.

Мета роботи: проаналізувати кіберзлочинність в Україні та провести аналіз статистичних даних щодо комп'ютерних злочинів протягом 2015-2020 років.

В українському законодавстві кіберзлочин розуміється як суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та яке визнано злочином міжнародними договорами України [1].

Цікавим для нашого дослідження є думка науковця Л. Долженкова, який визначає специфічні риси кіберзлочинності, а саме він вважає, що специфіка даного виду злочинності полягає у:

– комфортності вчинення злочинів, тобто їх підготовка та скоєння здійснюється, практично, не відходячи від «робочого місця»;

– доступності – тому що існує тенденція постійного зниження цін на комп'ютерну техніку. Майже у кожної людини є комп'ютер або мобільний телефон з підключенням до мережі Інтернет;

– широкій географії скоєння злочинів, але враховуючи те, що основна кількість комп'ютерів розташована у великих населених пунктах, то саме на них і припадає більша частина злочинності;

– віддаленості об'єкту злочинних посягань – він може знаходитись за тисячі кілометрів від місця скоєння злочину;

– складності виявлення, фіксації та вилучення криміналістично-значущої інформації при здійсненні оперативно-розшукових та слідчих дій для використання її в якості речового доказу[3]. Ми погоджуємося з думкою науковця, адже проаналізувавши специфічні ознаки кіберзлочинності, можна сказати, що у злочинців є можливість змінити, приховати комп'ютерні дані, що можуть бути доказами і тому важко фіксувати випадки цього виду злочину.

Український законодавець приділяє велику увагу кіберзлочинності: вперше новий Кримінальний кодекс України передбачив самостійний розділ про ці злочини, а саме розділ XVI «Злочини у сфері використання електронно-

обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку», що свідчить про актуальність цієї проблеми в суспільстві, зокрема статті 361, 3611 , 3612 ,362, 363, 3631 Кримінального кодексу України. Також діяльність кіберзлочинців кваліфікується за ст. 200 КК України «Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення» та ч. 3 ст. 190 КК України «Шахрайство з використанням електронно-обчислювальної техніки», ст. 231 КК України «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю»[2]. Важливою умовою боротьби з кіберзлочинністю є підготовка фахівців належної кваліфікації для збільшення ефективності розслідування та розкриття злочинів даної специфіки. В Україні існує Департамент кіберполіції Національної поліції України, завданням якого є забезпечити кібербезпеку країни і запобігти кіберзлочинності. Але немає єдиної бази ключових термінів і понять, не розроблені криміналістичні техніка та тактика, використовуючи які співробітники кіберполіції змогли б ефективніше проводити розслідування кіберзлочинів[3].

Комп’ютерні злочини умовно можна поділити на дві великі категорії – кримінальні правопорушення, пов’язані з втручанням у роботу комп’ютерів, і злочини, що використовують комп’ютери як необхідні технічні засоби.

А злочини, пов’язані з втручанням у роботу комп’ютерів, діляться на певні види:

• несанкціонований доступ до інформації на комп’ютері;

• введення в програмне забезпечення «логічних бомб», які спрацьовують у разі виконання певних умов та частково або повністю виводять з ладу комп’ютерну систему;

• розробка та поширення комп’ютерних вірусів;

• злочинна недбалість під час розробки, виготовлення та експлуатації програмного забезпечення;

• підробка та розкрадання комп’ютерної інформації;

• розміщення в мережі Інтернет матеріалів, що містять незаконний контент.

Злочини при використанні комп’ютера як технічного засобу, не діляться на певні види, оскільки сам комп’ютер безпосередньо використовується як об’єкт злочину.

Несанкціонований доступ здійснюється, як правило, з використанням чужого імені, зміною фізичних адрес технічних пристроїв, використанням інформації, що залишилася після вирішення завдань, модифікацією програмного та інформаційного забезпечення, розкраданням носія інформації, установкою апаратури запису, що підключається до каналів передачі даних.

Несанкціонований доступ до файлів здійснюється знаходженням слабких місць в захисті системи. Одного разу виявивши їх, злочинець може, не поспішаючи, досліджувати, що міститься в системі, копіювати інформацію, повертатися до неї багато разів, змінювати та видаляти.

Пошук слабких місць в захисті системи виконується шляхом зараження комп’ютера за допомогою шкідливого програмного забезпечення. Шкідливе програмне забезпечення поділяється на типи в залежності від їх функціоналу (троянська програма, хробак, бекдор, дропер, завантажувальник, діалери, руткіт, рекламний модуль)

В Україні, на жаль, відсутня офіційна державна статистика, яка б містила відомості про кіберзлочини, що негативно позначається на запобіжних заходах, які мають фрагментарний характер, зумовлюючи труднощі у протидії та боротьбі з таким видом суспільно небезпечних діянь.

М. В. Карчевський і В. В. Невгад справедливо зазначають, що «кіберзлочинність», «кібершахраї», «хакери», «комп’ютерний злом», «крадіжка машинного часу» – ці терміни вже перестали бути екзотикою для юристів. На сьогодні комп’ютерні злочини – одна з найдинамічніших груп суспільно небезпечних посягань. Беззаперечним є те, що швидке збільшення показників поширеності таких злочинів, а також постійне зростання їх суспільної

небезпеки стало зворотним, негативним явищем такого суспільно важливого процесу, як інформатизація. Скажімо, якщо в 2000 році «фактів, де комп'ютерна техніка виступала як об'єкт скоєння злочину, зокрема фактів несанкціонованого проникнення до локальних відомчих комп'ютерних мереж та банків зареєстровано не було», то вже в 2001-му, відповідно до статистики МВС України, було зареєстровано п'ять таких злочинів. Але вже в 2002 році їх було 30, у 2007 – 145, у 2016 – 818, у 2017 – 2514. Тобто за десять останніх років спостерігаємо зростання цього виду злочинності у понад 15 разів.

Водночас наголосимо, що кількісна і якісна оцінка цих злочинних посягань є окремою науковою проблемою. Вітчизняні й зарубіжні кримінологи зараховують «комп'ютерну» злочинність до гіперлатентних. За різними оцінками, правоохоронцям стає відомо лише про 10–20% таких злочинів.

Очевидні труднощі протидії злочинам у сфері використання комп'ютерної техніки національними правоохоронними органами і їх можна рельєфно представити через порівняння: 1) кількості облікованих кримінальних проваджень (статті 361-363-1 КК); 2) вироків відповідної категорії, наявних у Єдиному державному реєстрі судових рішень; 3) рівня проникнення інтернету в країні (співвідношення щомісячної аудиторії інтернету до кількості населення). Якщо 2013 року було обліковано 568 таких проваджень, суди постановили 58 вироків, а рівень проникнення інтернету складав 53% дорослого населення, то вже в 2017 році, за умови проникнення інтернету на рівні 63%, суди постановили 33 вироки (зменшення на 43%), а кількість облікованих проваджень склала 2 514 (збільшення на 343%).

Науковець О. Амелін провів аналіз статистичних даних, і дійшов висновку, що в нашій державі динаміка злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку є несталою. У 2015-му кількість зареєстрованих злочинів становила 598 випадків, у 2016 році 818 та значно підвищилися випадки у 2017 (2514) та 2018 роках (2241). У структурі злочинності останнім часом найбільш поширеним є несанкціоноване втручання

в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361 КК України). У 2015 році – 413, у 2016 році – 472, у 2017 – 1777, а у 2018 – 1007 кримінальних правопорушень. Друге місце посіли несанкціоновані дії з інформацією, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ст. 362 КК України3). В 2015 році було обліковано 60 таких злочинів, у 2016 році – 296, у 2017 – 643, а у 2018 році зареєстровано 1042 таких кримінальних правопорушень, що стало найбільшим показником за останні десять років [4].

За останні п'ять років (2015-2020) в Україні кількість інформаційних злочинів зросла щонайменше у 2,5 рази. Як повідомляється, стрибок кількості всіх кіберзлочинів відбувся у 2017 році. Після цього кількість злочинів має тенденцію зростати. Так в 2017 було зафіксовано 1795 справ, в 2018 – 1023, 2019 – 1205. Зазначається, що стрибок 2017-го року значною мірою пов'язаний із вірусом "Петя", від якого постраждали тисячі компаній, тоді заяви в кіберполіцію про дані, втрачені через цей вірус. Це була масштабна хакерська атака. Хакерські атаки в Україні – це цілеспрямовані масштабні хакерські напади на мережі українських державних підприємств, установ, банків, медіа тощо, які відбулись 27 червня 2017 року[5].

У 2018 році увагу працівників Департаменту кіберполіції було зосереджено на розслідуванні злочинів, вчинених у сфері високих інформаційних технологій. Так, протягом року працівники Департаменту кіберполіції були залучені до розслідування понад 11 тисяч кримінальних проваджень. Найбільша кількість злочинів була скоєна у місті Києві, а також на території Одеської, Миколаївської та Львівської областей. Згідно зі статистикою, переважна більшість підозрюваних – чоловіки у віці від 25 до 40 років. Найбільше виявлено користувачів шкідливого програмного забезпечення, які вчиняли злочини, використовуючи придбані віруси у DarkNet. За результатами міжнародної співпраці служби безпеки кількох країн

знешкодили міжнародну групу кіберзлочинців під назвою Avalanche. В операції з ліквідації злочинної мережі брали участь співробітники правоохоронних органів Болгарії, Німеччини, Грузії, Молдови, США та України[3].

Разом із тим побільшало випадків втручання в діяльність комп'ютеризованих систем, що обслуговують державний сектор економіки. Спостерігається тенденція до збільшення кількості посягань на об'єкти, що віднесені до «критичної інформаційної інфраструктури» держави. Більшість «кіберінцидентів», про які зазначено в звітах Центру кіберзахисту та протидії кіберзагрозам Державної служби спеціального зв'язку, жодним чином не відобра жені в національному законодавстві, чимало з них можна умовно трактувати як способи вчинення злочину, передбаченого ст. 361 КК України. Тож є потреба в ґрунтовному науковому дослідженні кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 361 КК України, з урахуванням сучасних загроз і небезпечних викликів.

Аналіз вітчизняної і зарубіжної судової практики та вивчення літературних наукових джерел свідчать, що типовий вік комп'ютерних правопорушників коливається в досить широких межах (у середньому 15 – 45 років). Згідно матеріалів досліджень вік 33 % комп'ютерних злочинців на момент скоєння злочину не перевищував 20 років, 13% були старші за 40 років і 54% мали вік від 20 до 40 років.

Отже, сучасні хакери і кракери – це не завжди безтурботні, слухняні хлопчики, як вважали раніше. Для прикладу наведемо віковий розподіл комп'ютерних злочинців, які були заарештовані в США за комп'ютерні злочини. Близько 83% осіб цієї категорії –

це чоловіки, але слід зауважити, що частка жінок сьогодні швидко зростає через професійну орієнтацію деяких спеціальностей та посад, які обіймають в основному жінки (секретар, бухгалтер, економіст, менеджер, касир, контролер, діловод тощо). За даними соціологів США, приблизно третину комп'ютерних злочинців становлять жінки.

Більшість комп'ютерних правопорушників у віці від 14 до 21 року навчаються в коледжі або університеті. Про це свідчить той факт, що найбільше комп'ютерних вірусів виникає в період літніх або зимових канікул. Ці комп'ютерні правопорушники добре встигають з одних навчальних дисциплін, але можуть відставати з інших. Цікаво, що значна частка програмістів, наприклад, погано пише документацію або має слабкі мовні навики.

Ці особи мають IQ вищий від середнього, оскільки для написання компактної програми необхідний високий рівень інтелекту. Цікаво, що 77% комп'ютерних злочинців, які вчинили кібератаку чи інший комп'ютерний злочин, мали середній рівень інтелектуального розвитку, 21% вищий від середнього і лише 2% нижчий від середнього. При цьому 20% комп'ютерних злочинців мали середню освіту, 20% – середню спеціальну і 40% – вищу.

Діапазон рівня спеціальної професійної освіти комп'ютерних правопорушників також достатньо широкий – від мінімальних знань користувача комп'ютера до висококваліфікованих фахівців своєї справи. Крім того, 52% комп'ютерних злочинців мали спеціальну підготовку в галузі автоматизованої обробки інформації, 97% були службовцями державних установ і організацій, які використовували комп'ютерні системи, мережі та інформаційні технології у своїх виробничих процесах, а 30% мали безпосереднє відношення до експлуатації засобів комп'ютерної техніки. З дослідницької позиції цікавим є той факт, що з кожної тисячі комп'ютерних злочинів лише сім вчинені професійними програмістами. В окремих випадках особи, які вчинили комп'ютерні злочини, взагалі не мали комп'ютерної освіти і спеціально технічного досвіду.

Основними характеристиками особи комп'ютерного злочинця є активна життєва позиція, оригінальність (нестандартність) мислення і поведінки, обережність, уважність. Такі особи зосереджують увагу на розумінні, передбаченні й управлінні процесами. Це є основою їх компетенції та професійної майстерності. До того ж, вони відзначаються уважністю і пильністю, їхні дії витончені, хитрі, супроводжуються відмінним маскуванням.

В аспекті психофізіологічної характеристики – це, як правило, яскраво мисляча й творча особа, професіонал у своїй справі, здатний іти на технічний виклик, бажаний працівник. Водночас – це людина, яка боїться втратити свій авторитет або професійний чи соціальний статус у рамках соціальної групи, або ж вона побоюється на роботі глузувань колег. Поведінка рідко відхиляється від загальноприйнятих у суспільстві соціальних норм. Крім того, практика свідчить, що комп'ютерні злочинці у своїй більшості не мають взагалі кримінального минулого.

Важливо зазначити те, що значна частина комп'ютерних злочинів здійснюється індивідуально. Але останнім часом спостерігається тенденція до співучасті в групових кібернетичних посяганнях. Судова практика свідчить, що 38% комп'ютерних злочинців діяли без співучасників, тоді як 62% – скою вали комп'ютерні злочини в складі організованих злочинних груп і терористичних співтовариств.

Слід звернути увагу й на те, що велика кількість комп'ютерних злочинців (понад 25%) – це посадові керівники всіх рангів. Це зумовлено також і тим, що керівник, як правило, спеціаліст високого класу, який володіє достатніми професійними знаннями, має безпосередній доступ до широкого кола інформації, може давати відповідні вказівки та розпорядження й безпосередньо юридично не відповідає за роботу комп'ютерної техніки.

Посилення уваги до питань про кримінальну відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), АС та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку зумовлено й тим, що нині триває поступовий перехід на електронні системи управління, створення єдиних електронних державних баз даних і реєстрів, серед яких особливої уваги заслуговує впровадження систем електронного урядування, електронного судочинства та електронної демократії. Саме тому сьогодні виникає гостра необхідність у забезпеченні надійного кримінально-правового захисту інформації від несанкціонованого втручання, що підтверджується вимогами Закону «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 року і

Стратегією кібербезпеки України, введеної в дію Указом Президента від 15 березня 2016 р. № 96/2016, в яких визначено за необхідне забезпечення кіберзахисту державних електронних інформаційних ресурсів інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, а також критичної інформаційної інфраструктури, яка перебуває під юрисдикцією України, та порушення сталого її функціонування, що негативно впливатиме на стан національної безпеки і оборони України (критична інформаційна інфраструктура).

Отже, підсумувавши все вищесказане та проаналізувавши думки науковців, можна зробити висновок, що кіберзлочинність становить велику небезпеку для усіх сфер життя людини, а також держави в цілому. Проаналізувавши статистику комп'ютерних злочинів в Україні, можна сказати, що вони мають тенденцію зростати з кожним роком, адже масова комп'ютеризація і стрімкий розвиток цифрових технологій, які максимально спростили технологічні та виробничі процеси, спричиняють високий рівень кіберзлочинності. Також, комп'ютерні системи надають нові, дуже досконалі можливості для невідомих раніше правопорушень. Таким чином, сучасний рівень інформатизації суспільства вимагає від України забезпечити належний та ефективний механізм боротьби із кіберзлочинами як однієї із серйозних загроз національній безпеці держави.

Література:

1. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2163-19

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print

3. Долженко Л.Ю. Кіберзлочинність: криміналістична характеристика та особливості розслідування. «Молодий вчений»: № 5 (81), 2020. С. 219-223. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/5/45.pdf

4. Амелін О. Проблеми обліку кіберзлочинності в Україні. Науковий часопис Національної академії прокуратури України, 2018. № 2(18). С. 1–14 URL: http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/2-2018/amelin.pdf

5. Економічна правда "За п'ять років кіберзлочинність в Україні виросла вдвічі",2019. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2019/10/21/652782/

Цимбалюк В.І.
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри спеціальних юридичних дисциплін

Градиська Ю.В.
асистент кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКІ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ: ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Експертизи є одним зі способів дослідження, за допомогою яких з'ясовуються об'єктивні обставини здійснення тих чи тих дій у конкретних справах. Порядок призначення судової експертизи визначений Кримінально-процесуальним, Цивільно-процесуальним та Господарським процесуальним кодексами України, Законом України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. №4038-ХН, Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 та зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 р. за № 705/3145, та іншими нормативно-правовими актами з питань судової експертизи.

В цілому, експертиза — це дослідження будь-якого питання обізнаною особою-експертом.

Збільшення і зростання складності фінансово-господарських зв'язків, обумовлене економічним розвитком у державі, часто призводить до виникнення судових спорів між суб'єктами підприємницької діяльності. Крім того, ініціювати порушення кримінальних справ проти суб'єктів господарювання в разі наявності підстав можуть також органи державної влади. На стадії досудового розслідування та судового розгляду важлива роль належить науковим методам збору доказів. Одним з таких методів, що застосовується у процесі розслідування або судового розгляду справ про розкрадання та привласнення майна, інші корисливі господарські злочини, є судово-бухгалтерська експертиза [1], яка досліджує конфліктні ситуації у фінансово-господарській діяльності підприємств будь-якої із форм власності, що допустили збитки, втрати, крадіжки цінностей або інші негативні явища, які стали об'єктами розслідування правоохоронних органів з метою запобігання їм у майбутньому [2].

Судово-бухгалтерська експертиза – це використання під час розслідування кримінальної справи спеціальних знань у галузі бухгалтерського обліку з метою виявлення зловживань та злочинної діяльності посадових осіб та/або матеріально-відповідальних осіб.

Підставами проведення таких експертиз є ті висновки ревізії, які можуть суперечати матеріалам справи, клопотання обвинуваченого про додаткову перевірку, можуть перевірятися ті документи, які не були перевірені ревізором під час проведення ревізії, а також висновки первинної та вторинної ревізії, якщо вони можуть вважатися суперечливими.

Судова експертиза відрізняється від тих експертиз, що здійснюються в інших сферах діяльності, за такими ознаками:

1. Дотримання спеціальних процесуальних норм, що визначають права та обов'язки експерта і суб'єкта, яким призначено експертизу.

2. Правила підготовки матеріалів для експертизи, її призначення і проведення.

3. Провадження дослідження, яке ґрунтується на використанні спеціальних знань із різних галузей народного господарства.

4. Надання висновків, що мають силу джерела доказів. Основним нормативно-правовим документом, що регламентує правоохоронну діяльність та її зв'язок із судовими експертизами, є Конституція України.

Зміст судово-бухгалтерської експертизи можна поділити на процесуально-правовий (система правил встановлених чинним кримінально-процесуальним та цивільно-процесуальним законодавством) та фінансово-господарський (полягає в реалізації знань з бухгалтерського обліку та аналізу господарської діяльності у специфіці предмета та методів дослідження).

Предметом судово-бухгалтерських експертиз є господарські операції, які можуть містити в собі необхідну інформацію пов'язану зі зловживаннями і які стали предметом розслідування чи судового розгляду.

Об’єктами судово-бухгалтерської експертизи можуть бути бухгалтерські документи (звіти, первинні бухгалтерські дані) та інші матеріали справи (протоколи, висновки експертів).

До завдань судово-бухгалтерської експертизи можемо віднести:

1) дослідження документів для експертного висновку щодо законності відображених в них операцій;

2) виявлення фактів порушень фінансової дисципліни;

3) встановлення негативних наслідків та відхилень від норм обліку та звітності;

4) встановлення відповідності господарсько-фінансових операцій чинному законодавству.

Судово-бухгалтерська експертиза належить до найпоширеніших видів судових експертиз, що призначається на стадіях розгляду справ, які перебувають у провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду [3]. ЇЇ застосовують при розслідуванні та розгляді кримінальних і цивільних справ, коли виникають питання, для розв'язання яких необхідні спеціальні знання з бухгалтерського обліку та аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства [1]. Для цього залучають експерта-бухгалтера, який проводить дослідження та складає експертний висновок, застосовуючи свої високопрофесійні знання у сферах бухгалтерського обліку, господарського контролю та економічного аналізу, які одночасно є спеціальними – невластивими для слідчого або суду. Він може досліджувати лише ті документи, які є у справі й надані йому слідчим або судом [3]. Відповідно до статті 10 Закону України "Про судову експертизу" судовими експертами можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

Незважаючи на необхідність та ефективність проведення судово-бухгалтерської експертизи, то сам процес її планування і організації ускладнюється наявністю численних порушень у фінансово-господарській

діяльності суб'єктів господарювання, недосконалістю тієї нормативно-правової бази, яка регулює таку діяльність в Україні та низькою кваліфікацією експертів.

Зокрема, відсутній нормативно-правовий акт, який безпосередньо регулював би проведення саме судово-бухгалтерської експертизи, що дало б змогу на законодавчому рівні закріпити порядок, умови, підстави її проведення та залучення експерта-бухгалтера [4]. Крім того, у законодавстві відсутнє саме визначення сутності поняття «судово-бухгалтерська експертиза». Також сучасний рівень кваліфікації експертів-бухгалтерів є низьким, що пояснюється невідповідністю їх спеціальних знань займаній посаді, а також відсутністю відповідної підготовки. Правоохоронні та судові органи можуть вільно обирати експертів-бухгалтерів: це можуть бути як особи, що внесені до реєстру атестованих судових експертів, так і особи, що мають значний досвід роботи в галузі бухгалтерського обліку, але не атестовані [6]. На нашу думку, такий порядок залучення експертів-бухгалтерів до судового слідства є недосконалим.

Для вирішення цих проблем доцільно створити інформаційну базу відомостей про кожного експерта, який працює в якомусь певному регіоні країни і містила б інформацію про нього, його кваліфікацію, досвід і результати роботи. Наявність такої бази даних дозволить проводити аналіз експертної роботи, визначати професійний рівень практикуючих експертів-бухгалтерів і вживати заходів щодо підвищення кваліфікації.

Отже, можна зробити висновок про наявність та необхідність удосконалення проблем, які стосуються процесу судово-бухгалтерської експертизи в Україні, оскільки вона є важливим засобом захисту інтересів громадян та юридичних осіб та виконує цілу низку найважливіших завдань для встановлення порушень трудового законодавства, визначення розміру втрат від правопорушень в організації праці, у використанні трудових ресурсів і заробітної плати, а також забезпечує розробку пропозицій щодо профілактики негативних явищ у фінансовій діяльності підприємства. На сьогоднішній день у процесі здійснення судово-бухгалтерської експертизи виникає ряд проблем, для вирішення яких у майбутньому необхідно внести суттєві зміни до існуючих

законодавчих актів, спрямовані на вдосконалення та уточнення нормативно-правової бази, що регулює судово-експертну діяльність.

Таким чином, зазначені проблеми організації судово-бухгалтерської експертизи можуть бути вирішені шляхом реалізації наступних заходів: – вдосконалення чинної нормативно-правової бази, яка регулює експертну діяльність в Україні, шляхом розширення правових функцій експерта-бухгалтера; – застосування науково обґрунтованих методів, формування принципово нових підходів і використання сучасних методик до організації, планування та проведення досліджень; – налагодження чіткої та злагодженої взаємодії між суб'єктами призначення та проведення експертизи з метою підвищення її ефективності, що залежить від волевиявлення даних суб'єктів та раціональності дій, які вони уповноважені здійснювати; – збільшення терміну та кількості осіб, що залучаються до проведення експертних досліджень (комісійних експертиз); – підвищення кваліфікаційного рівня експертів у напрямку їх підготовки та атестації, що підтверджується наявністю свідоцтва судового експерта-бухгалтера; – судово-бухгалтерська експертиза з моменту її призначення і до передачі експертного висновку суб'єктам призначення має здійснюватися з дотриманням процесуального законодавства; – експерт-бухгалтер повинен бути забезпечений всіма необхідними для проведення дослідження документами [4]. Впровадження зазначених пропозицій є запорукою вдосконалення процесу судово-бухгалтерської експертизи, що, в свою чергу, дозволить підвищити ефективність організації боротьби з економічною злочинністю в Україні.

Література:

1. Камлик М.І. Судова бухгалтерія [Текст] : підручник / М.І. Камлик. - 4-те вид., доп. та перероб . - К. : Атіка, 2003. - 592 с.

2. Боїла Л. Перспективи розвитку судово-бухгалтерської експертизи [Текст] / Л. Боїла, Я. Мех // Наукові Записки. – 2010. – № 14. – С. 25 – 29.

3. Базась М.Ф. Теоретика-методологічні засади судово-бухгалтерської експертизи [Текст] : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М.Ф. Базась. - К.: МАУП, 2007. - 488 с.

4. Сторожук Н. Судово-бухгалтерська експертиза: критичний огляд нормативноправового регулювання, методології та організації [Текст] / Н. Сторожук // Бухгалтерський облік і аудит: Науково-практичний журнал. - 2009. - № 6. - С. 43-49.

5. Про судову експертизу [Електронний ресурс] : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4038-12. – Законодавство України.

6. Павлюк Д.Є. Проблеми підвищення ефективності проведення судовоекономічних експертиз [Текст] / Д.Є. Павлюк, Л.Г. Михальчишина // Фінанси, облік і аудит. – 2012. – № 5. – С. 22–24.

Яковчук В.Я.
студент 2-го курсу Навчально-наукового інституту права
Кубай О.В.
старший викладач кафедри спеціальних юридичних дисциплін,
завідувач навчально-наукової лабораторії правової інформатики
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ТА КОМП'ЮТЕРНА ГРАМОТНІСТЬ СУЧАСНОГО ЮРИСТА

Розвиток сучасного інформаційного суспільства супроводжується необхідністю формування інформаційної культури та комп'ютерної грамотності у сучасних юристів. Вони відіграють ключову роль у формуванні інформаційної культури та комп'ютерної грамотності. За умов широкого використання засобів сучасних інформаційних технологій у юридичному процесі необхідним є формування комп'ютерної грамотності та інформаційної культури юристів. Усе це змінює уявлення, погляди, поведінку, спосіб життя та мислення сучасної людини та ставить до неї нові вимоги, найважливішою з яких є опанування комп'ютерною грамотністю, інформаційною культурою.

Цій темі значна увага приділяється таким авторам, як А.О. Кузнєцов, В.М. Монахов, А.П. Єршов, Д.А. Марчанд, І.А. Зимняя, С.Д. Каракозов, В.Н. Романенко, Г.В. Нікітіна, А.О. Веряєв, С.А. Бешенков, С.С. Сливка, П.Д. Біленчук, О.П. Єршов та ін.

Метою є обґрунтування понять «інформаційна культура» та «комп'ютерна грамотність», а також підходів до формування комп'ютерної грамотності та інформаційної культури сучасних юристів.

Під інформаційною культурою юриста розуміється такий рівень інформаційної підготовки, який дозволяє людині не лише вільно орієнтуватися у потрібному інформаційному середовищі, а й брати участь у його формуванні та перетворенні, сприяти інформаційним контактам. Це ступінь володіння

належним обсягом інформації для забезпечення прав та свобод громадян, вміння одержати та ефективно реалізувати її у юридичній діяльності.

Інформаційна культура є типом спілкування, який дає можливість вільного виходу особистості у інформаційне буття. Свобода виходу та доступ до інформаційного буття присутня на усіх рівнях - від глобального до локального, оскільки внутрішньонаціональний, внутрішньодержавний тип інформаційної культури не можливий. Є типом мислення, який формується внаслідок вивільнення людини від рутинної інтелектуальної роботи, серед рис, які визначають його, яскраво проявляється орієнтація останнього на саморозвиток та самонавчання.

Термін «інформаційна культура» на теренах колишнього СРСР вперше з'явився у 70-х рр. XX ст. Зараз інформаційну культуру трактують радше як особливий феномен інформаційного суспільства. Залежно від об'єкту розгляду почали виділяти інформаційну культуру суспільства, інформаційну культуру окремих категорій споживачів інформації (зокрема юристів) та інформаційну культуру особистості.

На думку відомого американського вченого М. Сміфа, інформаційна культура – це ті комунікаційні знання та вміння, які є мінімумом для успішного функціонування у суспільстві.

У Законі України «Про інформацію» [1] вказується, що інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях чи відображені у електронному вигляді. З цього визначення випливають властивості інформації: корисність, повнота, достовірність, новизна та цінність, що підкреслює особливе ставлення до будь-яких відомостей чи повідомлень. Особливо слід пам'ятати про те, що достовірність породжує дезінформацію (викривлення фактів та їх значення) та реінформацію (відновлення природної достовірності).

У літературі приділяється велика увага інформаційній культурі. Як стверджують П.Д. Біленчук та С.С. Сливка, інформацією тісно пов'язані такі основні поняття - інформаційна діяльність, інформаційний запит, документ у

інформаційних відносинах, інформаційна продукція, інформаційна послуга, інформаційні потоки, інформаційні бар'єри, інформаційний потенціал, інформаційний режим, інформаційні системи, інформаційні процеси, інформаційний фонд [2, с. 81].

Тому інформація набуває важливого значення саме у інформаційній культурі сучасного юриста.

Слід зазначити, що наразі формується особлива інформаційна культура суспільства, яка спирається на масове залучення до найбільш сучасних засобів інформації, нових інформаційних технологій. Виокремлюються три основні етапи: 1) первісної інформаційної соціалізації особи; 2) освітньо-інформаційного навчання; 3) формування розвиненої інформаційної культури, тоді як основою інформаційної культури є знання про Інтернет як віртуальне середовище, закони його функціонування та розвитку, розвиток вмінь та навичок орієнтуватися у безмежному просторі всесвітньої павутини.

Як стверджує Г. Генсерук, бувають такі основні рівні формування інформаційної культури: базовий – початкова підготовка з інформатики у школах та вищих навчальних закладах I та II рівнів акредитації; допоміжний – підготовка у галузі інформатики та комп’ютерної техніки студентів вищих навчальних закладів за напрямами підготовки, які не включають інформаційні технології; спеціальний – підготовка у вищих навчальних закладах інженерних та педагогічних кадрів, фахівців з інформаційних технологій [3, с. 94]. Інформаційна культура юристів формується саме на допоміжному рівні.

Як зазначає А.Л. Столяревська, загальними функціями інформаційної культури є: регулятивна - інформаційна культура суттєво впливає на хід інформаційної діяльності; пізнавальна - інформаційна культура безпосередньо пов’язана з навчальною та дослідницькою діяльністю людини; комунікативна - інформаційна культура є невід’ємним компонентом взаємозв’язку людей; виховна - інформаційна культура сприяє освоєнню людиною усієї культури, оволодінню усіма інтелектуальними багатствами.

Одні автори (Г. Генсерук та ін.) стверджують, що проблема формування інформаційної культури майбутніх фахівців (зокрема юристів) активно досліджується протягом останніх років [3, с. 94].

Інші автори (Л.Є. Петухова та ін.) вважають, що інформаційна культура є інтегральним показником рівня інформаційної підготовленості особи [4, с. 160].

Як пише А.Л. Гусак у своїй статті [14], оволодіння інформаційною культурою – це шлях універсалізації чеснот людини, що сприяє реальному розумінню людиною самої себе, свого місця та ролі у суспільстві, основних сферах його життєдіяльності. По-перше, усвідомлення своєї належності до функціональної частини людської діяльності називається інформаційним спілкуванням. По-друге, є причетність до інформаційної діяльності як процесу виробництва, поширення та використання інформації. По-третє, така діяльність має аксіологічний характер, якому підпорядковується й інформаційна компонента. По-четверте, інформаційну культуру можна розглядати як оптимальний спосіб здійснення інформаційної діяльності, враховуючи її конкретні умови, можливості, перспективи розвитку.

Комп'ютерна грамотність наразі є обов'язковою кваліфікаційною ознакою юриста, як і його мінімальна професійна компетентність. Таким чином сучасний юрист має не лише володіти комп'ютерними технологіями, але й вміти ними активно користуватися, також як і новітніми інформаційними технологіями та професійним програмним забезпеченням.

Термін «комп'ютерна грамотність» став активно вживатися на початку 80-х рр. XX ст. Введення самого терміну «комп'ютерна грамотність» належить А.П. Єршову.

Існують різні значення поняття «комп'ютерна грамотність». Як стверджує В. Оксман, комп'ютерна грамотність – це знання принципів роботи та можливостей комп'ютера, а також вміння їх застосовувати безпосередньо у своїй діяльності [6, с. 109].

На думку Н. Русакової, термін «комп'ютерна грамотність» визначається як сукупність знань та вмінь, необхідних кожному індивіду для ефективного

функціонування у своїй соціальній групі у всіх видах діяльності, де комп'ютерні технології застосовуються прямо чи опосередковано.

Поняття «комп'ютерна грамотність» також розуміється різними науковцями як: 1) оволодіння навичками розв'язування задач за допомогою ЕОМ, вміння планувати дії та передбачати їх наслідки, розуміння основних ідей інформатики, уявлення про роль інформаційних технологій у житті суспільства [7]; 2) вміння ефективно використовувати обчислювальну техніку у всіх галузях людської діяльності [8]; 3) вміння читати, писати, малювати, шукати інформацію за допомогою ЕОМ [9]; 4) вміння будувати алгоритми обчислювальних, технологічних та інших типів процесів, програмувати на алгоритмічних мовах того чи іншого рівня, знання будови та принципів дії мікропроцесорних систем, засобів їх зв'язку із зовнішнім середовищем – пристроїв введення (клавіатура, різноманітні датчики температури, тиску, загазованості повітря тощо) та виведення інформації (друкуючі пристрої, дисплеї, аналого-цифрові та цифро-аналогові перетворювачі), вміння застосовувати мікропроцесорну техніку у різноманітних галузях науки та виробництва (включаючи юридичну галузь), знання можливостей комп'ютерів та методів розв'язування задач за їх допомогою [10].

Поняття «комп'ютерна грамотність» стало поняттям інформаційної культури людей, включаючи юристів. Але поняття інформаційної культури, порівняно з поняттям «комп'ютерна грамотність» «має більш широкий та глибокий зміст» [10], є більш глобальним та багатогранним.

Як пише Глушак О.М. у своїй статті [5, с. 110], розрізняють три рівні комп'ютерної грамотності: 1) комп'ютерна обізнаність людини, яка не має комп'ютера, а знання про нього отримує з різноманітних джерел інформації; 2) комп'ютерна грамотність, у якій виділяють такі види: побутова комп'ютерна грамотність; професійна комп'ютерна грамотність, у тому числі вміння програмувати; володіння комп'ютером як інтелектуальним засобом, що дає можливість доступу до баз даних; 3) комп'ютерна культура: ЕОМ змінює стиль мислення та методологію навчального процесу.

На думку В. Героїменко, А. Лазаревич, Л. Титаренко, майбутнім фахівцям недостатньо володіти комп'ютерною грамотністю. У них повинна бути сформована комп'ютерна культура, що передбачає не лише сформованість власної комп'ютерної грамотності, тобто знання комп'ютера та вміння з ним працювати, але й потребу отримувати з його допомогою необхідну інформацію та знання [11]. Безсумнівно, сучасним юристам треба володіти не лише комп'ютерною грамотністю, а й комп'ютерною культурою.

Поряд з поняттям «комп'ютерна грамотність» існує також поняття «інформаційна грамотність». Значний внесок у розвиток поняття «інформаційна грамотність» зробила Асоціація американських бібліотек (ALA), яка трактувала це поняття як вміння людини знайти, оцінити та ефективно використати інформацію [12]. Відповідно до досліджень Асоціації американських бібліотек, володіння інформаційною грамотністю передбачає: усвідомлення потреби у актуальній інформації; вміння знаходити джерело інформації, використовуючи раціональні методи пошуку; вміння критично та компетентно оцінювати інформацію, відрізняти факти від думок; вміння застосовувати отримані навички пошуку інформаційних даних у особистих та професійних цілях; усвідомлення значення інформації у розвитку демократичного суспільства; знання та дотримання етичних норм у сфері інформаційних технологій; вміння співробітництва та застосування інформаційних даних.

Як стверджує С. Марков, інформаційна грамотність – це сукупність знань, вмінь та навичок, оволодіння якими дає змогу підготуватись до роботи з інформацією, зокрема з застосуванням комп'ютера у практичній діяльності [11].

Мінімальна інформаційна грамотність юриста повинна складатись з вміння користуватись правовими інформаційно-пошуковими базами даних (онлайн та офлайн), але у зв'язку з тим, що на роботу з ними виділяється мало годин чи їх ліцензійні дистрибутиви відсутні у ВНЗ, то студенти не отримують потрібного обсягу знань і у цьому напрямі.

Як стверджує Б. Гершунський, він розуміє «грамотність» та «культуру» як характеристики різних рівнів підготовленості особистості, а саме: через поняття «грамотність» він позначає деякий освітній мінімум, а через поняття «культура» – найвищий прояв людської освіченості [13, с. 291].

Відмінність комп'ютерної грамотності від інформаційної культури полягає у тому, що інформаційна культура передбачає наявність у людини звички отримувати нові знання зі застосуванням засобів інформаційних технологій, а комп'ютерна грамотність передбачає лише наявність практичних навичок роботи з комп'ютером. Не викликає жодних сумнівів у тому, що інформаційна грамотність на відміну від інформаційної культури не передбачає вміння створювати власні інформаційні об'єкти, а також не акцентує увагу на обов'язковому вмінні застосовувати інформаційні технології для роботи з інформаційними даними.

На думку А.Л. Гусак [14] комп'ютерна грамотність передбачає можливість використання комп'ютера як засобу діяльності так само вільно, як сучасна людина вільно володіє навичками письма та рахування. Безсумнівно, концепція інформаційної культури особистості ширша за концепцію інформаційної грамотності. На відміну від інформаційної грамотності, вона включає такий компонент, як інформаційний світогляд, що припускає обов'язкову мотивацію особистості на необхідність спеціальної інформаційної підготовки. Це актуально і для сучасних юристів.

Концепція інформаційної культури дозволяє віднести інформаційну підготовку особи до сфери культури, що дає можливість забезпечити синтез та цілісність традиційної книжкової (бібліотечної) та нової (комп'ютерної) інформаційних культур, уникнути у інформаційному суспільстві конфронтації двох полярних культур - технократичної та гуманітарної.

Підсумовуючи дослідження інформаційної культури та комп'ютерної грамотності сучасного юриста, можна зробити такі висновки:

- інформаційна культура зводиться до сукупності принципів та реальних механізмів процесу отримання, аналізу, переробки та поширення інформації,

що забезпечують позитивні результати взаємодії етнічних та національних культур, їх долучення до загальнолюдського досвіду;

- формування інформаційної культури сучасних юристів є одним з основних завдань професійного навчання у вищих навчальних закладах;

- комп'ютерна грамотність є обов'язковою кваліфікаційною ознакою юриста. Сучасний юрист має володіти комп'ютерними технологіями, та вміти ними активно користуватися.

Перспектива подальшого дослідження може бути спрямована на дослідження механізмів, які забезпечують не лише швидке, а й якісне засвоєння інформаційних технологій. Навчально-науковому інституту права доцільно також розглянути введення юридичних дисциплін під час усього строку навчання студентів у ВНЗ для більш повного розкриття можливостей застосування у правовій сфері курсу інформаційних технологій.

Література:

1. Про інформацію: Закон України від 2 жовт. 1992 р. №2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12 (дата звернення: 06.12.2020).
2. Біленчук П.Д., Сливка С.С. Правова деонтологія: навч. посібник. К.: АТІКА, 1999. 320 с.
3. Г. Генсерук. Особливості формування інформаційної культури майбутніх фахівців. Наукові записки (Серія: Педагогіка). 2008. №8. С. 92-94.
4. Петухова Л.Є. Інформаційні компетентності майбутнього вчителя початкових класів (в моделі трисуб'єктної дидактики): навч. – метод. посібник. Херсон: Херсонський держ. ун-т, 2010. 524 с.
5. Глушак О.М. Інформаційна культура як складова професійної підготовки майбутніх фахівців. Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки: зб. матеріалів доп. учасн. ІІІ щорічної Всеукраїнської наук.-практ. конф. Київ, 2013. С. 109-114.
6. Ершов А.П. Информатизация: от компьютерной грамотности учащихся к информационной культуре общества. Коммунист. 1988. №2. С. 82-92.
7. Гейн А.Г. Введение в профессию - учитель информатики. Информатика. 2002. №6. С. 8-12.
8. Бочкин А.И. Методика преподавания информатики: Учеб. пособие. Минск: Высш. шк., 1998. 431 с.
9. Жалдак М.І. Проблеми впровадження інформатики і обчислювальної техніки в навчальний процес. Формування комп'ютерної грамотності учнів: зб. статей. К.: Рад. шк., 1987. С. 75-82.
10. Милитарев В.Ю., Смирнов Е.П., Яглом И.М. Информатика и информационная культура. Советская педагогика. 1988. № 6. С. 61-64.
11. Попкова Е.В., Аранская О.С. Подготовка учителя естествознания к формированию информационно-компьютерной грамотности старше-классников. Витебск: Изд-во ВГУ им. П.М. Машерова, 2003. 189 с.

12. Гендина Н.И., Колкова Н.И., Скипор И.Л. Информационная культура личности: диагностика, технология формирования: учеб.-метод. пособ. Кемерово: КемГАКИ, 1999. Ч. 1. 146 с.

13. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века. М.: Совершенство, 1998. 608 с.

14. Гусак А.Л. Поняття та значення інформаційної культури й інформаційної грамотності. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (Серія: педагогіка і психологія). 2012. №37. С. 20-23.